

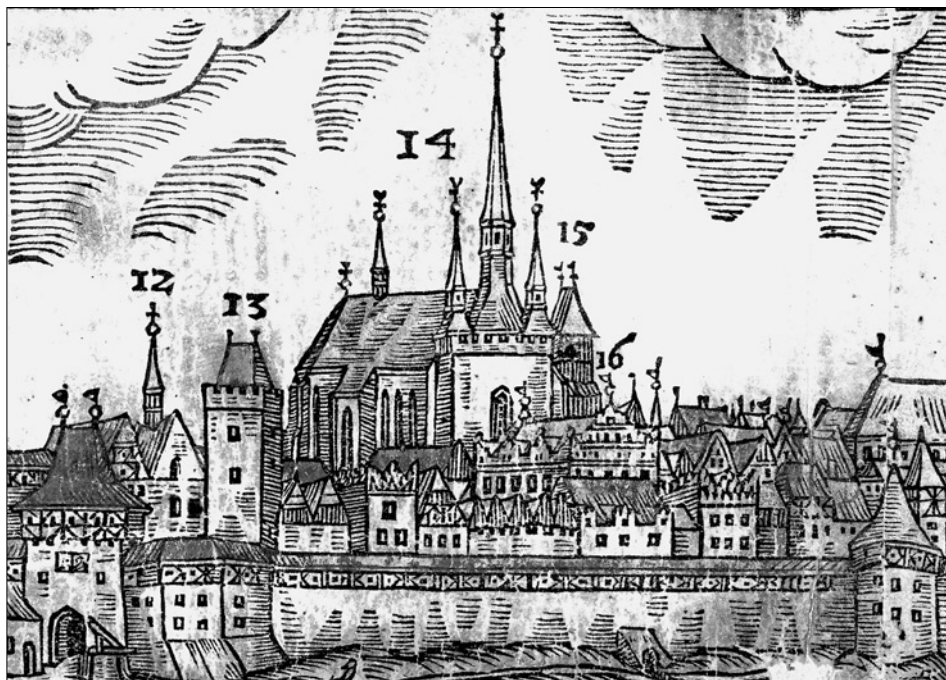
DĚKANSKÝ KOSTEL NANEBEVZETÍ PANNY MARIE V ŽATCI

JAN BERÁNEK - MARTIN EBEL - PETR ČECH

ÚVOD

Děkaný kostel Nanebevzetí Panny Marie v Žatci se z hlediska stáří, kulturní historie a v neposlední řadě i po stránce architektonické řadí mezi nejvýznamnější farní chrámy královských měst v Čechách. Na rozdíl od mnoha z nich však stál vždy na okraji odborného zájmu, když se jeho dějinami zabývali pouze regionální badatelé německé národnosti. Ani významný nález podstatných reliktních románské stavební etapy, učiněný na počátku 60. let 20. století V. Menclem, nevedl až na jedinou výjimku¹⁾ k jeho náležitěmu umělecko-historickému zhodnocení a zařazení do kontextu vývoje naší středověké architektury. Možná to bylo zapříčiněno i skutečností, že ve výrazovém rejstříku exteriéru převládá barokní členění s pohledově dominujícím západním průčelím a trojicí věží zakončených cibulovými střechami, z pohledu vnitřku stavby pak razantně provedená historizující obnova, která do značné míry setřela její středověký charakter. Přesto si však tento ohněm vícekrát poškozený a následnými přestavbami pozměněný chrám dochoval množství středověkých konstrukcí, prvků a detailů. Ty se dnes skrývají především ve vnitřku vlastního kostela, zejména ve věžích a v podkroví, a dále v místech, kam s ohledem na vlastní bezpečí noha badatelova vkročí jen výjimečně.

Zájem o tento pozoruhodný doklad složitého architektonického vývoje pramenil rov-

Obr. 1: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Výřez z veduty města od Jana Willenberga, dřevorez z roku 1611 (Regionální muzeum Žatec).

Obr. 2: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Výřez z císařského otisku mapy stabilního katastru z roku 1843 (SÚA, reambulované mapy, Žatecko 284).

1) A. Merhautová, Raně středověká architektura v Čechách, Praha 1971, kostel zařadila do katalogu a zhodnotila jeho románskou fázi.

Obr. 3: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Pohled na západní průčelí kostela od Kněžské brány (pokud není uvedeno jinak, všechny snímky J. Beránek, 2003).

něž z dlouhodobého komplexně a plošně pojatého průzkumu sakrálních památek regionu severozápadních Čech, jehož výsledky snad budou zúročeny v připravované výstavě „Gotika severních Čech“.²⁾

Článek je výsledkem archeologického a stavebně-historického průzkumu kostela z několika posledních let. Archeologický výzkum vedený P. Čechem probíhal v letech 1999–2000, stavebně-historický průzkum byl zpracován

v oddělení SHP při Národním památkovém ústavu – ústředním pracovišti v Praze v letech 2001–2003, v rámci řešení grantového úkolu Ministerstva kultury ČR „Stavebně historický průzkum – metodika a její ověřování v praxi“, jehož garantem byl P. Macek.³⁾ Do průzkumu byly zahrnuty i poznatky a výsledky staršího bádání, prováděného již od roku 1997, původně zaměřeného na průzkum a dokumentaci románského zdiva západního průčelí kostela a jeho zakreslení (P. Čech, J. Beránek). Autorem vyčerpávající archivní rešerše je M. Ebel. Především k mladším dějinám kostela se dochovalo nebývalé množství ikonografických i písemných pramenů, které dovolily sledovat detailně nejenom stavební vývoj objektu, ale také proměnu jeho výzdoby a vybavení mobiliářem. Pozoruhodné jsou rovněž doklady, které se váží ke kultu sv. Jana Nepomuckého, případně objasňující spor mezi městem a strahovskými premonstráty v 17. století.

Základním podkladem pro vyhodnocení objektu byl schematický náčrt, publikovaný ve Zprávách památkové péče v roce 1961 V. Menclem, pravděpodobně převzatý a částečně upravený na podkladě zaměření vypracovaného A. Beisetzem pro SÚRPMO v 50. letech minulého století.

Výsledná plánová dokumentace SHP vznikla na podkladě detailního zakreslení jednotlivých částí stavby v různých výškových úrovních a ručního oměření laserovým dálkoměrem, pásmem a skládacím dvoumetrem. Součástí průzkumu bylo rovněž pořízení řezu západním

dvouvěžovým průčelím. Výškové úrovně v jednotlivých podlažích byly nivelovány trubicovou vodováhou, přičemž bylo využito starších referenčních bodů se známou relativní výškou (geodetické zaměření provedené ARÚ v Mostě), pořízených již v roce 1997. Součástí průzkumu byla i dendrochronologická analýza konstrukcí krovů a jiných dřevěných konstrukcí, které jsou součástí stavby (J. Kyncl).

2) Počátkem byl plošný průzkum sakrální architektury v bývalém okrese Chomutov, na němž se podíleli P. Macek, J. Pachner a J. Beránek.

3) J. Beránek – P. Macek – M. Ebel – K. Círglová, Děkaný kostel Nanebevzetí Panny Marie v Žatci, stavebně-historický průzkum a umělecko-historický rozbor, nepublikovaný rukopis, Národní památkový ústav v Praze – ústřední pracoviště, Praha 2003.

Poznatky z archeologického i stavebně-historického průzkumu byly začleněny do nejnovější publikace o Žatci, která vyšla v tomto roce.⁴⁾

ARCHEOLOGICKÝ VÝZKUM V SEVERNÍM SOUSEDSTVÍ KOSTELA NANEBEVZETÍ PANNY MARIE V ŽATCI – PŘÍSPĚVEK ARCHEOLOGIE KE STAVEBNÍ HISTORII DĚKANSKÉHO KOSTELA

V letech 1999–2000 proběhl předstihový archeologický výzkum v rámci Programového projektu Ministerstva kultury ČR, který si kladl za cíl zjistit archeologickou situaci na současném náměstí Jana Žižky. V první řadě to byla snaha o lokalizaci raně středověkého pohřebiště u románské baziliky, tedy z doby před lokalizací vrcholně středověkého města. Výzkum rovněž předpokládal nález situace vedoucí k bližšímu datování stavby spojované s první písemnou zmínkou o Žatci nebo kladené do 12. století podle reliéfu sv. Petra v přízemí jižní věže v západním průčelí (Bubeník–Uhlíková 1977)⁵⁾.

Archeologický výzkum nepřispěl k datování ani k podobě (půdorysu) románské baziliky přímo. Lze se domnívat, že k bazilice byl nejdříve přistavěn gotický presbytář a délka gotického síňového trojlodí odpovídá délce bazilikálního trojlodí (obr. 5). Nejstarší hroby severně od baziliky byly uloženy do sídlištních vrstev s mincemi z královské vlády Vladislava II. (1158–1173) a knížete Bedřicha (1173, 1178–1189). Sídlištní vrstvy s raně středověkými mincemi by se nacházely jen 3 m od apsidy severní boční lodě. Bazilika proto mohla být založena až po tomto datu. Nepřímo tak lze klást stavbu baziliky nejdříve do samého závěru 12. století.

Chrám byl spravován arcijáhmem se sborem kněží a stal se tak jedním z center velkofarní organizace, která byla biskupovým nástrojem správy diecéze. Prvním známým žateckým arcijáhmem byl Fridericus uvedený jako svědek v donační listině biskupa Jindřicha Břetislava (mezi lety 1184–1192). Druhým byl Vítek, rovněž uvedený jako svě-

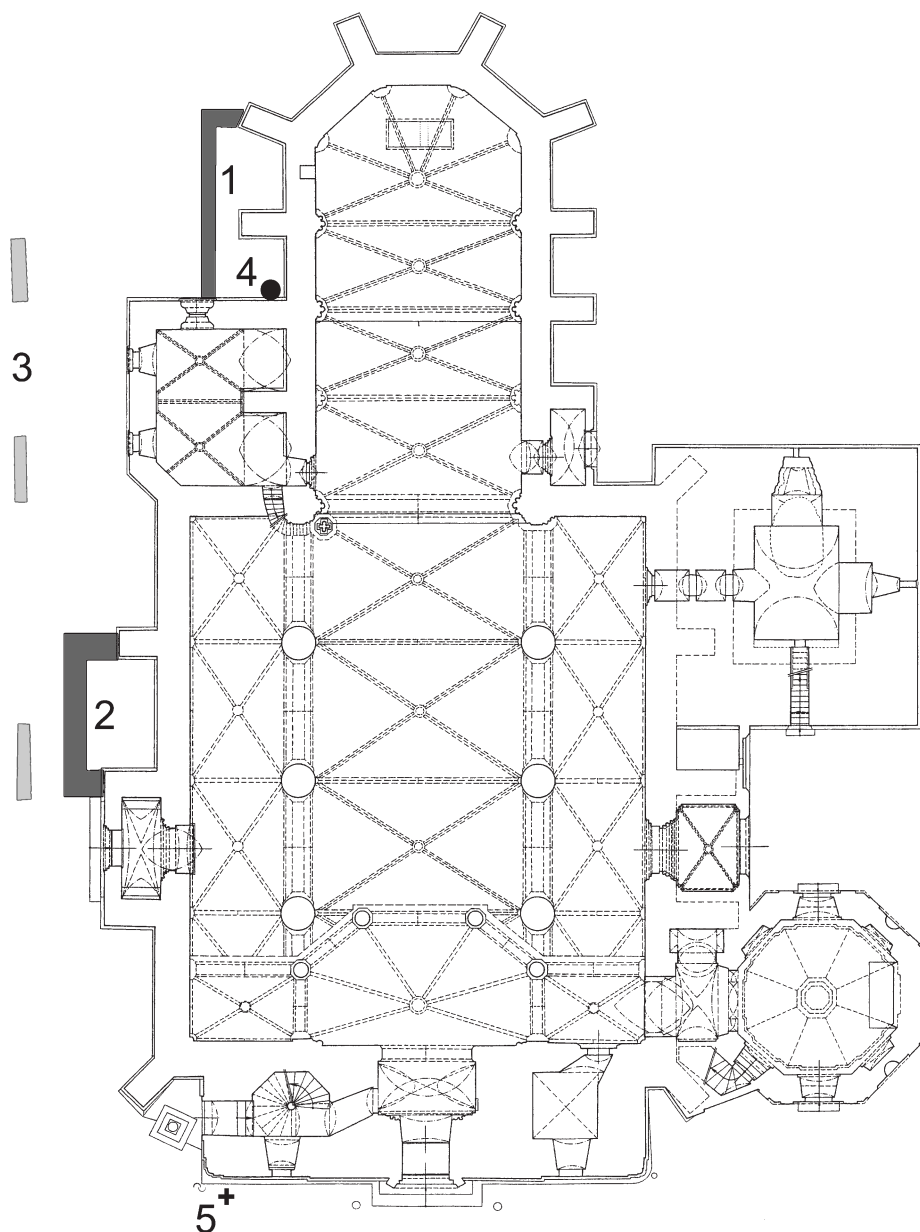
Obr. 4: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Celkový pohled od jihu (foto V. Razín, 1995).

dek v listině tentokrát již knížete a biskupa Jindřicha Břetislava z roku 1195. Dochází zde ke shodě archeologických, písemných a architektonických pramenů, tedy konec sídlištní situace datovaný mincemi do 80.–90. let 12. století, písemný doklad Žatce jako centra velkofarní organizace z téhož období a dochovaná pozdně románská architektura.

Jediným nalezeným architektonickým článkem je velký zlomek ostění románského okna z hrubozrného světle červeného pískovce. Zlomek pochází z horního zaoblení ostění a silně se zužuje dovnitř. Ostění bylo nalezeno v druhotné pozici jako obložení velké sloupové jámy, kterou lze považovat za doklad dřevěného lešení z 18. století. Datování bylo provedeno na základě nálezů keramiky ve výplni jámy. Užití červeného pískovce jako dekorativního prvku ve zdivu sakrálních staveb se zdá být typické pro 12. století. Zlomky kvádříků s povrchem upravovaným zoubkovaným dlátem a zlomky středových sloupků románských sdružených oken byly nalezeny okolo zaniklého neznámého ro-

4) P. Holodňák – I. Ebelová (edd.), Žatec - historie/kultura/lidé, Dějiny českých měst, Praha 2004.

5) Názor na datování baziliky do přelomu 10. a 11. století, J. Bubeník – O. Uhlíková, K počátkům města Žatce, Památky archeologické 68, 1977, 193–218, zejména s. 208. A. Merhautová míní, že baziliku nelze blíže datovat: A. Merhautová, o. c. v pozn. 1, s. 308.

Obr. 5: Žatec, půdorys gotického kostela Nanebevzetí P. Marie. V roce 1999 proběhl předstíhový archeologický výzkum, který zjistil: 1 – základy přístavby u severní strany presbytáře porušující všechny zde uložené pohřby; 2 – základy severní boční kaple, zobrazené na Willenbergově rytině z roku 1611, rovněž porušující zde uložené pohřby; 3 – základy hřbitovní zdi z 18. století s podstavci pod sochy; 4 – sídlištní vrstva s denárem knížete Bedřicha (vláda 1173, 1179–1182; 1183–1189); 5 – jediné, prokazatelně raně středověké hroby zjištěné výzkumem. Mezi nimi byl odkryt zbytek dětského pohřbu se čtyřmi esovitými záušnicemi z tenkého drátu o průměrech 42–45 mm, datované do poloviny 12. století. Stratigrafický vztah mezi základem románské věže a hroby byl zničen základem pro barokní opláštění. Naskytá se několik variant interpretace – a) další raně středověké hroby nacházející se původně okolo baziliky byly zničeny vrcholně středověkými pohřby a bazilika náleží do stejné doby, b) bazilika byla svým západním dvojvěžím postavena na starším pohřebišti, c) bazilika byla postavena na místě staršího kostela (kresba P. Čecha do půdorysu kostela z SHP).

mánskému kostelu na dnešním náměstí Petra Chelčického v jihovýchodní části ostrožny. Užití červeného pískovce je dochováno ve sdruženém okně jižní věže západního průčelí kostela Nanebevzetí Panny Marie. Červený pískovec byl také užit při stavbě pozdně románského kostela sv. Kříže. Velké kvádříky opracované ze dvou stran dokládají jejich užití v nároží. Stavební články z červeného pískovce nebyly nalezeny během výzkumu raně románského kostela sv. Víta v dnešní Dvořákové ulici, ani předrománského kostela na severním konci dnešního náměstí Jana Žižky 60 m od románské baziliky.

Založení gotického presbytáře bylo provedeno s pečlivostí kontrastující se založením části trojlodí od prostředního opěráku severní boční lodě a později se sakristií. Povrch rozšířeného základu byl upraven vrstvou maltoviny do roviny a na ní bylo založeno nadzemní zdivo z kamene přitloukaného do podoby nízkých dlouhých kvádříků. O cca 60 cm výše se zdivo skládalo z kamenů nepravidelnějších, ale jak rozšířený základ, tak i zdivo výše bylo provázán s opěrákem. Je tedy zřejmé, že stavba presbytáře probíhala v jedné fázi. Spodní část opěráku, odkrytá výzkumem, byla vyzděna z precizně opracovaných pískovcových kvádrů. Nejspodnější hroby měly horní končetiny položeny podél trupu a byly uloženy přesně do výklenku mezi druhý a třetí opěrák od západu. Zdálo by se, že gotický presbytář respektují. Další hroby měly horní končetiny složeny na břiše nebo v klně, byly ukládány nepravidelně a u nejmladšího nebyla respektována orientace východ–západ. U spodních hrobů se může jednat o náhodu, protože opěrák u severovýchodního nároží severní boční lodě bezpečně porušil pohřeb taktéž s horními končetinami podél trupu. Stejně pečlivým způsobem byl založen druhý opěrák od severovýchodního nároží severní boční lodě a základové zdivo lodě při něm. Pohřebiště zde nebylo v úzké sondě prozkoumáno úplně a o odkrytých hrobech lze říci, že byly mladší než kostel. Spodní hroby s polohou končetin typickou pro raně středověká řadová i kostelní pohřebiště lze přiřadit pozdně románské bazilice.

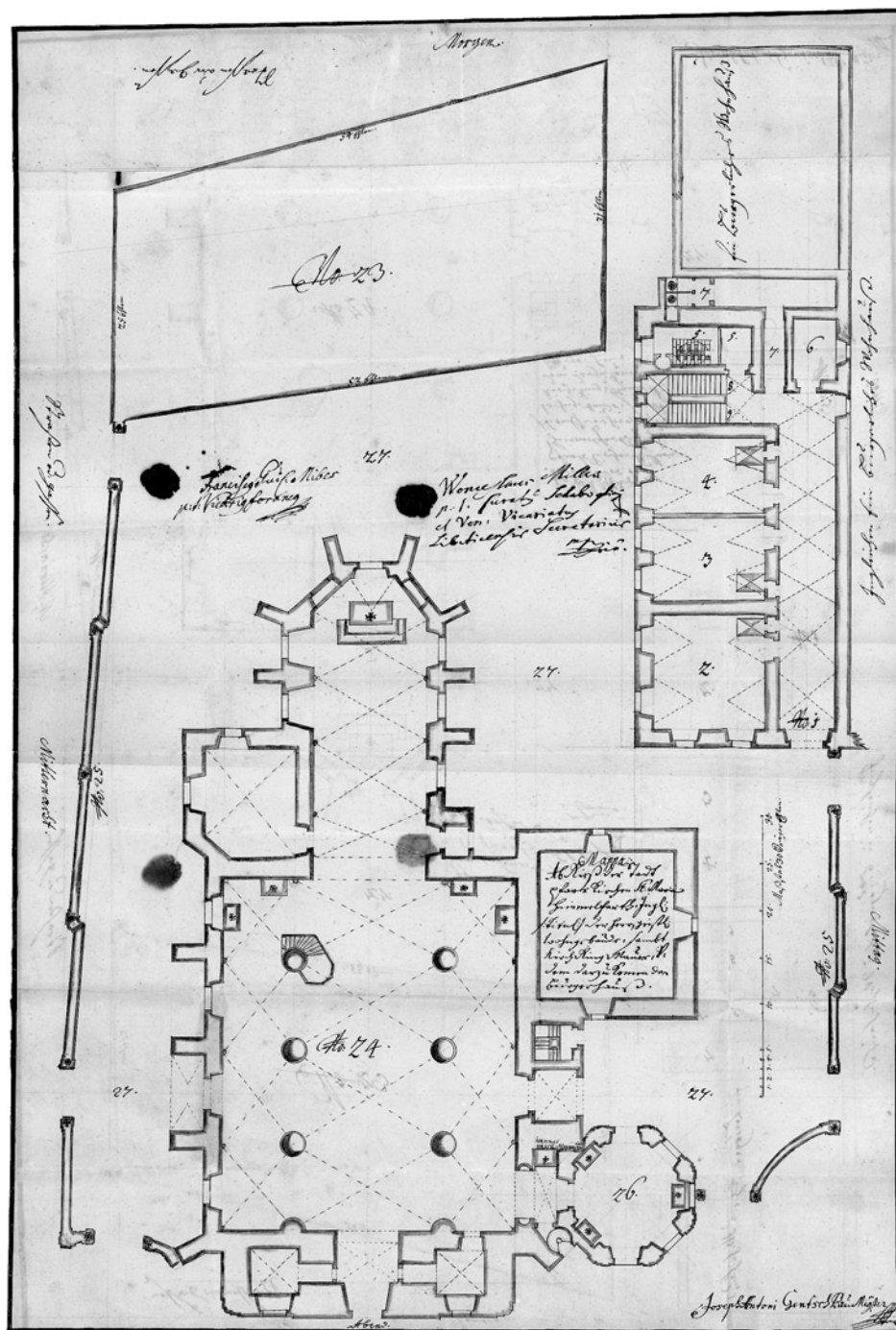
K datování stavby presbytáře by mohl přispět nález zlomku klenební přípory ve výplni zděné jímky odkryté 12 m severně od presbytáře. Společně s nalezeným zdivem lze soudit na okraj parcely vrcholně středověkého města. Vše bylo překryto hroby. Situaci lze interpretovat jako doklad neustálené hranice mezi církevním a světským pozemkem. Keramika zatím nebyla zpracována a její význam byl rozpoznán až po dokončení a zveřejnění závěrů stavebně historického výzkumu. Archeologický objev potvrdil dodatečnou přístavbu sakristie s nepravidelným základem místy vystupujícím před nadzemní zdivo a místy jej respektující. Také spára mezi základovým

a nadzemním zdíkem byla výše než u presbytáře. Nejmladší zděnou konstrukcí v prostoru na sever od kněžiště byl vynášecí pas spočívající na základovém zdivu sakristie a směřující k východu.

Sonda při prostředním opěráku severní boční lodě odkryla hroby narušené jeho základem. Mezi ním a zdíkem severní boční lodě byla několik centimetrů široká spára vyplněná hlinou. Severní boční loď kostela byla postaven z lomového kamene různé velikosti spojeného nekalitní žlutou maltou, která vypadávala. Nebyla pozorována spára mezi zdíkem nadzemním a základovým, přestože hloubka sondy dosáhla 2,5 m. Blok, na němž byl umístěn prostřední opěrák, byl vyžděn z velkých kamenů na kvalitnější maltu, byl o 50 cm širší než nadzemní zdivo a měl nerovný povrch. Spodní část čela opěráku byla vyžděna z precizně opracovaných kvádrů. Výše nešlo složení zdiva sledovat pro mocnou vrstvu omítek. Bylo zřejmé, že opěrák byl ke kostelu přistavěn později, a to až po ukončení pohřbívání. Konec hřbitova lze obtížně datovat, protože schází jakékoli milodary u zemřelých a také keramika, která se mohla do hrobů dostat náhodně ze zasypaných hrobových jam. V 2. polovině 15. století se pohřbívalo do zbytků minořitského klášterního kostela sv. Petra a Pavla pouhých 60 m severně, a lze se domnívat, že to bylo způsobeno nedostatkem místa na hřbitově u farního kostela, který byl již plný lidských ostatků. Povrch náměstí se zvyšoval až do 15. století a aby se povrch farního hřbitova neocítl níže, byl dosypáván a zvyšován. Do těchto navážek se pohřbívalo, a docházelo tak k mohutnému vrstvení lidských ostatků.

Nejmladším nálezem bylo falzum míšeňského groše z konce 14. století u dětského pohřbu 3 m severně od opěráku. Hrob s mincí ale nenáležel k nejmladším, a tak lze závěr pohřbívání stanovit podle uvedených nepřímých důkazů do druhé poloviny nebo závěru 15. století. Opěrák byl tedy přizděn až po tomto datu.

Jako stratigraficky nejmladší zděná struktura severně od trojlodí byl zjištěn základ přístavku mezi 3 a 4 opěrákem od západu. Základové zdivo bylo zhotoveno z lomového ka-

Obr. 6: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Plán kostela s kaplí a děkanstvím od Josefa Antona Jäntche (Gentsche) z roku 1724. Legenda na plánu v prostoru zvonice (překlad): „Mapa – půdorys žateckého farního kostela Nanebevzetí Panny Marie, obytné budovy pro duchovní, s kostelní ohradní zdi od měšťanského domu, který k tomu náleží“. Na plánu rovněž vyznačeno uctívané místo s nápisem sv. Jana Nepomuckého u západního opěráku jižní boční lodi, vedle vstupu do kaple. Barokní plán kostela je zčásti schematický, zachycuje však podobu barokních přístaveb, vedení komunikací a rozmístění jednotlivých oltářů (SÚA, APA I, recepta, sign. D 12, 8. ledna 1725, kt. 1147).

мене za použití velkého množství malty, takže kameny ze základu vystupovaly jen ojediněle nebo malou částí. Základ porušoval všechny hroby a byl zde umístěn až po skončení pohřbívání. Interpretaci stavby umožňuje Willenbergova veduta z roku 1611, na níž je patrná boční kaple vystupující z obrysu stavby se šikmou pultovou střechou. Přístavba je osvětlena vysokým lomeným gotickým oknem. Kaple sice byla identifikována výzkumem za druhým oknem a na vedutě je za třetím, ale díky chybějícím opěrákům na ryti-

Obr. 7: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Freska v lunetě vstupní chodby v přízemí žateckého děkanství. Výjev z legendy o životě sv. Jana Nepomuckého od Františka Kristiána Ezechiela (Siarda) Noseckého, údajně z roku 1726 (foto M. Ebel). Podle všeho však malba pochází až z doby po požáru v roce 1738.

ně je zřejmé, že autor vyobrazení farního chrámu zjednotil. Přístavbu lze datovat do závěru 15. a do průběhu celého 16. století. I když je na omítkách uvnitř chrámu podle prasklin zřejmá celá řada zakrytých detailů, vchod zevnitř kostela do kaple vidět není. Lze se tedy domnívat, že přístup do kaple byl pouze zvenčí.

Z popisu náleзовých situací vyplývá, že stavba gotického síňového trojlodí probíhala nejméně ve dvou fázích. Lze tak soudit podle použitého kamene a způsobu zdění základů presbytáře a severní boční lodě trojlodí.

(P. ČECH)

PÍSEMNÉ ZPRÁVY K DĚJINÁM KOSTELA NANEBEVZETÍ PANNY MARIE V ŽATCI

Nejstarší písemná zpráva o existenci kostela v Žatci je v kronice Thietmara Merseburského, která uvádí existenci kostela k roku 1004 v souvislosti s tažením krále Jindřicha II. do Čech a jeho přítomností v Žatci. Nelze však prokázat, zda se jednalo o stavbu na místě dnešního kostela. Ač pro další staletí nemáme přímé zprávy o vlastní kostelní stavbě, její existence vyplývá z tehdejšího významu Žatce, klíčového centra celých severozápadních Čech. Žatecký hrad (urbs, civitas) je doložen mezi léty 1004–1116, žatecké podhradí (suburbium) údajně k roku 1088, skutečně až ve 12. století, žatečtí řemeslníci k roku 1186, existence trhu je na základě písemných pramenů doložena na počátku třicátých let 13. století. Žatecko bylo od počátku 11. století až do počátku 12. století úředním knížectvím Přemyslovců. Zdejší hradiště (urbs, civitas) bylo centrem žateckého hradního obvodu (provincia) po celé 12. století až do začátku 13. století, v jeho čele stál kastelán – hradský správce. Souběžně byl Žatec jako centrum hradního obvodu také sídlem velkofarnosti, na kterou v šedesátých letech 12. století za pražského biskupa Daniela I. plynule navázalo arcijáhenství, nový důležitý mezičlánek církevní

správy; jsou doloženi celkem tři arcijáhneni v letech cca 1184–1219.

V průběhu 13. století došlo k přeměně žatecké aglomerace ve skutečně raně středověké město. Tento proces známe jen částečně. V dosavadní literatuře⁶⁾ bylo doloženo, že k této přeměně došlo zřejmě mezi léty 1235 až 1248. Potvrzení městských práv králem Přemyslem Otakarem II. roku 1265 lze považovat za dovršení této přeměny.⁷⁾

Pozoruhodným reliktem vývoje Žatce od hradiště ke středověkému městu byla existence značného množství kostelů, z nichž v době, pro kterou máme k dispozici dostatečné množství zpráv (druhá polovina 14. a začátek 15. století), jich bylo v Žatci celkem 13, z toho 9 farních (!), 4 filiální, k tomu náležela 1 kaple. Vnitřní město v hrad-

bách tvořilo s menšími odchylkami jednu farnost s hlavním kostelem Panny Marie, zatímco ostatních osm (mini)farností bylo na žateckých předměstích. To vyústilo do jisté historické anomálie, která měla důsledky sociálního charakteru velmi podstatné před vypuknutím husitských válek, avšak bez přímých důsledků pro stavební podstatu kostela.

Patronát k obsazení žateckého farního kostela držel český král. Žatecká bohatá fara byla vždy obsazována prominentními osobami – působil zde v letech 1379–1380 jako farář bývalý osobní králův kaplan Křišťan z Jesenice, v letech 1380–1411 byl žateckým farářem výrazný kněz Vícemil,⁸⁾ při kostele byl četný klérus – čtyři vikáři (kaplani), dále zde působil zvláštní německý a český kazatel, sakristan, při jednotlivých oltářích oltářníci.

Ke stavební podobě kostela této doby je omezený počet zpráv. 6. června 1336 poskytl král Jan Lucemburský na stavbu kostela („pro fabrica parochialis ecclesie“) desátek z týdenních trhů a celé clo z plavby dřeva po Ohři.⁹⁾ Kromě běžných darů, ze kterých byl financován provoz kostela, je pozoruhodná zpráva v pamětní knize žateckého děkanství z 18. století, která uvádí existenci olověné tabulky nalezené roku 1707 při opravě portálu, dle které byl v přepočtu 28. června 1380 položen základní nárožní kámen zvonice.¹⁰⁾ K této etapě dále náleží nedatovatelný testament mješ-

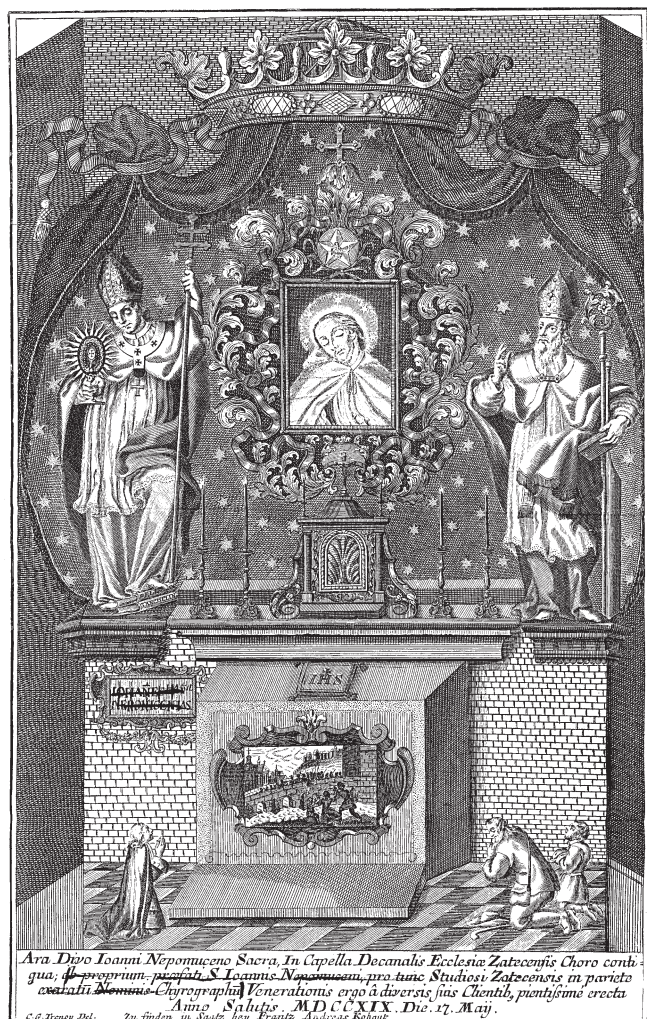
6) W. Wostry, Saaz zur Zeit des Ackermannsdichters, München 1951, s. 89; J. Tomas, Počátky města Žatce, Historický sborník Ústecka, Ústí nad Labem 1967, s. 23–47.

7) Codex diplomaticus Bohemiae (dále CDB) 5–1/1974, č. 464.

8) P. Hlaváček, Curriculum vitae domini Wicemili (+1411), plebani ecclesiae beatae Mariae Virginis in Zac. Sborník okresního archivu v Lounech 10, Louny 2001, s. 34 n.

9) Urkundenbuch der Stadt Saaz bis zum Jahre 1526 (ed. L. Schlesinger), Praha – Lipsko – Vídeň 1892, s. 11; W. Wostry, o. c. v pozn. 6, s. 104.

10) Zápis lze považovat za zcela důvěryhodný na základě porovnání soupisu přítomné městské rady, která zcela koresponduje se skutečností. Děkanství Žatec (dále: DŽ), Mem. – Buch, II., 1766, s. pag. 3. DŽ, Fundat. Und Mem. – Buch Nro II, 18. a 19. stol., s. 372. Poznámka:

Obr. 8: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Oltář sv. Jana Nepomuckého před stavbou kaple. Rytina C. G. Trenczky a Antonína Birkhara (Birkharda) s datem 17. května 1719 (SÚA, APA I, recepta, 7. ledna 1728, kt. 1178).

ťana Mikuláše Meduslinova (kolem 1365 či později?), zapsaný ve formulářové sbírce, dle kterého odkázal testátor na stavbu kostela 2 kopy grošů.¹¹⁾ Obě vratislavské formulářové sbírky obsahovaly navíc i zcela zásadní formulář žádosti, ve kterém rychtář a městská rada žádali o příspěvek na znovuvýstavbu vyhořelého kostela. Dobu vzniku formuláře žádosti není opět možné přesněji stanovit, Schlesinger jej rámcově datoval před rok 1388.¹²⁾

Prakticky do téže doby náleží řada zpráv dokazující jednak existenci, jednak zřizování oltářů v kostele Panny Marie. Časově první je testament Wernera ze Stránče z roku 1379 – jeho dědic měl zříditi z platu 67 kop v kostele oltář a při něm kaplanské místo neznámého zasvěcení.¹³⁾ Další nový oltář (sv. Mikuláše?) měl být založen i na základě testamentu Kunše Alšíka z roku 1392.¹⁴⁾ Pisemné prameny dále evidují řadu platů oltářníkům u oltářů sv. Víta a Václava (1386), sv. Kateřiny (1390), sv. Štěpána, Vavřince a Urbana (1391).¹⁵⁾

Jiná varianta datování tabulky do roku 1383 je evidentním omylem.

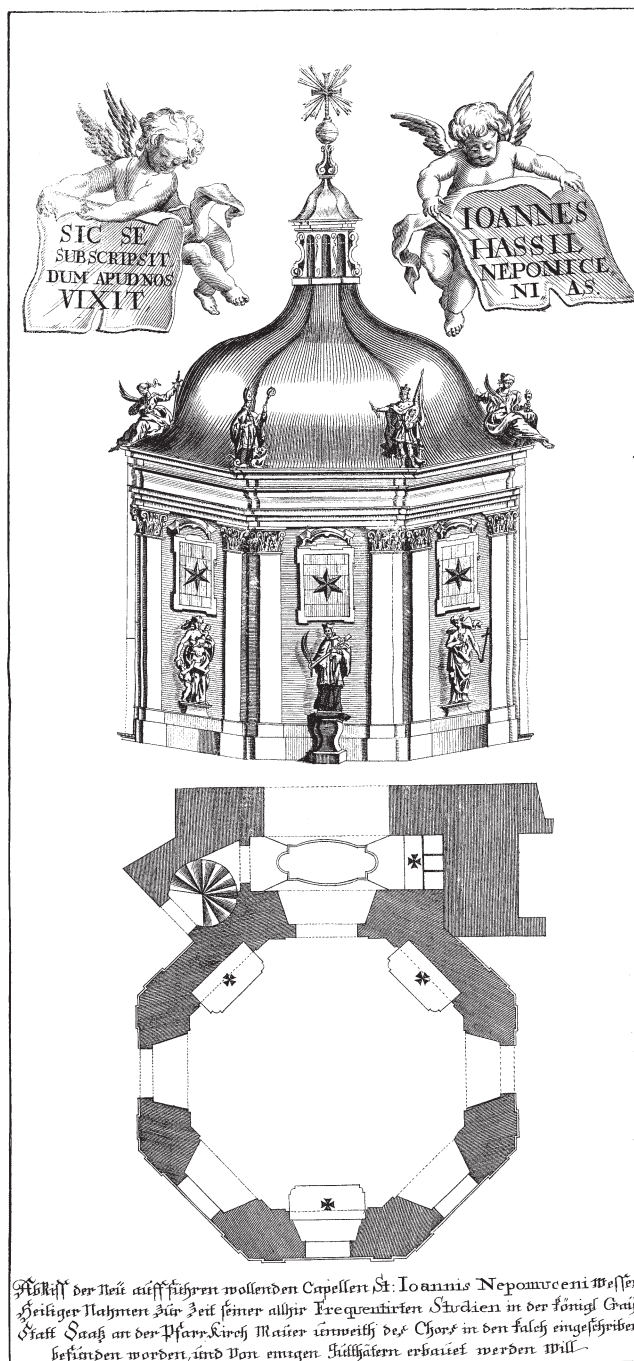
11) Urkundenbuch, o. c. v pozn. 9, s. 243.

12) Urkundenbuch, o. c. v pozn. 9, s. 224.

13) Urkundenbuch, o. c. v pozn. 9, s. 45.

14) Urkundenbuch, o. c. v pozn. 9, s. 96, srv. s. 152.

15) Urkundenbuch, o. c. v pozn. 9, s. 63, 86, 91, 104, 111, 118, 122, 166, vt. 245. LC 5/1865–66, s. 287.

Obr. 9: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Návrh kaple sv. Jana Nepomuckého od Josefa Antona Jäntsche (Gentsche) a Augustina Petra Neuräuttera (Neirauttera) z roku 1724 (SÚA, APA I, recepta, 7. ledna 1728, kt. 1178).

Dějiny kostela v následujících staletích jsou prakticky neznámé. Základní směr vývoje naznačují žatecké dějiny po roce 1419, kdy se město stalo profilující aglomerací radikálního husitství. Nemáme však žádné zprávy o škodách na hlavním kostele, ani na ostatních předměstských farních a filiálních kostelech, je známa pouze likvidace žateckého kláštera minoritů na podzim roku 1419. Obecně je nutno předpokládat, že hlavní kostel se stal ihned kostelem husitským se všemi z toho plynoucími důsledky týkajícími se jak kostelního inventáře, tak i veškerých výše jmenovaných příjmů kostela.

V průběhu třicátých let 15. století pod vlivem obecného vývoje po Lipanech a v žateckém případě i po bitvě u Žele-

Obr. 10: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Celkový pohled na kostel od jihu z doby kolem roku 1870. Snímek C. L. Kocha zachycuje podobu kostela od jihu před regotizací v posledním desetiletí 19. století. Pozoruhodné je členění opěráků a jižní stěny lodí obloučkovým vlysem pod korunní římsou, štíhlými fiálami, osazenými na čelní straně opěráků. U předsíně je to potom neméně pozoruhodná vnější archivolta vstupu vrcholící křížovou kytkou a stupňovitý trojúhelný štít. Pravděpodobně jde o ranou historizující úpravu předsíně v roce 1857, doloženou písemnými prameny, přičemž ovšem nelze vyloučit ani možnost, že snímek zachycuje zbytky pozdně gotického tvarosloví, jak ve stručnosti zmínil ve své práci z roku 1874 B. Grueber (srov. pozn. 80 a zvětšený výřez snímku na obr. 52 - NPÚ; ústřední pracoviště, sbírka fotodokumentace, Žatec, inv. č. 20.872).

nic dochází k celkovému poklesu významu do té doby zcela klíčového města celého českého severozápadu. Dary kostelu ve změněných podmínkách prakticky skončily s několika řídkými výjimkami. Roku 1433 byl do kostela opatřen menší zvon „Kolowrat“ o váze 9 centýrů, snad dar Albrechta z Kolovrat na Bezděkově?, roku 1455 odkázal chomutovský lazebník Ondráček jinak nepodstatnou kopu grošů na žatecký kostel („na dielo Costela zdeyssiho“).¹⁶⁾ Roku 1527 byl v Žatci slit velký zvon těžký 92 centýrů Šimon.¹⁷⁾ Pro zbytek 16. století je k dějinám kostela i jeho sta-

vebnímu stavu zpráv jen minimálně zpráv. K roku 1540 existoval na hřbitově u kostela tzv. český (kazatelský?) pulpit.¹⁸⁾ Roku 1569 byl kostel z prostředků z testamentu Matěje Kudly zevnitř i zvenku vybičen, do oken byla osazena nová skla a pořízena nová archa s desaterem k malému oltáři.¹⁹⁾ K roku 1601 je zachycen žatecký hlavní kostel na Willenbergově vedutě města (obr. 1).

Rekatolizace, rozsáhlá emigrace, příchod nového obyvatelstva a dlouhodobá hospodářská stagnace v pobělohorském Žatci až do doby chmelařské konjunktury v 19. století zásadně změnilы podobu města. Záhy byla žatecká fara obsazena premonstráty, ač se zprvu (1628 až 1629) jednalo o provizorní řešení. Roku 1634 postoupil kardinál Arnošt z Harrachu strahovskému opatu podací právo žateckého kostela s příslušenstvím a školami, což řád celkem neoprávněně považoval za restituci starého (nikdy neexistujícího) stavu.²⁰⁾ Výsledkem byl staletý spor města s řádem o patronátní právo, který čas od času nabýval a opětovně ztrácel na intenzitě. Celá kauza žateckého patronátního práva překračuje rámec stavebních dějin kostela. Každá ze zúčastněných stran se opírala o dokumenty z minulosti, které si ve svém důsledku vlastně odporovaly. Nároky premonstrátů se v první řadě opíraly o privilegium papeže Řehoře X. strahovskému klášteru zřejmě z 15. května 1273, dle kterého mu mimo jiné náležely kostely sv. Mikuláše na Starém

Městě pražském a Panny Marie v Žatci.²¹⁾ Roku 1514 byl tento dokument potvrzován bulou Lva X. a o rok později i privilegium krále Vladislava Jagellonského, faktickou reálnou platnost však dle známých zpráv nikterak neměl – jak u staroměstského kostela sv. Mikuláše, tak u žateckého Panny Marie nemáme žádné jiné zprávy o dřívějším působení řádu. V žateckém případě náležely premonstrátům pouze ve 14. století nedaleké Staňkovice, veškeré známé písemné prameny pro klíčové 14. a počátek 15. století však jasně dokazují královský patronát, poté bylo místo obsazováno ne-

16) A. Seifert, *Geschichte der Saazer Stadt-Decanal-Kirche*, Žatec 1898, s. 25; *Urkundenbuch*, o. c. v pozn. 9, s. 194, 209.

17) *Paměti města Žatce (1527–1609)* (dále: *Paměti*), ed. M. Tošnerová, Žatec 1996, s. 6; A. Seifert, o. c. v pozn. 16, s. 25, 27, 321.

18) SÚA, SM, sign. S 109/10.; SÚA, ŘP, sign. D X, kt. 161.

19) *Paměti*, o. c. v pozn. 17, s. 22.

20) SÚA, ŘP-L, i. č. 360.

21) SÚA, ŘP-L, i. č. 13; CDB 5-2/1981, s. 349.

pochybně měšťany. Úspěchy města v soudním sporu však byly dlouho jen dílčí. Roku 1668 byla kolatura městu navracena císařem Leopoldem I., až roku 1696 byla obec uznána za nezpochybnitelného patrona. Ve skutečnosti si však i po konečném uzavření sporu roku 1710 vybíral magistrát za děkana osoby z řádu strahovských premonstrátů.²²⁾ Rád se v průběhu let omezoval především na zajištění personálního obsazení žateckého hlavního kostela, finanční zajištění stavební stránky budov zůstávalo v rukou měšťanů.

Změny zařízení po změně dosavadního protestantského kostela na katolický byly zprvu pro nedostatek finančních prostředků jen nepatrné – roku 1626 byla pořízena nová kazatelna a roku 1632 varhany, později přibýlo několik náhrobků. Větší investice však nepřicházely v úvahu v souvislosti s pokračujícím patronátním sporem. Teprve od poloviny 17. století začal být kostel z iniciativy jednotlivých žateckých měšťanů postupně nově zařizován. Mezi léty 1648 až 1650 byl zřízen na epistolní (pravé, jižní) straně kostela na rohu v místech rozšíření lodi postranní oltář Nejsvětější Trojice a sv. Zuzany (likvidován roku 1897). Roku 1661 byl pořízen na evangelijní (levé, severní) straně rovněž u rozšíření lodi postranní oltář sv. Kateřiny.²³⁾ Roku 1662 další dárce věnoval prostředky na novou kazatelnu se sochařskou výzdobou od Veita Styrla a štafírováním od Christiana Chara, na západní straně kostela přibyl nový oltář Panny Marie, později přenesený na severní stranu kostela (likvidován 1897).²⁴⁾ V šedesátých letech 17. století byly věnovány četné obrazy – sv. Jeronýma, Davida a sv. Cecílie, obřezání Krista a obraz mariánského bratrstva v sakristii, Jeremiáše (některé byly odstraněny až s regotizací roku 1897),²⁵⁾ na sloupy kostela byly umístěny sochy Panny Marie světlem oděné s Ježíškem (1664), sv. Kryštofa a Zik-

Obr. 11: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Pohled na kostel od jihu, A. Liebscher, který zachytil podobu kostela někdy na konci 19. století, avšak ještě před dokončením regotizace vnitřku a vnějšku. Jižní vstupní předstíh má již historizující podobu, odlišnou od oné, kterou na svém snímku zachytil C. L. Koch (srov. obr. 10). Nižší západní okno lodi je dosud zakončeno segmentovým záklenkem a parter jižní zvonice má barokní členění. Západní okno bylo upraveno v souvislosti s vestavbou zděné kruchty k západní stěně lodi, barokní plenta spodních dvou podlaží zvonice byla odstraněna až na kvádrový pozdně středověký obklad (Regionální muzeum Žatec).

22) Ke sporu jsou poměrně početné prameny. SÚA, SM, sign. S 109/10, kt. 2221; SÚA, NM, sign. S 12/7; SÚA, RP, A LXIX/3, kt. 57; sign. D IX/27, kt. 158; sign. D IX – XII, kt. 160–162; DŽ, Lib. mem. Eccl. Dec. Zat. I, pag. 1 n., A. Seifert, o. c. v pozn. 16, s. 72; A. Seifert, Geschichte der königlichen Stadt Saaz, Žatec 1894, s. 488–489.

23) DŽ, Fundat. und Mem. – Buch Nro II, s. 5, 374; A. Seifert, o. c. v pozn. 16, s. 30, 31.

24) DŽ, Lib. mem. Eccl. Dec. Zat. I, pag. 8 (500 zl.); DŽ Fundat. und Mem. – Buch Nro II, s. 6, 375 (170 zl.); A. Seifert, o. c. v pozn. 16, s. 31.

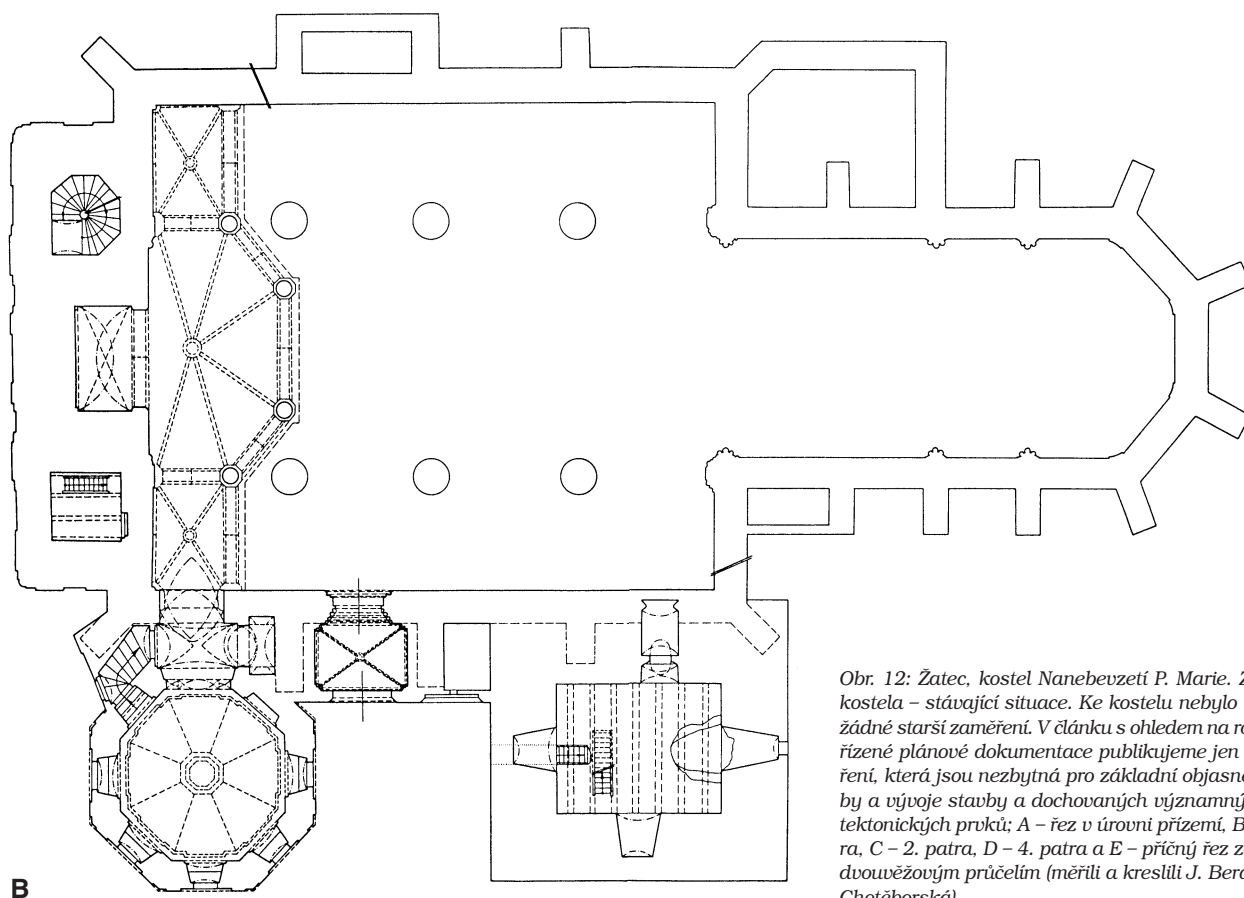
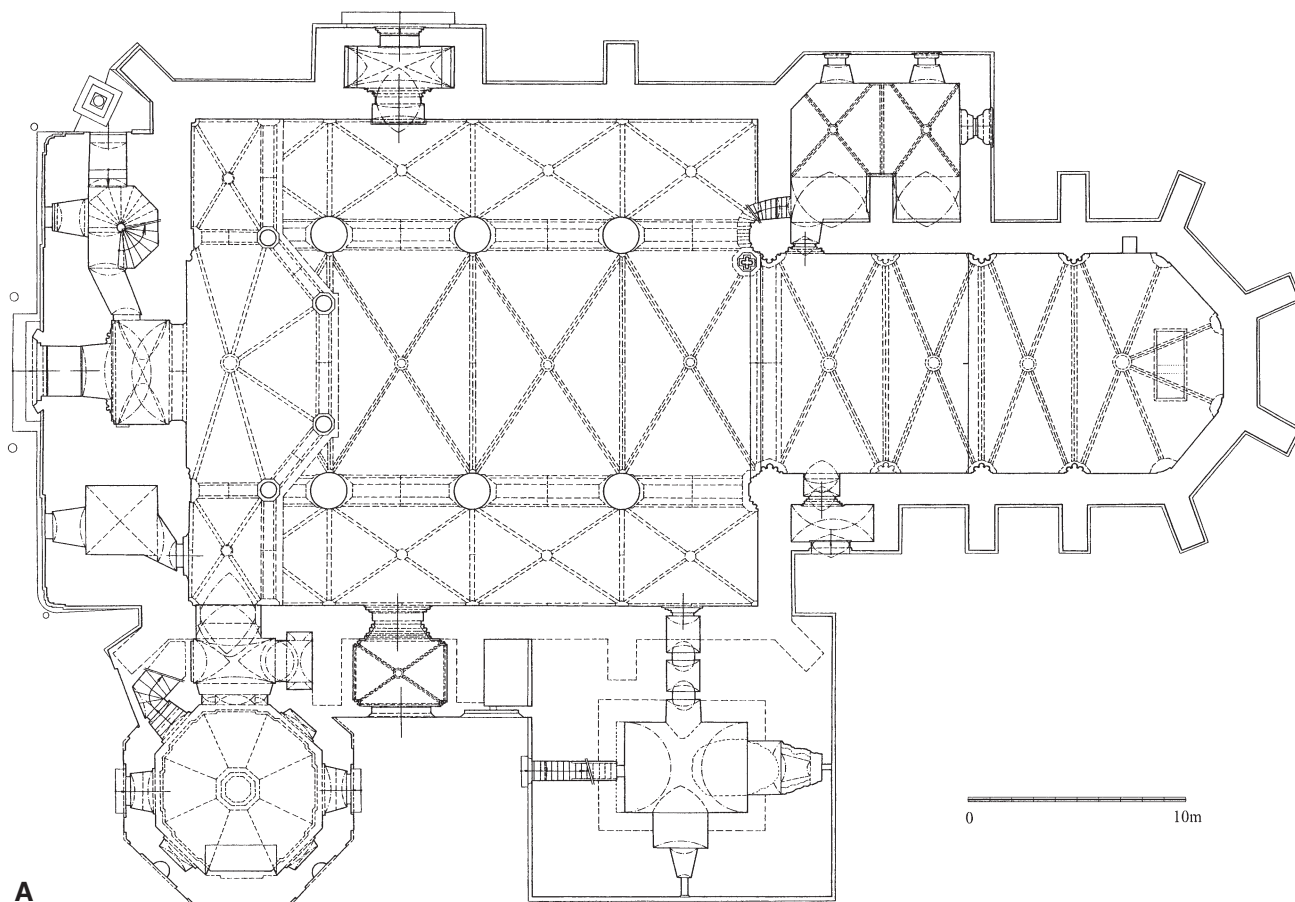
25) DŽ, Fundat. und Mem. – Buch Nro II, s. 5. A. Seifert, o. c. v pozn. 16, s. 31, 32.

munda (1664), sv. Josefa s Ježíškem (1664–1665), sv. Víta (1665), které až pozdější literatura bez jasné pramenné opory připisuje Veitu Styrlvi a které zde zůstaly až do roku 1866.²⁶⁾ Roku 1666 vznikla uprostřed presbytáře skupina s Ukřižováním Krista (později přemístěná a roku 1897 odstraněná).²⁷⁾ Po odstranění starého oltáře roku 1669 byl v kostele v letech 1670–1673 postaven nový hlavní oltář Nanebevzetí Panny Marie. Na oltáři pracovali sochař Veit Styrl a pasíř Christian Char. Velký obraz s Nanebevzetím Panny Marie kladou pamětní knihy do roku 1668 a připisují jej Antonínu Stefensovi ze Steinfelsu.²⁸⁾ Po moru roku 1680 byl zřízen na epistolní straně u hlavního oltáře oltář sv. Rosálie, na samém konci 17. století při jižní stěně lodi postranní oltář sv. Anny. V pozdějších letech přibýly sochy

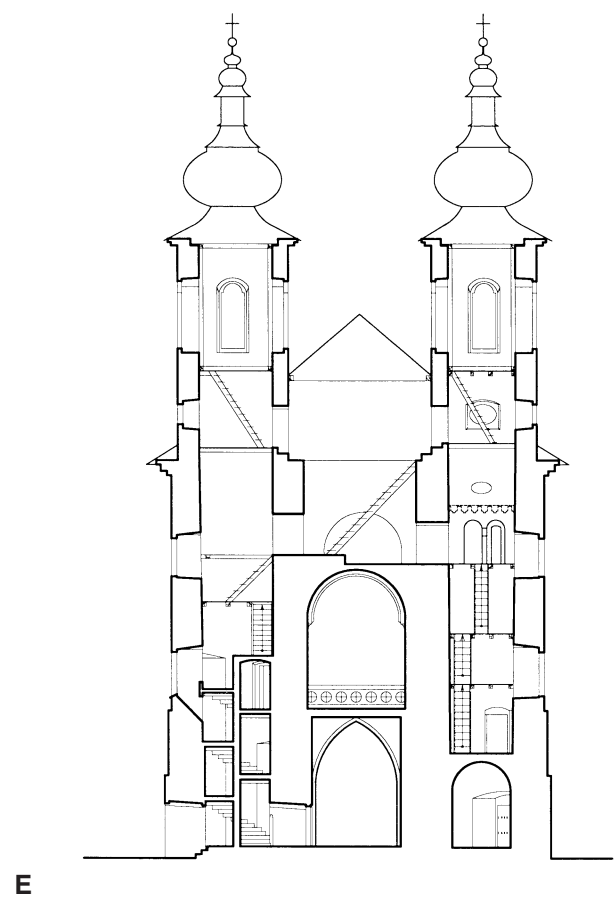
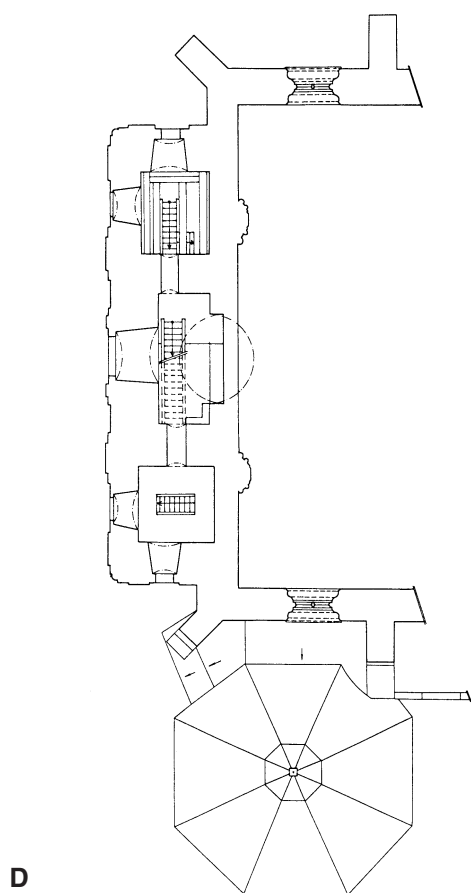
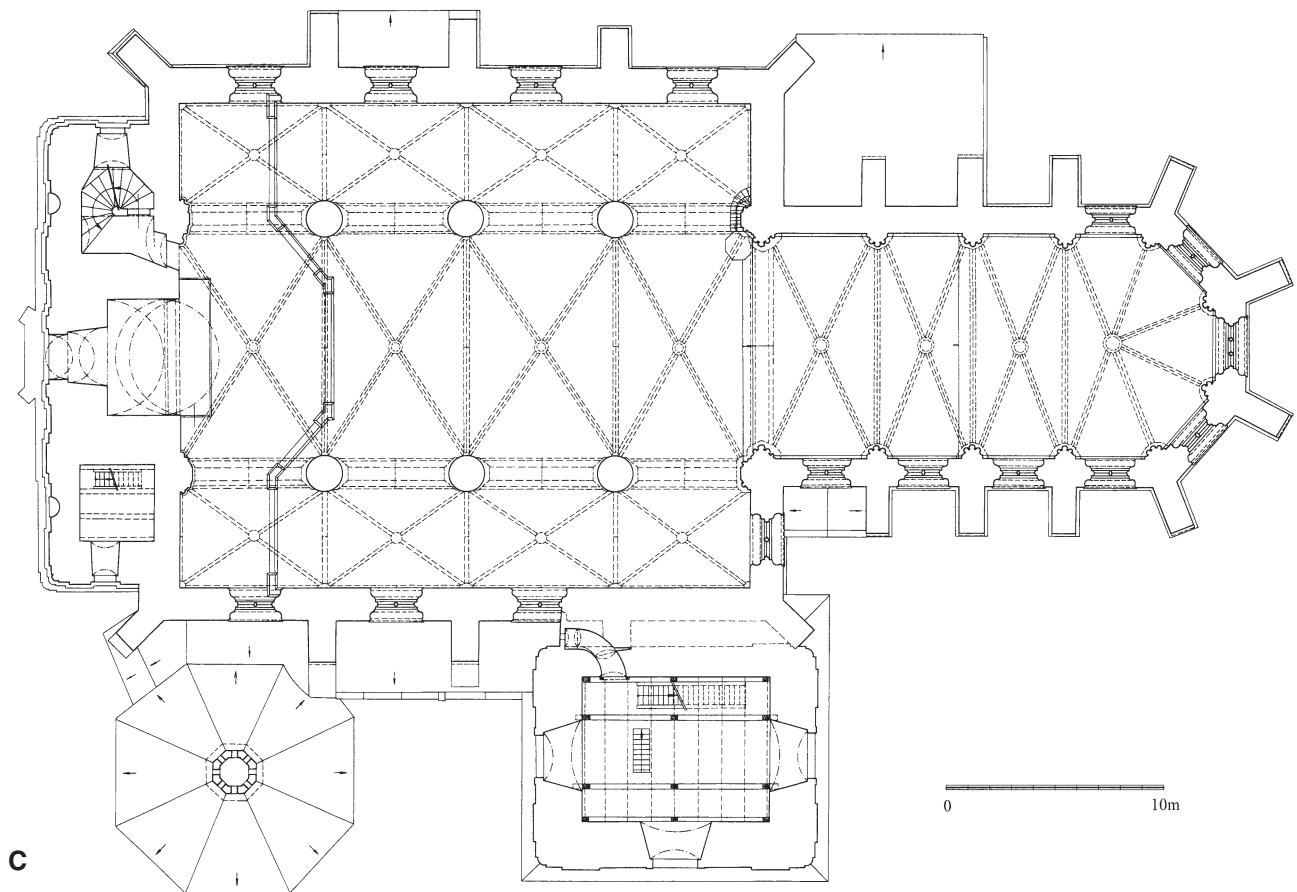
26) DŽ, Lib. mem. Eccl. Dec. Zat. I, pag. 8, DŽ, Mem. – Buch, II., 1766, s. 8, DŽ, Fundat. und Mem. – Buch Nro II, s. 376, A. Seifert, o. c. v pozn. 16, s. 32. Údaje o přesném umístění soch se rozcházejí.

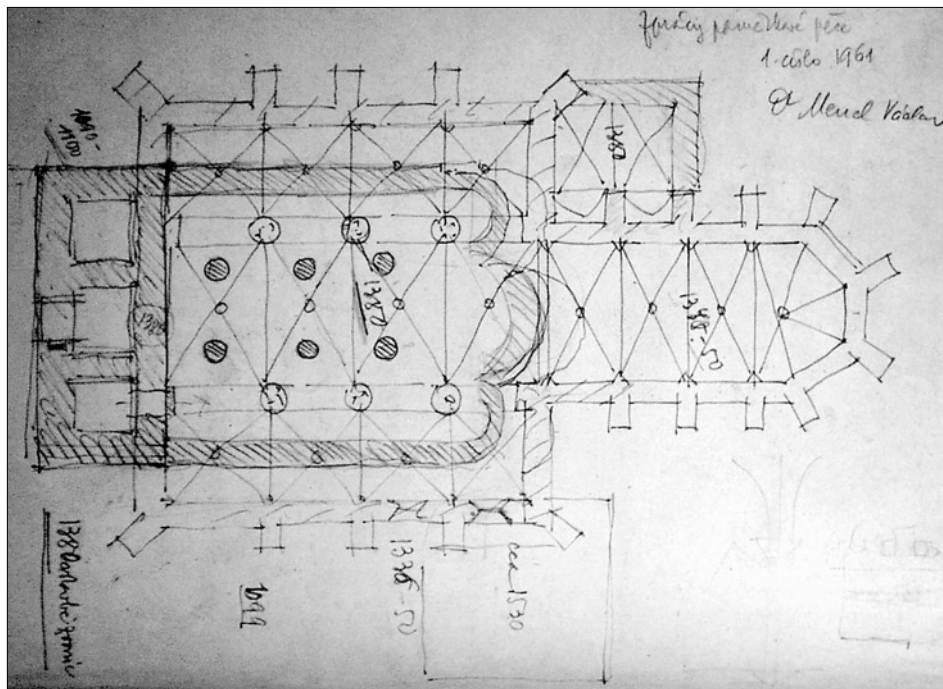
27) DŽ, Mem. – Buch, II., 1766, s. 9, DŽ, Fundat. und Mem. – Buch Nro II, s. 376, A. Seifert, o. c. v pozn. 16, s. 33.

28) DŽ, Lib. mem. Eccl. Dec. Zat. I, pag. 9, A. Seifert, o. c. v pozn. 16, s. 33.

Obr. 12: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Zaměření kostela – stávající situace. Ke kostelu nebylo nalezeno žádné starší zaměření. V článku s ohledem na rozsah porůzené plánové dokumentace publikujeme jen ta zaměření, která jsou nezbytná pro základní objasnění podoby a vývoje stavby a dochovaných významných architektonických prvků; A – řez v úrovni přízemí, B – 1. patra, C – 2. patra, D – 4. patra a E – příčný řez západním dvouvěžovým průčelím (měřili a kreslili J. Beránek a L. Chotěborská).

Obr. 13: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Náčrtek kostela s vyznačením hypotetických stavebních fází od Václava Mencla, pocházející z roku 1961 (Děkanství Žatec, Memorabilien – Buch der königl. Kreisstadt Saaz III, 1857, bez fol.).

sv. Judy Tadeáše a sv. Jana Nepomuckého, roku 1700 socha Bolestné Matky Boží.²⁹⁾

K roku 1707 je archivně podchycena úprava vstupního portálu (při níž byla nalezena zmíněná olovená tabulka s datem 1380).³⁰⁾ Na počátku roku 1710 pracoval na úpravách kostela Pavel Ignác Bayer, zřejmě i s postoloprtskými kameníky, měl však značné obtíže dostat smlouvě uzavřené s městem a hrozila mu žaloba.³¹⁾

Nově pořizovaný inventář do kostela v 18. století již nedosahoval takového významu, kromě několika dalších obrazů a soch lze za nejvýznamnější považovat roku 1716 pořízenou novou cínovou křtitelnicí od žateckého cínaře Johanna Goltzera a Matyáš Schichta.³²⁾

Samostatnou kapitolu tvoří vznik přistavěné kaple sv. Jana Nepomuckého po roce 1724 při zázračném nápisu západně od jižního bočního vstupu do kostela (viz samostatná část).³³⁾ Z roku 1724 pochází plán kostela s kaplí a děkanstvím od J. A. Jäntsche (obr. 6).

Roku 1730 bylo zvažováno přesné místo pro nové varhany na kůru, na kterých snad již od roku 1727 pracoval Wenzl Stark. Umístění nových varhan bylo poté posuzováno i v městské radě, zvažována byla možnost odstranění horního kůru vpravo. Duchovenstvo a kostelní personál za-

stával názor, že se zde shromažďují jen darebáci, a proto považoval odstranění za správný krok ke zkrášlení kostela; provedení po technické stránce schválil tesařský mistr Augustin Runtsch. Někteří radní však namítali, že horní kůr je starožitný („... wäre eine Antiquität“) a je postaven z darů, dobře sloužil ke spokojenosti zvláště o slavnostech. Proto se rada usnesla požádat o nezávislé posouzení cizího stavitele, výsledek však neznáme. Soustavný tlak na odstranění kůru u kaple sv. Jana Nepomuckého i dvou starých kůrů vyústil v jejich brzké odstranění. Roku 1736 byly postaveny dvě dřevěné empory – kůry; malá horní pouze na západní straně jako kůr pro hudebníky, dolní větší také při severní a jižní straně kostela, sloužící rovněž pro návštěvníky.³⁴⁾

Obdobná diskuse o starožitných hodnotách některých částí kostela proběhla v zasedání rady roku 1735, kdy se stavební úřad dotázal, v jakém stylu má být postaven sanktusník, který byl velmi chatrný a musel být odstraněn. Bylo rozhodnuto s poukazem na skutečnost, že dvě věže i stavba kostela jsou gotické, musí být proto i věžička rovněž postavena v bývalé podobě.³⁵⁾ Oprava následně skutečně proběhla.

Roku 1737 byl obnoven truhlářským mistrem Franzem Grundem, sochařem Johannem Karlem Večerem, malířem a štafírem Matesem Schrammem postranní oltář Bolestné Panny Marie.³⁶⁾

18. prosince 1738 vypukl ve městě požár, který zachvátil městský kostel a jeho blízké okolí. Na kostele byla zničena střecha s břidlicovou krytinou, gotické věže, dřevěná nástavba zvonice, byly zničeny všechny zvony; klenba a vnitřek kostela odolaly.³⁷⁾

Obnovu kostela dokumentují celkové zprávy z pamětní knihy i zprávy z radních protokolů. Městská rada povolala na opravu vyhořelého kostela a na konzervování klenby stavitele Johanna Paula Loschyho, tesařského mistra Runtsche a zednického mistra Letze. Okamžitě měla být klenba zakryta provizorně prkny.³⁸⁾ Záhy započala obnova, průběh však podrobněji neznáme, protože finance procházely přes zvláštní účet. 6. dubna 1739 přednesl purkmistr před městskou radou, že klenbu kostela musí posoudit litoměřický stavitel Octavian Broggio. Odpověď od stavitele, jejíž

29) DŽ, Lib. mem. Eccl. Dec. Zat. I, pag. 8; DŽ, Mem. – Buch, II., 1766, vložený list + pag. 6; DŽ, Fundat. und Mem. – Buch Nro II, s. 8, 375; ANM, sb. G, i. č. 931; A. Seifert, 1898, s. 35.

30) DŽ, Mem. – Buch, II., 1766, pag. 3; DŽ, Fund. und Mem. – Buch Nro II, s. 372; SOKA Louny, AM Žatec, i. č. 157, sign. I B 145, radní protokol 18, fol. 160.

31) SOKA Louny, AM Žatec, i. č. 158, sign. I B 146, radní protokol 19, fol. 39, 43.

32) DŽ, Fundat. und Mem. – Buch Nro II, s. 7, 374, 375, A. Seifert, o. c. v pozn. 16, s. 36, 37.

33) DŽ, Kirchenrechnungsbuch der Stadt Saazer Decanalkirche Mariä Himmelfahrt 1725–1755, kde je počínaje rokem 1725 řada dalších drobných údajů o výdajích na opravy kostela. Další zachované účty pocházejí z let 1760, 1768–1773.

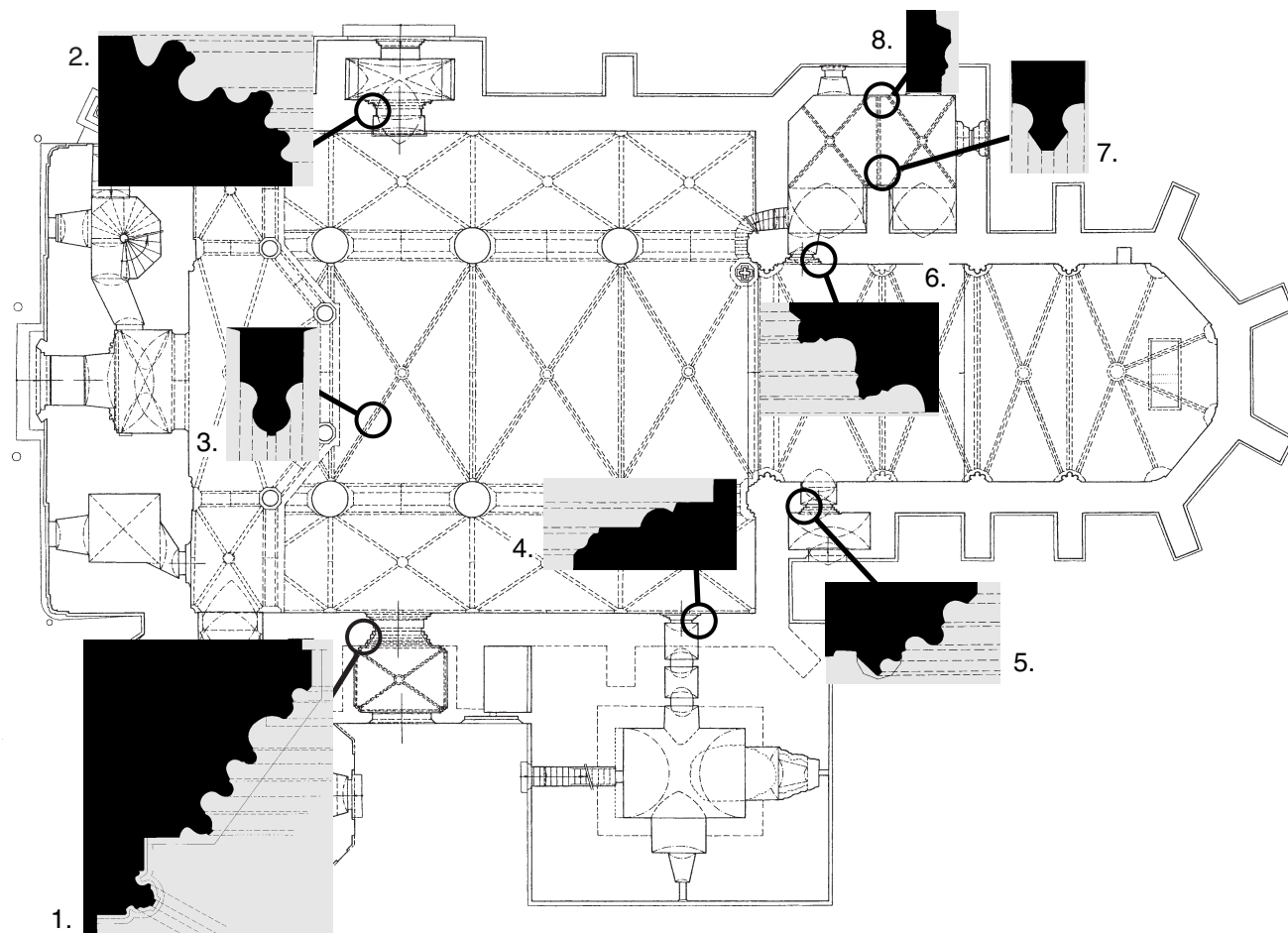
34) SOKA Louny, AM Žatec, i. č. 163, sign. I B 151, radní protokol 24, fol. 178, 182–183, 211, 252. A. Seifert, o. c. v pozn. 16, s. 40.

35) SOKA Louny, AM Žatec, i. č. 165, sign. I B 153, radní protokol 26, fol. 105 (19).

36) DŽ, Fundat. und Mem. – Buch Nro II, s. 6, 374; A. Seifert, o. c. v pozn. 16, s. 36.

37) SOKA Louny, AM Žatec, i. č. 166, sign. I B 154, radní protokol 27, fol. 108. DŽ, Mem. – Buch, II, 1766, s. 586. DŽ, Fundat. und Mem. – Buch Nro II, s. 382; A. Seifert, o. c. v pozn. 16, s. 41.

38) SOKA Louny, AM Žatec, i. č. 166, sign. I B 154, radní protokol 27, fol. 109, 109v.

Obr. 14: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Rozmístění a profilace středověkých architektonických prvků; 1 – jižní portál lodi, 2 – severní portál lodi, 3 – hruškové žebro klenby lodi, 4 – portál vstupu do přízemí jižní zvonice, 5 – portálek jižního vstupu do presbytáře, 6 – portál vstupu do sakristie, 7 – žebro klenby sakristie, 8 – římsa klenby sakristie. Zaměřena a vykreslena byla celá řada dalších prvků (měřil J. Beránek, kreslila L. Chotěborská), které jsou součástí elaborátu stavebně-historického průzkumu.

obsah neznáme, byla v Žatci k dispozici již 13. dubna.³⁹⁾ Dle pamětní knihy bylo průčelí kostela nově restaurováno (*Frontispicium noviter restauratum est*), ale pouze se dvěma věžemi, které byly vystavěny „po novém způsobu“ a zakryty bílým plechem.

Problémem se stalo zavěšení zvonů, které musely být rovněž přelity, chyběla však požárem zničená zvonice. Bylo ji nutno postavit na těch základech, kde dříve visel velký zvon Šimon, protože Octavian Broggio došel k závěru, že zvony nemohou být na věžích na průčelí.⁴⁰⁾

12. ledna 1740 předvedl stavební úřad městské radě zhotovený výkres kostela a velké zvonice od stavitele Johanna Paula Loschyho. Litoměřický stavitel Octavian Broggio se domníval, že základy kostelního průčelí nejsou dostatečně solidní pro velký zvon, a proto bylo nutné pro tento zvon postavit jinou věž. Rada proto rozhodla, že by měl být povolán z Prahy na prohlídku základů stavitel Kilián Ignác Dientzenhofer, který měl vydat dobrozdání, zda je nutno stavět tzv. Šimonovu věž, která není k ozdobě kostela a potřebuje velké náklady. 1. srpna 1740 oznámil primátor,

že si kostel Dientzenhofer prohlédl a rovněž dospěl k závěru, že velký zvon nemůže být na průčelí, nýbrž musí být zavěšen na projektované velké zvonici.⁴¹⁾ V letech 1740–1741 pokračovala přestavba kostela, v roce 1742 byly nahrubo hotovy věže, o rok později byly zastřešeny a dokončeno průčelí.⁴²⁾ V roce 1744 byla připravena smlouva se stavitelem Loschym na omítnutí kostela a na průčelí,⁴³⁾ roku 1748 byl obnoven a o rok později konsekrován hlavní mariánský oltář.⁴⁴⁾

Stavba zvonice byla přes existenci připraveného plánu neustále odsouvána s ohledem na finanční obtíže. Roku 1743 bylo rozhodnuto, že zvonice bude mít podobu jako již hotové věže,⁴⁵⁾ vlastní stavbu provedl teprve v letech 1753 až 1755 stavitel Loschy,⁴⁶⁾ velký zvon slitý roku 1755 byl za-

39) SOkA Louny, AM Žatec, i. č. 166, sign. I B 154, radní protokol 27, fol. 160, vt. 163v.

40) SOkA Louny, AM Žatec, i. č. 166, sign. I B 154, radní protokol 27, 22. 5. 1739.

41) SOkA Louny, AM Žatec, i. č. 166, sign. I B 154, radní protokol 27, 12. 1. 1740, 1. 8. 1740.

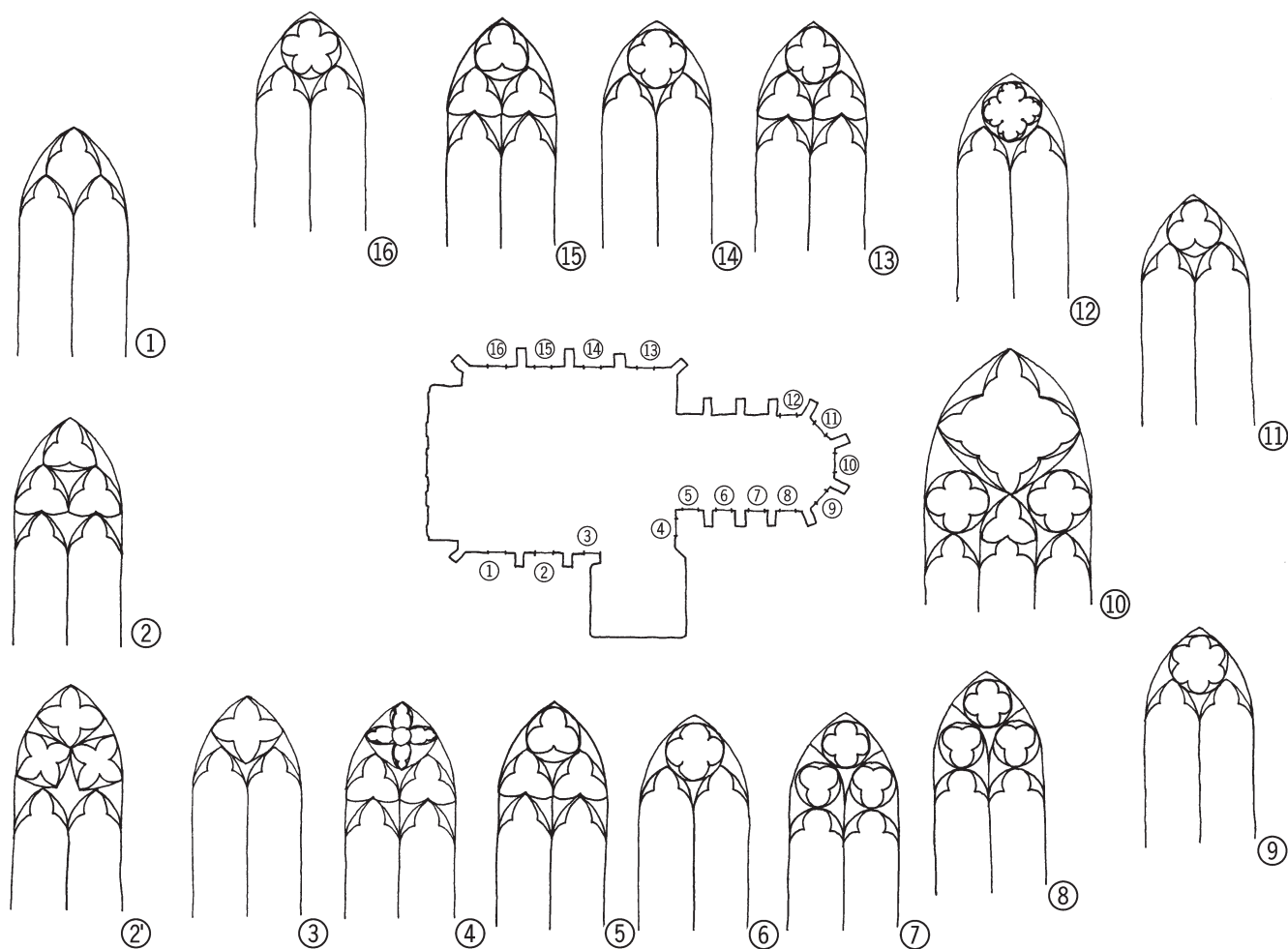
42) SOkA Louny, AM Žatec, i. č. 166, sign. I B 154, radní protokol 27, 9. 5. 1740; i. č. 167, sign. I B 155, radní protokol 28, fol. 6v, 43, 231v, 353v, 355v.

43) („Logi“ ... „wegen butzung der Kirchen Mauer, und Frontispicii“) SOkA Louny, AM Žatec, i. č. 168, sign. I B 156, radní protokol 29, fol. 46.

44) SOkA Louny, AM Žatec, sign. I Ch 2 b, výpisky k dějinám Žatce.

45) SOkA Louny, AM Žatec, i. č. 167, sign. I B 155, radní protokol 28, 18. 11. 1743, 13. 12. 1743, 16. 12. 1743.

46) SÚA, APA I, recepta, sign. D 27, říjen 1753, kt. 1335. SOkA Louny, AM

Obr. 15: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Schematický náčrt obrazců kružeb hrotitých oken lodi a presbyteria. Pro nepřístupnost většiny ostění a záklenků bylo možné ověřit a potvrdit autenticitu osového východního okna (10) a provést jeho detailní zaměření. Z ikonografických pramenů víme, že historizujícím novotvarem je západní okno jižní stěny lodi (1) a sousední druhé okno (2), jehož původní tvar (2') umožnila interpretovat fotografie C. L. Kocha (srov. obr. 52). Pravděpodobně jsou však ostění i kružby většiny oken presbytáře původní (5 – 12), stejně jako východní okno jižní boční lodi (4) (kreslila L. Chotěborská).

věšen s ohledem na nedokončení zvonice a zvonové stolice až roku 1760.⁴⁷⁾

4. října 1767 vypukl v čp. 42 velký požár, který zničil podstatnou část města. Vyhořela střecha kostela a věž na straně k městu, zničeny byly všechny velké zvony.⁴⁸⁾ Oprava kostela skončila v roce 1772. Ač většina zvonů byla přelita již roku 1768, k definitivnímu zavěšení došlo až roku 1773 po dokončení zvonice zednickým mistrem Johannem Paulm Loschym a tesařským mistrem Franzem Josefem Runtschem.⁴⁹⁾

Při dalším požáru celého města z 5. května 1788 vyhořela jedna věž⁵⁰⁾ se zvony, kostel zůstal uchován.⁵¹⁾ K obno-

vě věže však došlo nejdříve roku 1795.⁵²⁾

V první polovině 19. století nebyly v kostele prováděny v podstatě žádné stavební úpravy. 16. září 1840 vyhořela zvonice a střecha kostela i sanktusník a severní věž západního průčelí. Krovová konstrukce severní věže se zřítila na klenbu postranní lodi kostela, kterou prorazila, s ohledem na nebezpečí požáru bylo vše cenné z kostela odneseno. Zbytek klenby zůstal.⁵³⁾

Obratem vyhotovil žatecký tesařský mistr Franz Tippmann projekt a spolu s krajským inženýrem Karlem Michaelem rozpočty. Z nich vyplývá proražení cca 2–3 sáhů klenby. Opravy prováděl z velké části tesařský mistr Franz Tippmann a zednický mistr Anton Grim v letech 1840–1841, věže západního průčelí byly zatím jen provizorně zastřešeny.⁵⁴⁾ Zvony byly nazpět osazeny až v roce 1852.⁵⁵⁾

nám Žatce je uváděna věž na straně k vodárně, Seifert naopak uvádí jižní věž zvanou „Horní nebo přední“. Nejasnost může pocházet i z toho, že v pamětní knize se píše o pravé věži – DŽ, Mem. – Buch, II., 1766; s. 31.

51) SOKA Louny, AM Žatec, sign. I Ch 2 b, výpisky k dějinám Žatce. A. Seifert, o. c. v pozn. 16, s. 48.

52) SÚA, ČG-publ., per. 1786 - 1795, sign. 146/222, rok 1795, kt. 2812.

53) DŽ, Mem. – Buch, II., 1766, s. 121–125, A. Seifert, o. c. v pozn. 16, s. 54.

54) DŽ, Mem. – Buch, II., 1766, s. 136, 137. SOKA Louny, AM Žatec, i. č. 1396b, sign. LX/g, městský kostel, 1850–1857, kt. 132. A. Seifert, o. c. v pozn. 16, s. 54.

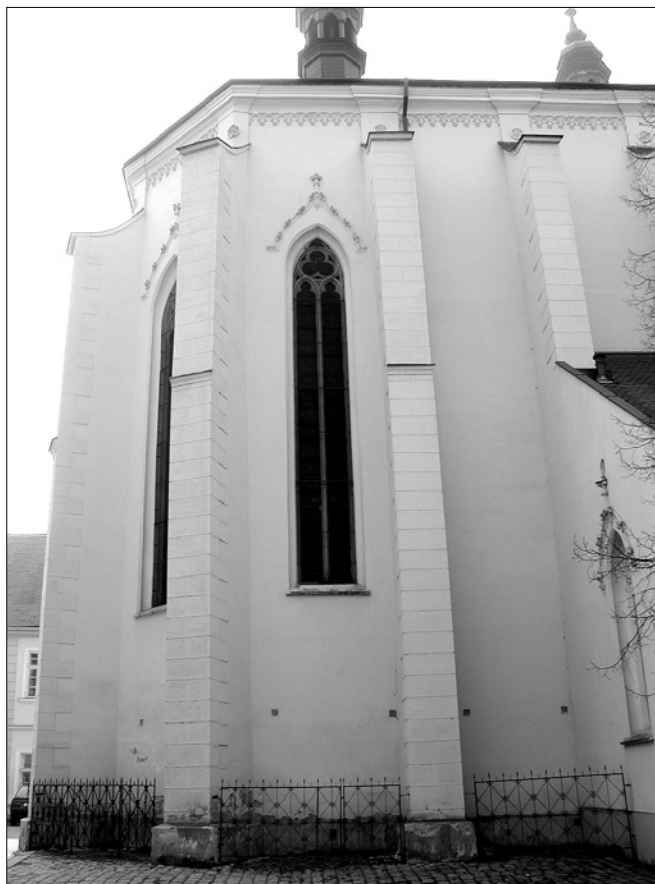
Žatec, i. č. 173, sign. I B 161, radní protokol 34, fol. 27, vt. fol. 99.

47) SOKA Louny, AM Žatec, sign. I Ch 2 b, výpisky k dějinám Žatce, bez odkazu. A. Seifert, o. c. v pozn. 16, s. 43. SOKA Louny, AM Žatec, i. č. 173, sign. B 161, radní protokol 34, fol. 408. 445v, 446v, 468, 469v, 483 aj. DŽ, Mem. – Buch, II., 1766, s. 587. DŽ, Fundat. und Mem. – Buch Nro II, s. 396.

48) SOKA Louny, AM Žatec, sign. I Ch 2 b, výpisky k dějinám Žatce bez odkazu; A. Seifert, o. c. v pozn. 16, s. 44. DŽ, Fundat. und Mem. – Buch Nro II, s. 382, 599.

49) SOKA Louny, AM Žatec, sign. I Ch 2 b, výpisky k dějinám Žatce. DŽ, Mem. – Buch, II., 1766, s. 621, kde uváděno vnošení všech zvonů do roku 1774. DŽ, Fundat. und Mem. – Buch Nro II, s. 558. A. Seifert, o. c. v pozn. 16, s. 44. aj.

50) Písemné prameny se zde rozcházejí. Zatímco v tzv. výpiskách k ději-

Obr. 16: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Pohled na severní stěnu závěru presbyteria, členěného vysokými neodstupněnými opěráky. Opěráky i zdivo presbytáře obíhá nízký sokl. Profilovaná vyložená korunní římsa s plochými pilastry nad stříškami opěráků je pozdně barokní nebo až klasicistní, z doby po požáru v roce 1840. Ostatní prvky jsou historizující, provedené ve štuku. Vysoká úzká okna presbytáře mají patrně původní ostění, včetně kružeb v hrotitých záklencích. Profílce ostění je tvořena výrazným hlubokým výžlabkem, okosy a několikanásobným odsazením, které určují výrazné lineární, ostře kresebný charakter oken.

K rozsáhlejší opravě kostela došlo po roce 1857. Z výtežku úspěšné finanční sbírky byl kostel včetně věží nově omítnut, při této příležitosti vznikly gotizující fasády obou předsíní. Zároveň byly konečně obnoveny střechy věží západního průčelí tesařským mistrem Franzem Tippmannem.⁵⁶⁾

V šedesátých letech 19. století proběhly v kostele rozsáhlejší renovační práce. O dvacet let později byl kostel opětovně považován za zanedbaný. Z iniciativy tehdejšího kaplana byl založen v roce 1889 spolek pro renovaci a vyzdobení vnitřku žateckého děkanského kostela.⁵⁷⁾ Jeho činnost v dalších letech je přímo ukázkovým příkladem rychlého vývoje názorů na obnovu památek na přelomu 19. a 20. století. Počáteční značné finanční prostředky byly v letech 1890–1891 vyčerpány na renovaci presbytáře kostela prováděné pod vedením stavitele Josefa Petrowského. Soudobé zprávy uvádějí úpravy kamenických prvků, nově

55) DŽ, Mem. - Buch, II., 1766, s. 137, 257.; SOkA Louny, AM Žatec, i. č. 1396b, sign. LXa, LXb, městský kostel, 1850–1857, kt. 132. A. Seifert, o. c. v pozn. 22, s. 731. A. Seifert, o. c. v pozn. 16, s. 56.

56) SOkA Louny, AM Žatec, i. č. 1396b, sign. LX, městský kostel, 1850 až 1857, kt. 132. DŽ, Memorabilien – Buch der königl. Kreisstadt Saaz III, 1857; s. 1, 15. A. Seifert, o. c. v pozn. 16, s. 56.

57) SOkA Louny, AM Žatec, i. č. 1530, kt. 209. A. Seifert, o. c. v pozn. 16, s. 59.

Obr. 17: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Šikmý pohled od východu na severní stěnu presbytáře s přilehlou sakristií. Sakristie je přiložena k opěrákům presbyteria i diagonálnímu opěráku severní boční lodi, přičemž pohltila nízký okosený sokl, obíhající po obvodu presbytář s opěráky. Okno v čelní stěně je gotické, pouze s vnější historizující štukovou úpravou. Původní hrotitý záklenek vnitřního světlého otvoru byl vezdívkou upraven do obdélného tvaru (asi v barokním období).

omítnutí a polychromie stěn (bratři Wilhelm a Ferdinand Brunottovi z Teplic), renovaci hlavního oltáře (žatecký pozlaccovač Anton Kindermann). Malby na sklech gotických oken provedla firma K. Geiling – dědicové z Vídně v letech 1892–1894, v roce 1895 proběhla renovace sakristie.⁵⁸⁾

Na jaře 1897 započala renovace v lodi kostela, kde bylo zároveň demontováno zdejší barokní zařízení – dočasně všechny čtyři oltáře v postranní lodi, definitivně obě dřevěné empory s varhanami, kostelní lavice, kazatelna a jiné. Stará omítka klenby, stěn a šesti sloupů byla odstraněna a nahrazena novou s polychromií a nástěnnými malbami, byl postaven nový zaklenutý kůr, vznikly dva vchody z vnějšku – jeden u hlavního vstupu a druhý ze severní strany. Na opravách se podílela řada umělců i řemeslníků. Stavební práce v lodi vedl stavitel Alois Daut, polychromie prováděl Wilhelm Brunotte z Teplic, velké nástěnné malby Leopold Reimboth z Drážďan, kamenná hudební empora byla dílem ústeckého kameníka Otty Bergera, kazatelna kameníka Hartlicha aj.⁵⁹⁾ S ohledem na skutečnost, že dosavadní varhany byly zcela nepoužitelné, byly v letech 1897–1898 pořízeny var-

58) A. Seifert, o. c. v pozn. 16, s. 59 n.

59) A. Seifert, o. c. v pozn. 16, s. 62–65. SOkA Louny, AM Žatec, i. č. 1530, sign. V/1896/3, kt. 209. SOkA Louny, AM Žatec, i. č. 1530, sign. V/1896/2, spolek, 1896 n., kt. 209.

Obr. 18: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Pohled na kostel od severu. Snímek V. Hyhlíka z roku 1961 (NPÚ – ústřední pracoviště, sbírka fotodokumentace, Žatec, inv.č. 92.073). Na snímku je v místech s opadanou omítkou patrné armování nároží opěráků lodí kamennými kvádry.

hany nové, které dodal chebský varhanář Martin Zaus, skříň byla subdodávkou sochařského ateliéru Franze Westreichera z Lince.⁶⁰⁾

Poté se práce prakticky pro nedostatek financí zastavily, navíc záhy došlo ke značnému přehodnocení celé činnosti okrašlovacího spolku, jak vyplývá z korespondence mezi místním konzervátorem Ludwigem Englem a centrální komisí. Engl upozorňoval jak na řadu zásadních závad, tak i nevkusů, nevhodné uložení zbytků barokního zařízení na půdě a jiné problémy. Nakonec byly ještě před první světovou válkou části barokního zařízení opraveny a do kostela vráceny, část zůstávala složená v provizorních depozitářích.⁶¹⁾ Větší úpravy v interiéru proběhly v roce 1936, kdy bylo ještě z mnohých ohledů nesnadné odstranění některých regotizačních úprav, neboť někteří sponzoři ještě žili.⁶²⁾

Kaple sv. Jana Nepomuckého při děkanském kostele Nanebevzetí Panny Marie v Žatci

Vznik samotné kaple má svůj počátek v pověsti, dle které studoval na místní slavné latinské škole mezi léty

60) SOKA Louny, AM Žatec, i. č. 1530, sign. V/1896/2, spolek, 1896 násl., kt. 209; i. č. 1841, varhany v děkanském kostele 1896–1938, kt. 761.

1342–1345 sv. Jan Nepomucký a měl vyřýt do omítky na západní straně jižního opěrného pilíře, kde byl tehdy vchod na kůr, své jméno *Joannes Hassil Nepomucenus*. Vyškrábané jméno bylo známo již na konci 17. století, dále je zpopularizoval P. Bohuslav Balbín, který pověst i vyškrábané jméno uvedl rovněž ve svém díle *Bohemia Sancta* jako pravdivou událost a nápis označil za relikvii. Jméno bylo zakryto skleněnou tabulkou, z ulice byly vybudovány schody, později zde byl zřízen oltář, při kterém se sloužily často mše, sklo bylo nábožně líbáno.⁶³⁾ Stav tohoto místa před stavbou kaple zachycuje rytina C. G. Trenoje a Antonína Birkhara (Birkharda)⁶⁴⁾ s datem 17. května 1719.⁶⁵⁾ (obr. 8)

10. května 1720 povolila arcibiskupská konzistoř na základě magistrátní žádosti na místě náležitě upraveném a vyzdobeném uvnitř kostela, napravo při vstupu na kůr, kde je nápis „JOANNES HASSIL NEPOMUCENIAS“, sloužit u přenosného oltáře bohoslužby.⁶⁶⁾ Na konci roku 1720 bylo zvažováno přemístění schodů na kůr s ohledem na oltář; výsledek neznáme.⁶⁷⁾ Dle pamětní knihy však kult přerostl do nepřístojností a takových rozměrů, že se arcibiskupská konzistoř rozhodla zasáhnout – v blíže neuvedené době přišlo nařízení vyškrábané jméno zazdít, oltář a schody odstranit a kult zrušit. Nařízení bylo údajně vykonáno, avšak kult se nepodařilo odstranit.⁶⁸⁾

26. dubna 1724 požádal zdejší varhaník Franz Andreas Kohout magistrát jako patrona kostela o povolení ke stavbě kaple sv. Jana Nepomuckého na náklady dobrovolných dárců. Již tehdy měl k dispozici návrh, který bude patrně totožný s níže uvedenou grafikou Josefa A. Jäntsche a Augustina Petra Neuräuttera z roku 1724.

26. dubna 1724 požádal zdejší varhaník Franz Andreas Kohout magistrát jako patrona kostela o povolení ke stavbě kaple sv. Jana Nepomuckého na náklady dobrovolných dárců. Již tehdy měl k dispozici návrh, který bude patrně totožný s níže uvedenou grafikou Josefa A. Jäntsche a Augustina Petra Neuräuttera z roku 1724.

61) SÚA, PÚ/R, Böhmen – Saaz – Dekanalkirche, kt. 107.; SOKA Louny, AM Žatec, i. č. 1684, sign. V/46, oltáře, 1910–1916, opravy děkanského kostela, 1904–1939, kt. 485. SÚA, ZPÚ, Žatec, kt. 50.

62) SÚA, SPS, 30 Žatec děkanský kostel, kt. 618.

63) DŽ, Mem. – Buch, II., 1766, s. 311. A. Seifert, o. c. v pozn. 16, s. 37 n. A. Seifert, o. c. v pozn. 22, s. 542–543.

64) Viz P. Toman, Slovník československých výtvarných umělců, sv. 1., Praha 1993, s. 67.

65) Založená v pozdějších spisech [SÚA, APA I, recepta, 7. ledna 1728, kt. 1178].

66) SÚA, APA I, recepta, 7. ledna 1728, kt. 1178.

67) SOKA Louny, AM Žatec, i. č. 159, sign. I B 147, radní protokol 20, fol. 158.

68) DŽ, Mem. – Buch, II., 1766, s. 311.

8. května 1724 si vyžádala rada vyjádření stavebního úřadu, které mělo být předloženo k posouzení obecním starším. S desetidenním odstupem byla novostavba v městské radě schválena a 14. srpna rada projednávala dopis konzistoři se žádostí o povolení. Stavitel Josef Anton Jäntsich odhadoval náklady na nerealisticky nízkou částku 530 zl. 18. září 1724 měli žatečtí měšťané k dispozici poté, co potvrdili dostatek finančních prostředků, od arcibiskupské konzistoře povolení ke stavbě.⁶⁹⁾ Autora plánů kaple sv. Jana Nepomuckého uvádějí celkem dva prameny. V radním protokolu je zmiňován jako autor rozpočtu Jäntsich. Architekt, tentokrát ve formě Josef A. Gentsch (Jäntsich), je dále uveden jako autor předlohy pro mědiryt, který vybízeli k příspěvku na stavbu a který ryl Augustin Petr Neuräuter (Neirautter) roku 1724 (obr. 9).⁷⁰⁾

Základní kámen byl položen někdy po 14. květnu 1725, protože v uvedený den byl teprve koncipován text pro tento kámen.⁷¹⁾ Průběh stavby kaple je dokumentován i zachovanými účty počínaje rokem 1724. Provádějícím stavitel byl Johann Josef Rom,⁷²⁾ stavba bez dalšího zařízení přišla na asi 3000 zlatých.⁷³⁾

Žatecká městská rada požádala 23. května 1728 o vysvěcení kaple a možnost sloužit u zdejšího přenosného oltáře mše, ještě v tomtež roce byla kaple vysvěcena.⁷⁴⁾

V dalších letech byla kaple ještě dílem zařízena, roku 1732 zhotovil zámečnický mistr Johann Michael Ubert dle nákresu mříž,⁷⁵⁾ později zhotovil Anton Czetsch v kapli několik dalších maleb – sv. Floriána, Jana Nepomuckého, Panny Marie Svatoboleslavské, malbu v kopuli.⁷⁶⁾ Nový hlavní oltář zhotovil roku 1748 žatecký sochař Friedrich Schierl.⁷⁷⁾

(M. EBEL)

PODOBA, STAVEBNÍ DĚJINY A INTERPRETACE DĚKANSKÉHO CHRÁMU V ŽATCI

HISTORIE BĚHÁNÍ

Děkanský chrám Nanebevzetí Panny Marie náleží mezi ty velké městské kostely, které na sklonku 19. století prošly výraznou historizující novogotickou úpravou.⁷⁸⁾

Podobně jako u jiných městských farních chrámů vzbudila oprava první zájem o jeho historii a stavební vývoj.⁷⁹⁾ Již o něco dříve uvedli stavbu do umělecko-historické literatury B. Grueber a J. Neuwirth.⁸⁰⁾

Během 1. poloviny 20. století byla kostelu i městu věnována jen malá pozornost. Nepochybně k tomu přispěla i skutečnost, že pro Žatecko nebyl zpracován známý Soupis památek historických a uměleckých v království Českém,

69) SOKA Louny, AM Žatec, i. č. 160, sign. I B 148, radní protokol 21, fol. 236v, 240, 242, 266v, 277.

70) SÚA, APA I, recepta, 7. ledna 1728, kt. 1178. Signovány jsou jen některé exempláře. K autorům: P. Toman, o. c. v pozn. 64, sv. 2., Praha 1993, s. 201; vt. sv. 1, s. 256.

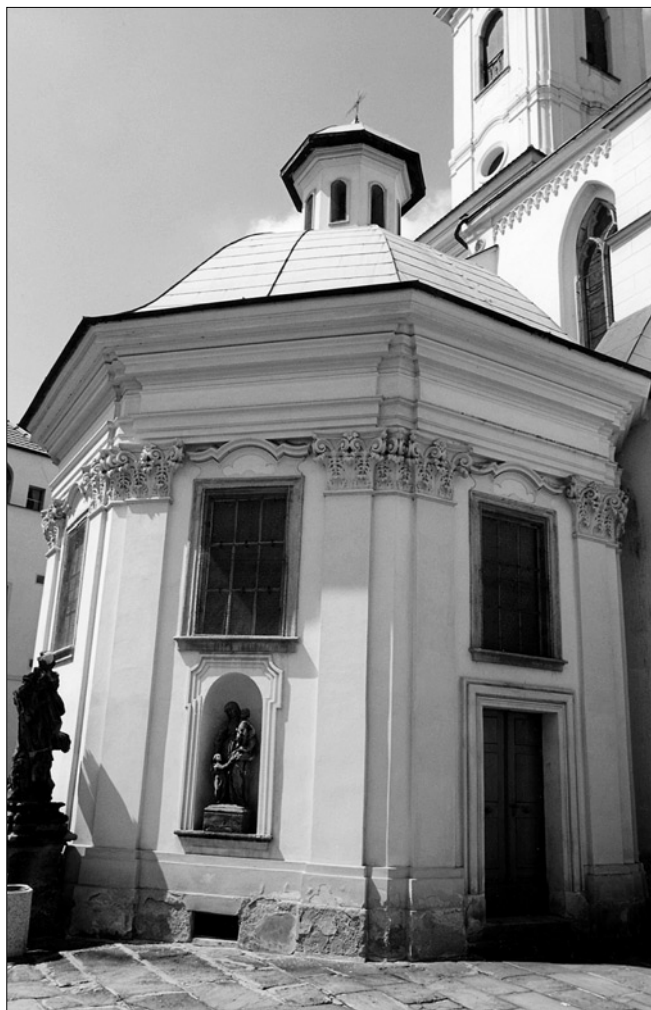
71) SOKA Louny, AM Žatec, i. č. 161, sign. B 149, radní protokol 22, fol. 72.

72) DŽ, Saatzer Kirchen Buch ... 1725 – 1763. V. t. DŽ, Mem. – Buch, II., 1766, s. 312.

73) SOKA Louny, AM Žatec, i. č. 162, sign. I B 150, radní protokol 23, fol. 312v.

74) SÚA, APA I, recepta 7. ledna 1728, kt. 1178.

75) SOKA Louny, AM Žatec, i. č. 163, sign. B 151, radní protokol 24, fol. 96. DŽ, Saatzer Kirchen Buch ... 1725–1763.

Obr. 19: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Barokní osmiboká kaple sv. Jana Nepomuckého z let 1725 – 1728, přiložená k jižní obvodové zdi trojlodi v místě západního pole jižní boční lodi. Kaple je přístupná z interiéru lodi, proti vstupu se při jižní stěně nachází hlavní oltář. Kaple má dvojici bočních protilehlých venkovních vstupů.

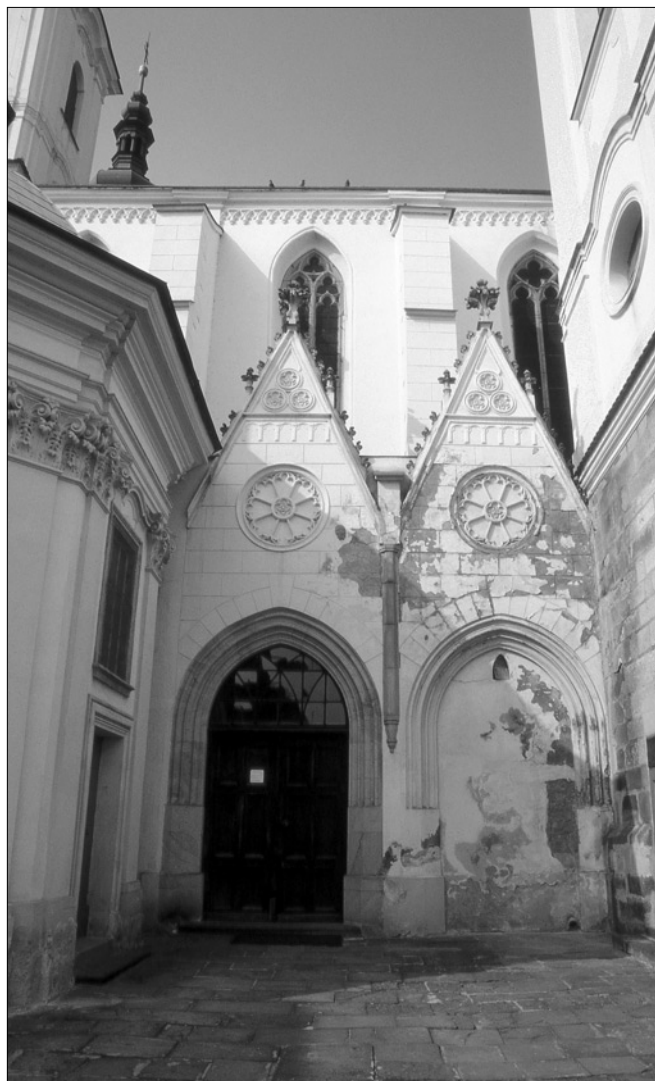
76) DŽ, Mem. – Buch, II., 1766, s. 313. A. Seifert, o. c. v pozn. 16, s. 39. SOKA Louny, AM Žatec, i. č. 167, sign. I B 155, radní protokol 28, fol. 366v. DŽ, Saatzer Kirchen Buch ... 1725–1763.

77) A. Seifert, o. c. v pozn. 16, s. 39.

78) Komplexní oprava a renovace započala v roce 1889 a nebyla dokončena ještě ani na počátku 20. století. Úpravy se citelně dotkly nejenom stavební podstaty objektu, ale také vnitřní vybavy, mobiliáře a výmalby. Renovace nebyla v zamýšleném rozsahu nikdy zcela dokončena. Díky tomu se dochovaly některé gotické architektonické články, v podstatě nedotčené, zejména u jižní a severní předsíně, sakristie a jižní zvonice.

79) Vzhledem k národnostnímu složení, sestávajícího převážně z německy mluvícího obyvatelstva, šlo o místního lékaře Adolfa Seiferta, historika autodidakta. Na sklonku svého života vydal o Žatci celkem šest monografií. Jedním z nich byly i podrobné Dějiny žateckého děkanského kostela z roku 1898 (A. Seifert, o. c. v pozn. 16), z nichž posléze čerpala veškerá další literatura, ať již německá nebo česká. Seifert podrobně analyzuje písemné prameny, při hodnocení podoby kostela se odvolává na starší práce Bernarda Gruebera a Josefa Neuwirtha.

80) B. Grueber, Die Kunst des Mittelalters in Böhmen II., Die Zeit des Übergangsstyles und der Frühgotik, Wien 1874, s. 78 – 80; J. Neuwirth, Geschichte der bildenden Kunst in Böhmen vom Tode Wenzels III., bis zu den Hussitenkriegen, Prag 1893, s. 513–514. Grueber klade žatecký kostel vedle farního chrámu v Ústí n. Labem a minoritského kostela v Chebu, přičemž je zařazuje do období rané gotiky 2. poloviny 13. století. Datace je mylná, podobně jako je chybně zachycena podoba oken, tvar klenebních žeber a jejich výběhy. Sloupy v lodi považuje za zpracované, podobně jako později D. Libal. Grueber patrně viděl ještě zbytky pozdní gotického členění exteriéru („Giebelblumen“, s. 79).

Obr. 20: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Z vnějšku regotizovaná jižní vstupní předstíň je situována mezi dvojicí opěráků jižní stěny lodi. Vstup rámuje novogotický pískovcový portál, zakončený trojúhelným štítem. Prostora vpravo, rovněž se štítem, je dnes zazděná, v barokním období po roce 1738 se zde nacházelo zděné schodiště do horních podlaží nově nadstavené zvonice (přízemí s pozdně gotickou klenbou je přístupné pouze z jižní boční lodi). Schodiště zaniklo při úpravách kostela na sklonku 19. století, kdy byl prorážen vstup na úzké jednoramenné schodiště vložené do západní zdi zvonice (na snímku zcela vpravo).

kteří vycházel od roku 1897. Regionální německé bádání se nadále zabývalo výhradně dochovanými písemnými prameny, přičemž nepokročilo směrem k analýze a umělecko-historické interpretaci jednotlivých stavebních památek, děkanský kostel nevyjímaje.⁸¹⁾ Z dobové literatury věnova-

né Žatci, ostatně značně skromné, je zřejmé, že významný relikv románského období, západní dvouvěžový průčelí kostela, nebyl znám.

Situace se zásadním způsobem změnila až v poválečném období vydáním rozsáhlé, umělecko-historicky zaměřené syntézy D. Líbala, v jejímž rámci je věnována kostelu pozornost z hlediska jeho postavení ve vývoji české středověké architektury,⁸²⁾ a především díky výsledkům velkoryse pojatého celoplošného průzkumu historického jádra Žatce, který již v průběhu 50. let provádělo SÚRPMO pod vedením D. Líbala. Součástí rozsáhlé akce, na které se podílela celá řada tehdejších spolupracovníků, byl i farní kostel.⁸³⁾ Výsledky byly publikovány v roce 1958.⁸⁴⁾ Představa stavebního vývoje farního kostela nastíněná D. Líbalem byla antikvována jen o málo pozdějším článkem V. Mencla. Krátká jednostránková zpráva z roku 1961 přinesla zásadní průlom do poznání stavebních dějin žateckého kostela.⁸⁵⁾ Líbalovi na rozdíl od Mencla unikla nejstarší románská fáze kostela v podobě západního dvouvěžového průčelí, které považoval za gotické. Líbal rovněž považoval síňové trojlodí za starší než dlouhý presbytář a povšečně jeho vznik kladl do doby před polovinou 14. století, zatímco presbytář až do 3. čtvrtiny téhož věku. Kvádříkové zdivo u obou věží, dochované do značné výše, bylo Menclm nalezeno patrně právě v roce 1961, jak dokládá od ruky kreslený plán kostela, s vyznačením jednotlivých stavebních fází, včetně hypotetického návrhu podoby původního románského kostela (obr. 13).⁸⁶⁾ Mencl ve shodě se staršími názory pokládá presbytář za starší, přistavěný k románskému kostelu. Obvodové zdi trojlodí podle něj byly založeny vně románského kostela, strženého až při vložení sloupů mezilodních arkád a zaklenutí kostela.

Již o něco dříve byla věnována pozornost románskému sochařskému fragmentu, polopostavě v medailonu, druhotně osazenému v přízemí západního průčelí kostela. Jeho ikonografickým a umělecko-historickým rozbohem se zabýval O. Votoček.⁸⁷⁾

hlavních památkách Žatce i okolních obcí čerpal autor výhradně z děl A. Seiferta a dalších regionálních badatelů. V závěru je uveden seznam starší literatury. Z ní se farního kostela jen letmo dotkla práce ředitele žatecké měšťanky E. Stolla, *Saazer Bilder aus vergangener Zeit*, Saaz 1936, s. 28, 105, 140–141, 143–144, 158–159, 189. Všeobecná přehledová publikace od J. Neuwirtha z roku 1926 děkanský kostel zcela pomíjí (*J. Neuwirth, Geschichte der deutschen Kunst und des deutschen Kunstgewerbes in den Sudetenländern bis zum Ausgang des 19. Jahrhunderts*, Augsburg 1926).

82) D. Líbal, *Gotická architektura v Čechách a na Moravě*, Praha 1948. Rukopis této dodnes často používané a citované práce vznikl již od roku 1924.

83) D. Líbal, *Žatec – historické jádro*, průvodní zpráva k analytickému stavebně historickému průzkumu, Praha 1955, nepublikovaný rukopis. V jeho rámci byl stručně nastíněn i stavební vývoj děkanského chrámu.

84) D. Líbal (ed.), *Žatec, české město ve vývoji architektury a urbanistiky*, SÚRPMO Praha 1958. Analýza podoby a stavebního vývoje děkanského chrámu se nachází na stranách 9–11.

85) V. Mencl, *K nejstarším dějinám Žatce*, Zprávy památkové péče 21, 1961, s. 191.

86) Náčrt nalezl M. Ebel, který zpracoval archivní rešerši stavebně-historického průzkumu. Byl vložen do městské pamětnice z roku 1857, chované na žatecké fáře (viz elaborát nepublikovaného SHP).

87) O. Votoček, *Románský reliéf duchovního v Žatci*, Zprávy památkové péče 15, 1955, s. 29–31. Votoček navázal na E. Tursche, který zařadil reliéf do pozdního románského období. Protože se však nezabýval kostelem jako stavebním celkem, nebyla mu známa existence románského dvouvěžového průčelí, navenek barokně členěného. Je pozoruhodné, že přítomnost reliéfu se pro D. Líbala nestala vodítkem k hledání románské stavební fáze kostela, jím na základě urbanistického rozboru

Neuwirth shledává pro žatecký kostel jako charakteristický rys skoro čtvercový půdorys trojlodí, k němuž na východě přiléhá dlouhý polygonální presbytář o třech klenbových polích. Správně rozpoznal až následnou přístavbu trojlodí, které podle něj vzniklo ze staršího bazilikálního útvaru. Stávající sloupové dle něj při přestavbě nahradily starší křížové pilíře. Formy členění presbytáře pak považuje za čistě gotické, na rozdíl od mladšího trojlodí, v jehož členění spatřuje zbytky staršího bazilikálního založení. Ačkoliv jsou Grueberovy i Neuwirthovy názory na vývoj středověké architektury již z větší části antikvovány, konkrétní postřehy ohledně utváření a podoby žateckého kostela mají svou platnost.

81) Jediným titulem zabývajícím se památkami města Žatce byla útlá brožurka, kulturní průvodce vydaný až v protektorátním období: E. Tursch, *Kunstführer des deutschen Heimatbundes, Gauverein Sudetenland I*, Kreis Saaz, Brünn s. d. Historické údaje pro stručného průvodce po

V první edici Uměleckých památek Čech z roku 1957 je kostel zmíněn jen stručně, především s důrazem na výčet mobiliáře.⁸⁸⁾ Stavební vývoj je zde nastíněn zcela chybně.

V rámci kompendia románské architektury na území Čech byl zpracován rovněž žatecký kostel.⁸⁹⁾ A. Merhautová datuje rámcově do poloviny 12. století pouze dochovaný reliéf, který oproti Votočkovi správně považuje za postavu sv. Petra. Původní stavbu vzhledem k fragmentárnímu dochování původních konstrukcí časově nezařazuje.

Umělecké památky Čech z roku 1982 již uvádějí přesnější data ke stavebním dějinám kostela, než tomu bylo ve starší edici.⁹⁰⁾ Rozsáhle je pak komentován mobiliář.

Od vydání nové edice Uměleckých památek se již stavba v mladší umělecko-historické literatuře neobjevila, pomíjejí ji rovněž akademické Dějiny českého výtvarného umění. Výjimkou je katalog gotické architektury z roku 2001, výsledek dlouholeté práce D. Líbala.⁹¹⁾ V publikaci je město i děkanský kostel zastoupen dvojicí stručných hesel. Názory nerespektují novější zjištění ani mladší literaturu, zjevně vycházejí z nejstarších prací autora ze 40. a 50. let.

Dluh v poznání této významné středověké památky se citelně projevil v počátku rozsáhlých záchranných a předstihových archeologických výzkumů v Žatci, vedených od 90. let minulého století P. Čechem. V součinnosti s Národním památkovým ústavem v Praze byl zpracován stavebně-historický průzkum, jehož výsledky sumarizuje tento článek.

ROZBOR OBJEKTU

Podrobný rozbor celé stavby je součástí příslušné kapitoly stavebně-historického průzkumu.

Situace kostela

Umístění kostela v rámci městské zástavby odráží složitý vývoj aglomerace od raného středověku až do novověku. Nejlépe je tato situace vidět na mapě stabilního katastru města z doby před polovinou 19. století (obr. 2). Vzhledem ke stávající dochované parcelaci a orientaci uličních čar na náměstí J. Žižky je zřejmé, že podélná osa kostela se od nich mírně odchyluje. Tuto skutečnost objasnily výsledky archeologického výzkumu, prováděného na náměstí J. Žižky v několika posledních letech. Jejich interpretace je součástí následujících kapitol.

Děkanský chrám je situován nezvykle napříč ostrožnou raně středověké akropole, na jihu až do doby vzniku vrcholně středověkého města odděleného příkopem v místech Hošťálkova náměstí, jenž na východní straně navazoval na přirozeně utvářenou strž v místě současného náměstí 5. května.⁹²⁾ Příkop přetínal ostrožnu někde v místech severní strany radnice, což bylo ověřeno staršími archeologickými výzkumy. Kostel zaujímá místo přibližně uprostřed takto vymezené akropole, na jejímž severním

Obr. 21: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Detail hlavy Krista (?), druhotně osazené do štítu jižní předsíně. Hypoteticky lze uvažovat o sochařské výzdobě tympanonu jižního vstupního portálu. Sochařský fragment unikl pozornosti soupisové literatury.

konci se v místech stávajícího komplexu budov pivovaru patrně nacházel hrad.

Základní charakteristika

Hmotově i dispozičně značně členitý objekt je situován delší osou a presbytářem k východu, jak je obvyklé pro většinu středověkých sakrálních staveb (obr. 4). Sestává z mírně obdélného síňového trojlodí o délce 22 m a šíři 19 m, k němuž na východě přiléhá v ose dlouhý obdélný presbytář, v závěru trojboce zakončený. Založení je velmi pravidelné, odchylky od ortogonální dispozice jsou jen minimální.

Střední loď je stejně široká jako presbytář, obě užší boční lodi mají poloviční šíři. Západní stěna trojlodí je opřena o dvouvěžové průčelí, které je o něco kratší než loď. K východní části jižní boční lodi je přisazena mohutná hranolová zvonice, k západní části stejné lodi volně přiléhá osmiboká barokní kaple sv. Jana Nepomuckého. Do koutu svíraného východní stěnou severní boční lodi a severní zdi presbytáře je vložena obdélná sakristie, přisazená k opěrákům na severní straně presbyteria. Ačkoliv byla sakristie přistavěna později, absence okna v čele východní stěny severní boční lodi svědčí pro to, že s ní bylo počítáno.⁹³⁾

93) Na východní stěně severní boční lodi nejsou patrné žádné stopy po spárách případného zazděného okna. Jednoznačné doklady by mohl přinést pouze průzkum zdíva příslušné části presbytáře a severní boční lodi, zakrytého pultovou střešou sakristie. Podkroví je v současnosti nepřístupné.

Žatec předpokládaného.

88) Z. Wirth, Umělecké památky Čech, Praha 1957, s. 901–902.

89) A. Merhautová, o. c. v pozn. 1, s. 368.

90) E. Poche (ed.), Umělecké památky Čech 4, T/Ž, Praha 1982, s. 396–397.

91) D. Líbal, Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek, Praha 2001, s. 595–596.

92) K této variantě se přiklonil stavebně-historický průzkum městských hradb V. Razím, in: M. Ebel – I. Ebelová – V. Razím, Žatec, městské hradby, stavebněhistorický průzkum, 1998–1999, nepubl. stroj., a následně byla hypotéza potvrzena archeologickým výzkumem.

Obr. 22: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Pohled střední lodi k presbyteriu od kruchty. Střední loď síňového trojlodí je stejně široká jako presbytář. Klenbu trojlodí podpiřají arkády spočívající na mohutných válcových pilířích opatřených vysokým soklem. Podlaha lodi i presbyteria je novodobá, lavice jsou barokní.

Lod' i presbytář člení po obvodu vysoké neodstupněné opěráky, opatřené římsou a zakončené pod úrovní korunní římsy. Exteriér kostela má dnes sice převážně barokní a novodobou historizující (gotizující) podobu, půdorysná a hmotová dispozice je však středověkého původu. Barokní členění má západní dvouvěžové průčelí (obr. 3), horní podlaží jižní zvonice, kaple sv. Jana Nepomuckého a střechy věží, historizující neogotickou podobu získal na konci 19. století exteriér trojlodí a presbytáře, stejně jako obě boční předsíně.

Kostel zpřístupňuje celkem čtveřice vstupů; hlavní barokní portál se nachází v ose západního průčelí, dvojice bočních předsíní s gotickými portály je situována symetricky proti sobě v západní části severní a jižní boční lodi, mezi dvojice prodloužených opěráků síňového trojlodí. Menší gotický hrotitý portálek s drobnou předsíní umožňuje přímý vstup do presbytáře. Je osazen v západní části jeho jižní stěny.

Exteriér

Vnější plášť kostela P. Marie byl naposledy opraven v letech 1993–1994. Stávající členění je pestrá směs prvků z několika různých slohových období.

Základní půdorysná a hmotová dispozice byla dána vrcholně gotickou novostavbou síňového trojlodí a navazujícím dlouhým obdélným, trojboce zakončeným presbytářem. Tomu odpovídá i členění vnějších fasád presbytáře i lodi vysokými neodstupněnými opěráky. Ostatní členění pochází z pozdně barokního či klasicistního období (profilace korunní římsy) a z 19. století (historizující novogotickou podobu mají štukové doplňky kvaziobloučkového vlysu pod korunní římsou, kruhové cvikly s dekorativní výplní na lizénách, členících stěnu nad opěráky lodi i presbytáře, a archivoly vrcholící štukovou křížovou kytkou, které lemující hrotitý záklenek oken). Ve hmotě je středověká rovněž jižní vstupní předsíň trojlodí, sakristie při severní zdi presbytáře a spodní dvě podlaží zvonice.

Barokní členění se výrazně projevuje zejména u věží kostela a v cibulovém tvaru jejich střech, opatřených lucernami.

Západní dvouvěžové průčelí má výrazné barokní členění z počátku 18. století, pozdně barokně upravené po požáru v roce 1740. Barokní novostavbou z let 1725–1728 je osmiboká kaple sv. Jana Nepomuckého, přiložená k jižní boční lodi. Barokní charakter mají rovněž horní patra jižní zvonice, zatímco spodní dvojice podlaží s odhaleným kvádrováním náleží pozdně gotickému období. Dnes zazděná prostory vedle jižní předsíně je rovněž barokního původu, přiléhá k západní stěně zvonice. Původně se zde nacházelo zděné schodiště do barokních pater zvonice.

Z hlediska exteriéru náleží k novodobým přístavkům severní předsíň trojlodí, zadržka exteriérového vstupu na kruchtu kaple sv. Jana Nepomuckého, jižní předsíňka vstupu do presbytáře a vstup na schodiště do pater zvonice, situovaný při její západní stěně. V období historismu pak vznikla většina dekorativních prvků na fasádách trojlodí, presbytáře, sakristie i jižní vstupní předsíně (viz výše).

Presbytář je opatřen maltovým soklem, fasády člení vysoké neodstupněné opěráky (obr. 16). Vlastní opěráky člení na čelní straně a částečně i na stranách bočních nízká reliéfní pásová rustika ve štuku. Přibližně ve dvou třetinách výšky opěráků přetíná čelní stranu římsa s jednoduchým výžlabkem na spodní straně. Opěráky jsou zakončeny konkávně projmutou pultovou stříškou, která nabíhá do stěny obvodového zdiva lodí i presbytáře asi 1 m pod korunní římsou.

Z jihu osvětluje interiér presbytáře čtveřice oken, v trojbokém závěru trojice a ze severu pouze jediné okno. Okna jsou vysoká, zakončená hrotitým záklenkem, s profilovaným vnějším kamenným ostěním (profilace je až na ústupek pro vložení skleněné výplně shodná s interiérovou částí ostění). Mimo osově východní okno jsou všechna shodných rozměrů, dělená jedním prutem do dvou polí, ve vrcholu s bohatým kružbovým obrazcem (obr. 15). Významově akcentované východní okno je rozměrově širší, dělené dvojicí prutů do tří polí, se složitou kružbovou výplní ve vrcholu. Trojlístí i jiné složitější výplně vložené do sférických trojúhelníků a čtyřúhelníků náleží typově k vyspělým rayonantním tvarům z poloviny 14. století. Nejméně u východního okna jsou kamenné prvky původní (jinde pro nepřístupnost nebylo možné ověřit).

Nad opěráky vystupují až do úrovně korunní římsy ploché pilastry ve štuku, zdobené vždy jedním kruhovým cviklem s dekorativní výplní. Korunu zdiva zakončuje profilovaná přečnělková římsa, v místech s pilastry oblamovaná. Pod římsou se nachází historizující pás dekorativně ztvárněného obloučkového vlysu s mniškou v každém obloučku,

Obr. 23: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Pohled do presbytáře kostela. Od jihu jej osvětlují 4 vysoká hrotitá okna s kružbami, v trojbokém závěru trojice oken, od severu pak jediné. Stěny presbytáře člení svazkové přípory tvořené trojicí hruškovců s příložkou, která je na hraně vyžlabena. Přípory sbíhají až k podlaze, kde jsou ukončeny nízkými odsazenými sokly shodné profilace. Přípory jsou přeštukovány silnou vrstvou omítky, která do značné míry deformuje jejich původní tvar (hruškovce jsou v současnosti silně zploštělé). Nad podlahou je tato vrstva narušena a je obnažen původní materiál přípor, asi opuka nebo jemnozrnný pískovec (petrografický rozbor nebyl dosud proveden).

který je podepřen drobnou konzolkou.

Střecha presbytáře je sedlová, plynule probíhající také nad střední lodí. Nad polygonálním závěrem má tvar polo-
vičního jehlance. Při východní straně hřebene střechy je z krovu vynesena štenýřovou konstrukcí osmiboký sanktusník s lucernou, zakončený cibulovou střechou, pokrytou červeně natřeným plechem.

Obr. 24: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Pohled do šestidílné klenby závěru presbytáře. Svazkové přípo-ry jsou v patě klenby oddělené novodobými sádrovými hlavicemi polygonálního tvaru. Příložka přípor obíhá klenební čela jednotlivých polí klenby. Presbytář je zaklenut trojicí nestejně širokých obdélných polí křížové žebrové klenby. Průřez žebry po novodobé úpravě převrstvení štukem má vejčitý tvar, jejich autentickou profilaci však torčí stíhlý hruškovce (ověřeno sondáží v místech s narušenou omítkou nad patou výběhu klenby v závěru presbyteria).

Obdélná sakristie přiléhá k severní stěně presbyteria, přičemž pohlcuje západní opěrák severní zdi presbytáře (obr. 17). Druhý opěrák pak spolu s diagonálním opěrákem severovýchodního nároží lodi tvoří část obvodové zdi sakristie. Sakristii podobně jako presbytář a loď obíhá nečleněný sokl, nároží sakristie je pojednáno ve štku provedeným nárožním kvádrováním. Interiér osvětluje trojice oken. Okno s parapetem ve východní stěně je obdélné, s hrotitým záklenkem. Kamenné ostění člení robustní výžlabek s okosením. Vnitřní světlý otvor je obdélný, snížený částečnou zazdívkou. Na východní straně je poměrně strmá pultová střecha sakristie zakončena z cihel zděným štítem, plynule navazujícím na hladkou východní fasádu sakristie, na západě se opírá o stěnu severní boční lodi.

Mírně obdélné síňové trojlodí o čtyřech obdélných polích je zevně členěno vysokými opěráky, z nichž většina je neodstupněná. Opěráky jsou podepřena všechna čtyři nároží lodi, přičemž východní dvojice je zčásti pohlcena zdívm přístavků zvonice a sakristie. Prodloužené a odstupněné jsou pouze opěráky obou protilehlých předsíní při severní a jižní boční lodi. Členění opěráků je stejné jako u presbytáře. Korunní římsa, ukončující zdivo nad arkádami střední lodi, je shodná s římsou presbytáře, pouze horní deska je nečleněná vzhledem k náběhu pultových střech bočních lodí. Korunní římsa obvodových zdí trojlodí je tvarově shodná s korunní římsou presbytáře. Trojlodí je osvětleno celkem 8 vysokými, v záklenku hrotitými okny. Čtyři okna jsou v severní obvodové zdi, jedno ve východní stěně jižní boční lodi a trojice o něco nižších oken je situována do jižní obvodové zdi (obr. 3). Menší výška je zde způsobena přístavky kaple sv. Jana Nepomuckého, jižní předsíní a vedlejší prostorou po odbouraném schodišti. Původně členila jižní stěnu lodi čtveřice oken, z nichž východní zaniklo při přístavbě jižní zvonice (zazdívka okna je

zřetelná v interiéru jižní boční lodi).

Okna mají shodnou velikost a členění s okny presbytáře (dělení jediným prutem), včetně vnější dekorativní archivoly ve štku. Kružby se příliš neodlišují od předchozích, typologicky náleží do období kolem poloviny 14. století (obr. 15). Typické jsou zejména sférické troj- a čtyřúhelníky a dvojnásobné vkládání obrazců, které zmnožují počet „nosů“ kružbové kompozice, čímž je vytvořeno jemné předivo krajovi. Složitější kružbový obrazec má okno ve východní stěně jižní boční lodi. Do sférického čtyřúhelníku s čtyřlístem v jeho vrcholu jsou vloženy hrotité mnišky, které celkovou kompozici zmnožují. Autenticitu ostění a kružeb lodi nelze pro nedostupnost prokázat, většina je však nespíše původní. Novotvarem z konce 19. století je nepo- chybne západní okno jižní stěny

lodi, které až do rekonstrukce kostela mělo segmentový záklenek. U sousedního okna byla kružba vyměněna (srov. obr. 11, 20 a 52).

Z hlediska exteriéru je zdivo širší střední lodi nad mezilodními arkádami nadvýšeno oproti koruně zdiva obvodových zdí bočních lodí a plynule navazuje na obvodové zdi presbytáře. Střechy nad bočními loděmi jsou proto pultové, opřené o vnější líc zdi nad arkádami střední lodi. Loď s presbytářem mají společnou sedlovou střechu, zakončenou u zděného štítu mezi dvojicí věží západního průčelí (obr. 18).

Jižní vstupní předsíň s bohatě profilovaným gotickým portálem je přiložena k jižní boční lodi síňového trojlodí. Na západě navazuje na boční stěnu barokní kaple sv. Jana Nepomuckého, na východě k ní přiléhá hmota schodišťového přístavku, přisazeného k západní stěně parteru zvonice. Zazdřený schodišťový přístavek tvoří s předsíní společné průčelí s neogotickým tvaroslovím, vrcholící dvojicí trojúhelných štítů rovněž s historizujícím ztvárněním (obr. 20).

Od západu a severu pohledově dominující vysoké, blokově komponované západní průčelí uzavírá trojlodí kostela (obr. 4). Ve stávající podobě má efektní členění z přelomu raného a vrcholného baroka 1. desetiletí 18. století, provedené P. I. Bayerem a pozdně barokně upravené po požáru v roce 1738. Tento barokní plášť kryje zdivo románského dvouvěžového průčelí a také gotickou nástavbu mezi bočními románskými věžemi. Průčelí není stejně široké jako síňové trojlodí, což bylo způsobeno založením jeho obvodových zdí vně staršího románského trojlodí. Zdi nespíše navazovaly na boční stěny obou věží průčelí. Za současného stavu konstrukci nelze určit jeho rané středověkou podobu.

Bayerova barokní kompozice neměla zděné věžové nástavby, průčelí završoval trojúhelný štít pod pozdně stře-

Obr. 25: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Pohled do sakristie z nížší vstupu za portálkem v severní stěně presbyteria. Sakristie je zaklenuta dvojicí křížových žebrových kleneb. Klínový tvar žebra je doplněn hlubokým výžlabkem. V důsledku přiložení sakristie k severovýchodnímu nárožnímu opěráku lodi zde žebro západního pole klenby zabíhá takřka kolmo do zdi (opěráku).

dověskou stanovou střechou, s dvojicemi nižších jehlanců nad vlastními věžemi, které zde přetrvaly až do roku 1738, jak dokládají písemné prameny. Jejich podobu na počátku 17. století zachycuje Willenbergova rytina (obr. 1). V současnosti vrcholí západní průčelí dvojicí v pozdním baroku nastavených věží, zakončených cibulovými střechami a konvexně vypjatým štítem, nasazeným na starší trojúhelný. Tato úprava, jakož i částečná úprava starší kompozice průčelí byla provedena místním stavitelem J. P. Loschym po požáru v roce 1738.

Základ kompozice průčelí tvoří kamenným obkladem opatřený sokl v úrovni jedné etáže (z hlediska interiéru dvoupodlažní), završený profilovanou kamennou římsou, na kterou nasedá omítaná, kompozičně čtvercová část členěná vysokým dvoupodlažním pilastrovým řádem a vrcholící výrazně vyloženou korunní římsou. Nároží západního průčelí jsou zaoblená, boční strany mají shodnou kompozici, zakončenou při úsecích západní stěny gotického trojlodí.

Širší střed průčelí je od bočních částí oddělen pilastry vysokého kompozitního řádu. U kamenného parteru je střed akcentován rizalitem s hlavním vstupním portálem v ose. Omítaná část průčelí je opatřena samostatným soklem, odděleným kordonovou římsou, v němž se oblamují soklové

Obr. 26: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Východní stěna sakristie s jediným dochovaným gotickým oknem. Na snímku vpravo opěrák severní stěny presbyteria, do nějž je zapuštěna římsa podpírající trojici nespojitých žebrových klenby. Dvě bezžeborné valené hrotité klenby jsou rozepřeny mezi opěráky presbytáře a východní stěnu severní boční lodi.

části pilastrů. Střed nad kompletním kladím vrcholí trojúhelným štítem.

Nad něj byl později (po roce 1740) nadezděn menší konvexně vypjatý a segmentovou křivkou zakončený štít. Štít se na obou stranách opírá o zděné věžové nástavby, které vrcholí vyloženými profilovanými římsami a cibulovými střechami s lucernami. Věže se štítem uprostřed mají kordonovou římsou oddělenou soklovou část. Zvonová patra jsou osvětlena vysokými okny s odsazenými segmentovými záklenky.

Kamenem obložený soklový parter průčelí je sám opatřen soklem, navíc s podloženým stupněm, jenž vyrovnává rozdílnou výškovou úroveň mezi průčelím a lodí. Osu kompozice parteru tvoří edikulový kamenný portál hlavního vstupu, situovaný v ose průčelí.

Na severní straně průčelí se nachází obdélný portál bočního vstupu s pískovcovým ostěním s uchý a kapkou. Dvoukřídlé dveře rámové konstrukce mají výplně zdobené řezanou rozvilinou. Obě horní výplně nesou datum 1702 pod iniciálami ICC (vlevo) a ABC (vpravo).

Nad parterem je průčelí řešeno jako dvouetážové (v interiéru jde o tři podlaží), horizontálně však nerozdělené. Střed zaujímá vysoké obdélné okno s půlkruhovým zá-

Obr. 27: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie, Jižní portálek presbyteria. Původně exteriérový vstup do presbytáře je situován v západním poli. Ve vrcholu hrotitého záklenku je umístěn fragment drobné hlavy (Krista?). Vnější archivoltu podpiřují jehlančové konzolky. Dveře dvoukřídlé, rámové konstrukce, s výplněmi zdobenými rozvilinou (kolem 1700). Dochovány původní závěsy a zámek.

klenkem, rámované edikulou se segmentovou suprafenestrou, architrávem a roztrženým vlysem. Edikulu okna tvoří toskánské pilastry s patkou a římsou, která vynášejí kladí s architrávem s klenákem ve vrcholu, metopovým vlysem a vyloženou segmentovou římsou. V bočních osách nasedají na sokl niky zaklenuté konchou. Po obvodu jsou lemovány plochou šambránou, nad záklenkem je osazena segmentová římsa. V bočních nikách jsou umístěny pískovcové sochy. Nad středním oknem je umístěno velké oválné okno se štukovou profilovanou šambránou.

Oblamované pilastry vysokého řádu jsou zakončeny kompozitní hlavicí, zdobenou akantem a volutami. Vynášejí kompletní kladí s architrávem, plochým vlysem a výrazně vyloženou a bohatě profilovanou korunní římsou. V kladí se oblamují čelní pilastry, které rámuji střední pole průčelí. Střed průčelí vrcholí trojúhelným štítem s odvěsnami se shodnou profilací jako má korunní římsa.

Nad korunní římsou po stranách vyrůstají zděné omítané dvoupodlažní věže, zakončené cibulovými střechami. Nároží věží jsou zaoblená, oblamované pilastry vysokého řádu po stranách člení každou stranu věže. Vysoký pilastrový řád je podložen soklem, v němž se pilastry rovněž ob-

lamují. V ose je podlaží soklu pod vysokým zvonovým patrem na každé straně osvětleno příčně oválným oknem s profilovanou šambránou. V ploše každé strany věže je umístěno vysoké obdélné okno, osvětlující zvonové patro. Cibulové střechy kryté plechem mají lucerny zakončené dvojími báními a špicí s kovovým křížem. Plechová krytina věží je natřena červenou barvou.

Jižní hranolová zvonice je volně stojící objekt, přisazený svou severní stěnou k jižní obvodové zdi síňového trojlodí (obr. 3). Od západu k ní přiléhá boční prostora, v níž bylo zděné schodiště do barokních podlaží zvonice. Z hlediska exteriéru je zvonice čtyřpodlažní, zakončená vysokým zvonovým patrem, které zakončuje cibulová střecha s lucernou.

Spodní hranolová etáž má kamenný obklad z kvádrů. Přízemí je přístupné z lodí, patro pak exteriérovým vstupem. Vertikálně je zcela nečleněná, jediným horizontálním prvkem je vysoký, shora šikmo okosený sokl, obíhající západní, jižní a východní stranu. V ose západní zdi je umístěn novodobý vstup na jednoramenné schodiště v síle západní zdi, jímž je přístupné první patro (zvnějšku mimo okno ve východní stěně nepřiznáno). Schodiště nahrazuje starší (pozdně gotický) vstup do patra zvonice z dnes neexistující dřevěné kruchty v jižní boční lodi (viz popis interiéru trojlodí a zvonice), která byla odstraněna v souvislosti s vestavbou zděné kruchty k západní stěně trojlodí. V jižní stěně je umístěno jediné úzké okénko, s ostěním provedeným v kamenném obkladu. Jednoduchá profilace je podobná profilaci ostění vstupního portálu z lodí.

Horní, barokní část zvonice je omítaná. Dvouetážové dělení na sokl a část s vysokým pilastrovým řádem je shodná s věžemi západního průčelí. Zvonice, stejně jako obě věžové nástavby, jsou dílem J. P. Loschyho z rekonstrukce po požáru v roce 1738 (věž se však stavěla až po polovině 18. století).

Osmiboká kaple sv. Jana Nepomuckého je přisazena severní stranou k jižní boční lodi a diagonálnímu opěráku jihozápadního nároží (obr. 19). Kaple není přímo spojená se středověkým stavebním organismem kostela. Stavba drobného měřítka je vyzdvížena nad osmibokým polygonálním půdorysem a sklenutá klášterní klenbou otevírající se do drobné lucerny. Kromě vstupu z jižní lodí kostela je opatřena dvojicí protilehlých vstupů v západní a východní stěně.

Interiér

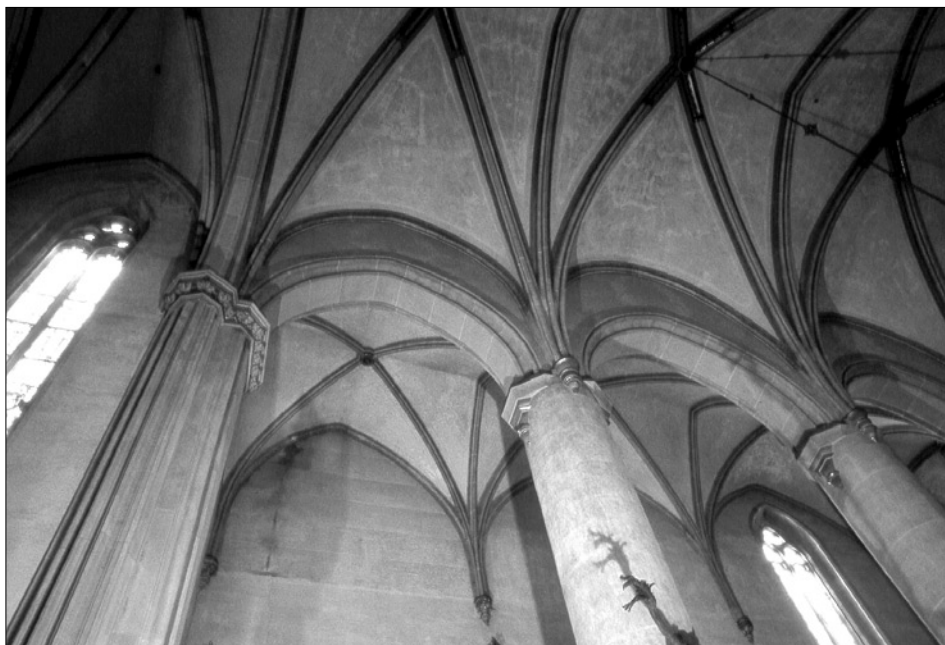
Dlouhý obdélný presbytář je zaklenut třemi obdélnými poli křížové žebrové klenby, v polygonálním závěru tvaru pěti stran osmiúhelníku pak šestidílnou klenbou (obr. 16, 24). Západní obdélné pole je o něco širší než zbývající dvě.

Presbytář je od plynule navazující střední lodí oddělen hrotitým profilovaným vítězným obloukem s širokým pasem. Presbytář osvětluje celkem osm vysokých oken s hrotitým záklenkem. Tři jsou umístěna v jižní stěně, pětice člení polygonální závěr. Okna jsou shodná s okny v bočních lodích. Všechna okna dělí vertikální prut, záklenky jsou opatřeny kružbou. Významově akcentované osově východní okno je o něco širší, s dvojicí prutů, v záklenku zdobené složitým kamenným krajkovým kružbového obrazce. Spodní část stěny presbytáře je až do úrovně šikmých parapetů oken zesílena, přízdívku zakončuje průběžná sklopená římsa, na spodní straně opatřená výžlabkem. Stěny člení až k podla-

ze sestupující svazkové přípory, tvořené trojicí stlačených hruškovců podložených příložkou, obíhající klenební čela. Přípory jsou nad podlahou ukončeny nízkým soklem se shodnou profilací, jen mírně odsazenou (situaci znejasňuje novodobý štuk, z větší části deformující původní profilaci přípor i soklu; štuk je částečně narušen vzlínáním vlhkosti – pod ním se objevuje původní kámen, opuka nebo jemnozrnný pískovec). Shodný princip se vyskytuje rovněž v členění jižní předsíně lodi. Svazkové přípory jsou v patě klenby odděleny od výběhů žebor polygonálními košovými hlavicemi s rostlinným dekorem. Hlavice jsou novodobé, ze sádky, pocházejí z regotizace kostela na konci 19. století (obr. 50). Žebra mají hruškový profil, přeštukovaný při historizující obnově chrámu (částečně tak získala vejčitý tvar).

Křížové žebrové klenby jsou ve vrcholu opatřeny kruhovým svorníkem s profilací polovičního žebra, větších rozměrů, než jaké se nacházejí v trojlodi. V čele presbytáře se dnes tyčí monumentální raně barokní edikulový oltář, jehož báze zakrývá gotický kamenný hlavní oltář (menza), z něhož je patrná pouze nezakrytá zadní, tj. východní strana. Masivní menza má prostě okosený sokl a zespodu okosenou přesahující desku. Ve východním poli severní stěny se nachází obdélná, hluboká nika sanktuáře, bezpochyby původního, pocházejícího z doby vzniku vrcholně středověké stavby ve 14. století. Sanktuár měl až do obnovy chrámu na sklonku 19. století pozdně gotické členění.

Sakristie při severním boku presbytáře je přístupná obdélným portálem s hrotitým záklenkem, zakončeným křížovou kytkou. Zatímco vnitřní archivolta ostění z pískovce s profilací tvořenou několika hruškovci, oblouny a výžlabky je gotického původu, vnější archivolta podepřená konzolkami je novodobým doplňkem ze sádky. Portál je patrně pozdně gotický, vzhledem k protínaným profilům vnitřních archivolt. Vlastní sakristie je zaklenuta dvěma poli křížové žebrové klenby, oddělenými pasem nasedajícím na profilovanou římsu (obr. 25). Žebra mají klínový profil opatřený výžlabkem. Prostory mezi opěráky presbytáře jsou zaklenuty valenou hrotitou klenbou bez žebor (obr. 26). Druhotným při-

Obr. 28: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Pohled do záklenku jižní části vítězného oblouku s navazující jižní mezilodní arkádou. V pozadí zazděné východní okno jižní stěny lodi (v důsledku přístavby jižní zvonice).

Obr. 29: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Pohled do lodi západním směrem od vítězného oblouku. V čele novodobá zděná kruchta, přiložená k románskému západnímu dvouvěžovému průčelí. Střední loď je přesně dvakrát širší než loď boční, což spolu s mohutností válcových podpor do jisté míry potlačuje prostorovou celistvost síňové dispozice a při pohledu opačným směrem akcentuje podélnou osu kostela (srov. obr. 22).

ložením sakristie se část původně exteriérového soklu presbytáře ocitla v interiéru, kde obíhá podél stěn i kolem opěráků. Nepravidelný půdorys je zapříčiněn využitím diagonálního severovýchodního opěráku lodi. Do něj zabíhá žebro západního pole klenby. Za nikou vstupu z presbyteria je proražen vstup se schody na novogotickou kazatelnu při severní straně vítězného oblouku. V čele východní stěny se nachází jediné původní dochované okno s hrotitým záklenkem a masivním výžlabkem ostění, při vnitřním líci stěny s okosením. Vnitřní otvor okna byl upraven do obdélného tvaru.

V západní části jižní zdi presbytáře se nachází boční exteriérový vstup, s kamenným hrotitým portálem při vně-

Obr. 30: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Detail zakončení polopilíře, jižní mezilodní arkády při západní stěně lodi v úrovni novodobé kruchty (jižní románská věž západního průčelí). Profilace je autentická, pouze jemně přestukovaná.

ším líci zdi (obr. 27). Vstup dnes kryje novodobá předsíň, zaklenutá valenou klenbou. Vstup byl původně otevřený. Profilace ostění sestává z výžlabků a oblounů odsazených pásy. Před stěnu předsazená vnější archivolta je podepřena dvěma polygonálními konzolkami. V jejím vrcholu je umístěn fragment hlavy Krista. Archivolta při interiérovém líci jižní zdi presbyteria za nikou vstupu je novodobá, sádrová.

Síňové trojlodí je od presbytáře odděleno vítězným obloukem s hrotitým záklenkem, jehož profilace se liší ve spodní části ostění a v části záklenku (obr. 28). Rozdíl je naprosto zásadní; při stěně až do úrovně novodobých košových hlavic ze sádry sestává profilace ze svazků tří mírně zploštělých hruškovců, stejných, jako u přípor presbytáře. Výrazně lineárně koncipovaný profil je doplněn pouze o obloun, přisazený z vnitřní strany presbytáře do výžlabku příločky. Záklenek vítězného oblouku je naproti tomu hmotově značně lapidární, široký pas je na hraně okosen, do okosení je vložen hluboký výžlabek. Profilace je víceméně identická s utvářením pasů mezilodních arkád.

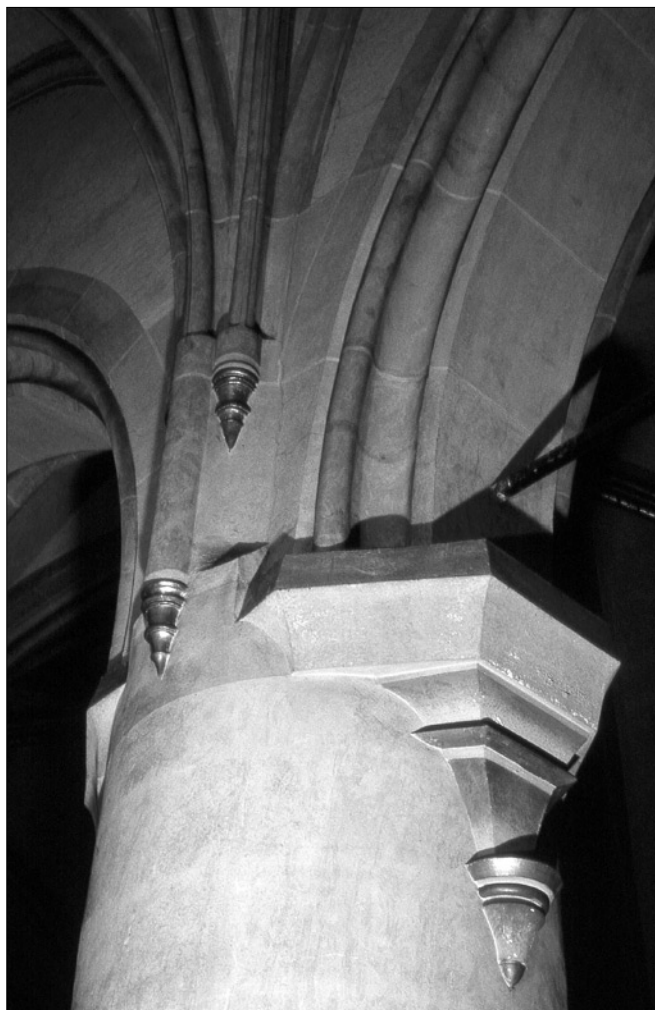
Skoro čtvercové síňové trojlodí, se střední lodí stejné šíře jako presbytář (šířka mezi vnitřními tečnami sloupů oddělujících střední loď), je zaklenuto čtyřmi obdélnými poli křížové žebrové klenby, v užších bočních lodích podélně orientovaných (obr. 22, 29). Boční lodí trojlodí od širší střední lodí

Obr. 31: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Detail masivní trojboké římsy s mělkým kónickým výžlabkem, která podpírá pasy mezilodních arkád (vlevo). Otevřenou otázkou zůstává stáří konzol pod římsou (pro nepřístupnost nemohlo být ověřeno). Domníváme se, že nejde o původní tvar, podobně jako v případě konzol přízedních. Obdobná profilace se navíc nachází porůznu na podstavcích soch na stěnách lodi. Na snímku vpravo konzola podírající výběh hruškových žebířů klenby střední lodí.

oddělují široké pasy hrotitých arkád, podepřené 3 páry mohutných pilířů kruhového půdorysu. Jsou opatřené vysokým soklem, nahoře ukončeným oblounem a výžlabkem. Pata výběhů žebířů klenby střední lodí se nachází ve stejné úrovni jako pasy mezilodních arkád. U bočních lodí jsou však výběhy diagonálních žebířů nasazeny výše. Zakončení sloupů mezilodních arkád s výběhy pasů a klenebních žebířů je značně bizarním, různorodým útvarem s hmotnou polygonální římsou, vynášející pasy arkád, a konzolami podpírajícími z boku výběhy žebířů (obr. 31, 32). Konzoly pravděpodobně nejsou původní, patrně jde o sádrový doplněk, novotvar. V bočních lodích sbíhají diagonální žebra na konzolové příporce kruhového průřezu, s největší pravděpodobností původní. Pasy mezilodních arkád jsou podepřeny polygonální hmotnou římsou s mírným kónickým výžlabkem. Tato římsa je dosti neorganicky zapojena do hmoty sloupu. Zesponu je doplněna patrně novodobou sádrovou konzolou, jejíž tvar nacházíme na některých podstavcích soch na stěnách chrámu.

Závažnou skutečností pro vysvětlení stavebního vývoje kostela je odlišné utváření výběhů žebířů klenby bočních lodí. Zatímco na stěně severní boční lodí jsou patrné vertikální spáry, situované přesně pod výběhem svazku žebířů, které

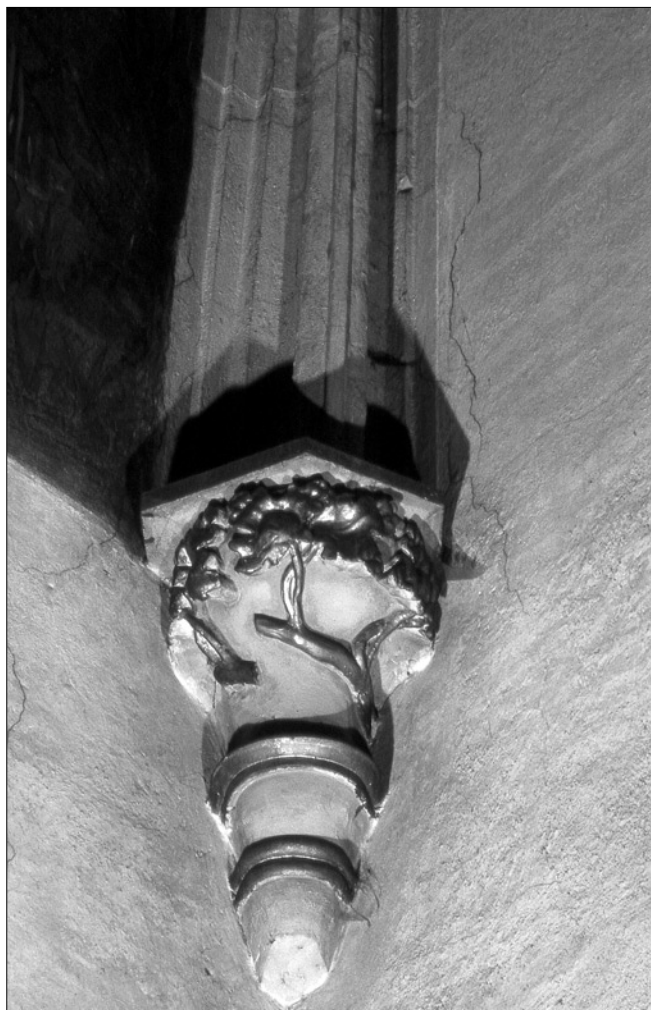
Obr. 32: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Strana pilíře mezilodních arkád do boční lodi (srov. obr. 31). Diagonální žebra bočních lodí sbíhají na konzolové příponky kruhového průřezu, které jsou osazeny podstatně výše než se nacházejí římsy pilířů. Důvodem byla zřejmě nejenom podélná orientace polí klenby bočních lodí, tedy důvod struktivní, ale také snaha prostorově a opticky sjednotit geometrii ploch klenebních kápí, které oproti presbytáři postrádají expresivitu strmě vyběhávajících úseků klenebních ploch, což lze velmi dobře sledovat v podkrovní kostela.

sbíhají přibližně do úrovně parapetů vysokých oken, pak na stěně jižní boční lodi nic takového nepozorujeme. Lze to vysvětlit rozdílným založením obvodových zdí trojlodí. Zřejmě nedlouho po vzniku presbytáře byla založena severní obvodová zeď, která měla podobné linearizující členění jako svazkové přípony presbytáře, s dlouhými příporami, sbíhajícími nejméně k parapetům oken. Naproti tomu jižní obvodová zeď trojlodí byla založena později, asi v době, kdy byla potlačena linearizující tendence a změnila se i koncepce zaklenutí trojlodí.

Trojlodí osvětluji 4 vysoká okna s hrotitým záklenkem v severní boční lodi a 3 shodná okna v lodi jižní. Okna mají novodobé barevné vitráže. Původně se i zde nacházela okna čtyři, východní z nich později zaniklo v souvislosti s nadezděním horních podlaží jižní zvonice. Velikost okna prozrazují zřetelné vertikální spáry.

Zděná kruchta při západní stěně lodi je novodobá, z konce 19. století. Je přístupná schodištěm vloženým do severní věže západního průčelí (viz dále).

Obvodové zdivo hranolové, jen mírně obdélné jižní zvonice je ve spodních dvou podlažích lomové (v exteriéru s ka-

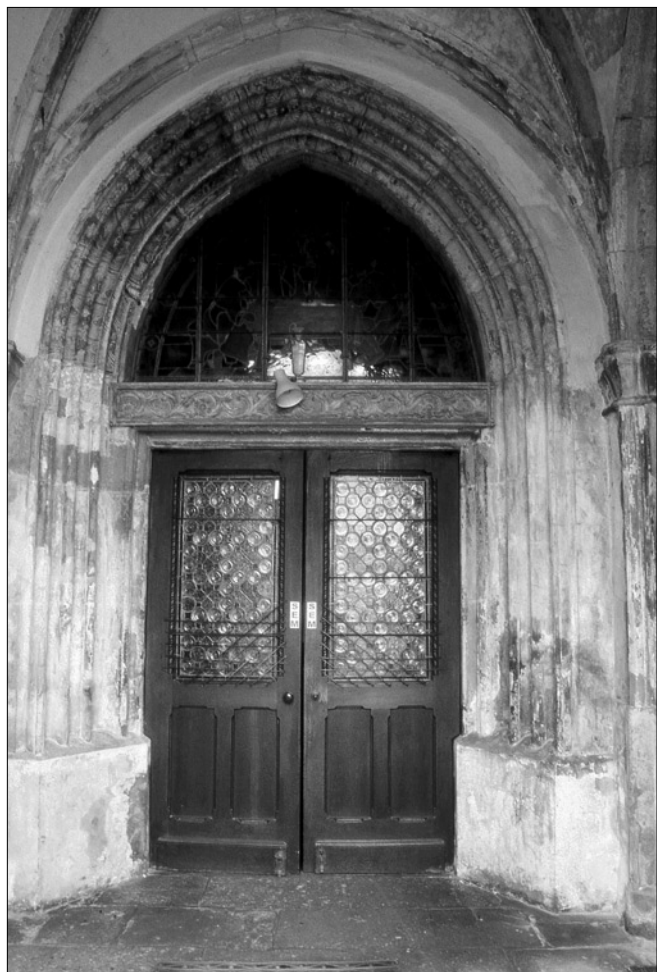

Obr. 33: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Detail koutové přípony v severozápadním koutu lodi v úrovni kruchty, vzniklé sbíháním klenebního žebra hruškového profilu. Z pohledu má klenba v bočních lodích charakter konstrukce zavěšené na hladkých zdech, prolomených pouze úzkými a vysokými hrotitými okny. Konzola s vegetabilním motivem je sádrovým novotvarem, jen lehce připojeným pod příporu (původní zakončení nebylo možno ověřit z důvodu nebezpečí odtržení sádrového doplňku).

menným kvádrovým obladem), pozdně středověkého původu. Smíšené (zvnějšku omítané) zdivo horních podlaží zvonice je pozdně barokní. Ve východní části jižní boční lodi je situován obdélný portálek se sedlovým překladem, zpřístupňující přízemí zvonice (obr. 35). Původně se zde nacházely železné plátované dveře, osazené dnes v severní věži západního průčelí (viz dále). Stávající jednokřídlé dveře rámové konstrukce jsou raně barokní, asi z doby po polovině 17. století.

Zvonice byla v pozdně gotickém období přistavěna k jižní boční lodi tak, že její severní obvodová zeď byla přiložena k obvodové zdi jižní boční lodi. Tím došlo ke značnému zesílení zdiva, což se v přízemí projevuje v průchodu z lodi do věže vložením dvou dalších portálků, zakončených půlkruhovým záklenkem, s jednoduchým okosením na hraně ostění. Přízemí věže je zaklenuto masivní valenou klenbou z lomového kamene, proloženou výsečemi nad vstupy, resp. hlubokými okenními nikami (obr. 36). Klenba je ve východní části přízemí věže proražena, patrně v důsledku rekvírování zvonů. Tomu odpovídá i vybourání (zvětšení) otvoru niky východního okna.

Patro středověké části zvonice bylo původně rovněž klenuto, klenba však byla orientována opačným směrem než

Obr. 34: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Pohled do jižní předsíně lodi. Předsíň je zaklenuta jedním polem křížové žebrové klenby se svorníkem ve vrcholu. Koutové přípy hruškového profilu dosedají na soklíky shodné profilace, v patě záklenku jsou členěny polygonálními hlavicemi, na něž nasedají žebra klenby. Celou severní stranu předsíně vyplňuje široký portál s hrotitým záklenkem a bohatě profilovaným ostěním, sestávajícím z hruškovců, polovičních hruškovců, oblounů a výžlabků. Vnitřní archivoly záklenku portálu byly při novodobých úpravách odstraněny. V patě archivoly bylo ostění portálu děleno průběžnou římsou, odsekanou při novodobé úpravě vstupu. Nelze vyloučit, že součástí portálu byl tympanon se sochařskou výzdobou, ze které se dochovala hlava Krista (srov. obr. 21). Předsíň byla ve středověku otevřená, čelní jižní zeď pochází patrně až z 19. století (srov. obr. 7, 10 a 11).

jak tomu bylo v přízemí věže, což dokládají ústupky ve zdivu. Klenba zanikla při pozdně barokní přestavbě nastavením několika dalších podlaží (obr. 37).

Pozoruhodným dokladem komunikačního propojení mezi patrem zvonice a patrně literátskou tribunou v jižní boční lodi je portálek do chodbičky v severní zdi zvonice. Za nízkou vstupní se nachází pískovcový portál s půlkruhovým záklenkem, na hraně s jednoduchým okosením. Kámen vykazuje stopy po intenzivním požáru, nepochybně oním, který kostel do značné míry poškodil v roce 1738. Chodbička navazovala na vstup v jižní obvodové zdi lodi, druhotně přitom využívající existence původního 1. okna od východu jižní boční lodi. Část profilace nepohlčená pozdně středověkým zdivem si dosud zachovala profilaci výrazně linearižujícího charakteru (obr. 38). Ostění je vytesáno nejspíše z opuky.

Ve 2., již barokním patře zvonice, je v severozápadním koutu umístěn obdélný vstup do úzké chodbičky, která se stáčí k severní části západní zdi věže. Po barokní přestav-

bě zde byl umístěn vstup do horních podlaží zvonice. Zděné schodiště bylo umístěno mezi východní opěrák jižní předsíně a spodní pozdně středověkou etáž zvonice. Je třeba si uvědomit, že stávající exteriérový vstup do jižní věže byl zřízen až v 19. století, přičemž přízemí bylo odděleno valenou klenbou a přístupné samostatným vstupem z interiéru lodi. Mohutná dubová konstrukce podírá patro se zvonovou stolicí vzpěradlové konstrukce. Trámový rošt a štenýřová konstrukce cibulové střechy zvonice je pozdně barokní, podle výsledků dendrochronologie pochází ze 60. let 18. století a je zřejmé, že přečkala všechny mladší požáry i následní úpravy.

Jižní předsíň byla vložena mezi dvojici prodloužených opěráků jižní obvodové zdi trojlodi (obr. 34). Interiér je zaklenut jedním polem křížové žebrové klenby se svorníkem ve vrcholu. Žebra hruškového profilu dosedají na koutové přípy shodné profilace, v patě záklenku jsou oddělena polygonálními hlavicemi, ukončující přípy. Celou severní stranu předsíně vyplňuje široký portál s hrotitým záklenkem a bohatě profilovaným ostěním, sestávajícím z hruškovců, polovičních hruškovců, oblounů a výžlabků (obr. 14). Vnitřní archivoly záklenku portálu byly v mladším období odstraněny. Pravděpodobně se zde nacházel tympanon s reliéfní sochařskou výzdobou, jejímž fragmentem je patrně hlava Krista, druhotně osazená v cihelném zdivu novodobého štítu předsíně (obr. 20 a 21). Předsíň byla až do sklonku barokního období otevřená (obr. 7), její čelo pochází až z doby po polovině 19. století. V patě archivoly bylo ostění portálu děleno průběžnou římsou, odsekanou při novodobé úpravě vstupu. Profilace záklenku portálu jsou pokryté geometrizující malbou, snad pozdně středověkého původu.

Severní předsíň, rovněž vložená mezi dvojici prodloužených opěráků, je barokní, zaklenutá valenou klenbou s výsečemi. Široký hrotitý portál je i zde bohatě členěn výžlabky, oblouny a hruškovci, profilace je však částečně poškozena, částečně zakryta četnými mladšími vápennými nátěry. Nelze vyloučit, že opěráky byly rozšířeny až v pozdně gotickém období (průzkum zde není v současnosti možný) a vstup s portálem byl nekrytý. Stávající klenba předsíně je novodobá, pochází z historizující obnovy kostela na sklonku 19. století. Ze stejné doby pochází patrně i čelní severní stěna předsíně, v exteriéru s novogotickým portálem se štukovým ostěním.

Osmiboká barokní kaple sv. Jana Nepomuckého je volně přisazena k jižní boční lodi při samém jihozápadním nároží. Kaple otevřená do jižní boční lodi je opatřena dvojicí protilehlých exteriérových vstupů. Je zaklenuta složenou osmidílnou kupolí s otevřenou lucernou, osvětlující klenbu shora. Interiér osvětlují obdélná okna nad bočními vstupy. Čelní jižní stěnu zakrývá vysoký edikulový oltář s obrazem titulárního světce, sv. Jana Nepomuckého. Vstup do kaple s jetelovým trojlistým záklenkem je barokní. V místě průchodu v prostoru mezi opěráky gotické lodi a vlastní kaplí byla původně umístěna oratoř, či spíše kruchta, která byla přístupná točitým schodištěm vloženým mezi jihozápadní diagonální opěrák a severozápadní stěnu osmiboké kaple (podle dochovaného půdorysu kostela z 18. století a plánu kaple). Později (až v 19. století) bylo točité schodiště s exteriérovým vstupem zrušeno a nový vstup proražen v severozápadní stěně kaple. Na sklonku 19. století byla

kruchta odstraněna, v západní stěně průchodu do kaple se za rámem okna (upraveného ze vstupu) dochoval fragment barokního ostění.

Půdorysná asymetričnost západního dvouvěžového průčelí, užšího než vlastní trojlodí, je způsobena jeho větším stářím. Pod barokním pláštěm se totiž skrývá pravidelné románské kvádřikové zdivo. Průčelí vrcholící dvojicí barokních věží je jediným pozůstatkem staršího románského chrámu, snad bazilikálního trojlodí. Románské zdivo, pocházející patrně z 1. čtvrtiny 13. století, je dochováno až do výše 16 m u jižní, resp. 13 m u věže severní. Zbytek až do úrovně výrazně vyložené barokní korunní římsy náleží gotickému období, věžové nástavby a oba štíty jsou mladší, barokní.

Při výstupu z novodobého schodiště, vloženého do románského jádra severní věže, jsou druhotně osazeny pozdně gotické železné plátované dveře s dekorativně kovanými nýty a pásky (obr. 39). V horní části dveří jsou přinýtovány z plechu vystříhané symboly slunce a měsíce. Na rubové straně dveří se nachází zbytek velkého zámku lichoběžného tvaru. Dveře velikostí i tvarem odpovídají portálu do přízemí jižní zvonice.

Lépe dochována je věž jižní, na níž můžeme vnitřní neodstupněný líc románského kvádřikového zdiva sledovat až po úroveň 4. patra, kde se ve východní stěně nachází zazděné sružené okno (obr. 40). Okno dělí válcový dřík, vynášející půlkruhový náběžník, který podepírá půlkruhové záklenky obou okenních otvorů. Dřík z červeného pooharského pískovce nemá patku ani hlavici, vnitřní špalety půlkruhových záklenků oken dosud nesou původní omítku. Okno zaniklo v souvislosti s přístavbou vysokého vrcholně gotického síňového trojlodí. Sdruženými okny shodných rozměrů byly prolomeny obvodové zdi všech čtyř světových stran, jak dokládají dolní části okenních ostění na severní i jižní stěně věže.

Na vnějším, původně exteriérovém lici východní zdi jižní věže, které dnes zakrývá pultová střecha jižní boční lodi, se přibližně metr nad záklenkem zazděného románského sruženého okna nachází fragment průběžného vlysu (obr. 44).

Obě věže mají vnitřní líc zdiva neodstupněný, původní patrování dokládají kapsy po trámech ve zdivu věže.

Vzhled věží lze do jisté míry rekonstruovat právě díky dobře dochovanému kvádřikovému zdivu jižní věže od úrovně 1. patra. Pozoruhodné je, že pod patrem se sruženými okny se vyjma jižní stěny jižní věže (a patrně rovněž symetricky i severní stěny severní věže) nevyskytuje žádné další okno. Zmíněné okno se nachází v úrovni 3. patra, v ose jižní stěny. Bylo úzké, původně nejspíše oboustranně špaletované, s přímým překladem. Ostění tvořilo okolní kvádřikové zdivo. Okno bylo zazděno patrně při barokní úpravě západního průčelí.

Starší komunikační schéma bylo zcela změněno při restaurování kostela na konci 19. století. Vestavbou zvýšené historizující kruchty v lodi zanikl starší vstup v 1. patře jižní věže, nad cihelnou barokní křížovou klenbou v přízemí. Vstup patrně zpřístupňoval spodní etáž dvoupatrové dřevěné kruchty, která byla odstraněna. Krovy cibulových střech obou věžových nástaveb západního průčelí jsou novodobé, z doby po roce 1840, kdy starší barokní střechy shořely. Konstrukce krovu je do detailu shodná s konstrukcí barokního krovu jižní zvonice.

Obr. 35: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Pozdně gotický portál ve východní části jižní stěny lodi. Zpřístupňuje přízemí jižní zvonice. Původně se zde nacházely železné plátované dveře, dnes osazené v severní věži západního průčelí (srov. obr. 39). Stávající dveře raně barokní ze 2. poloviny 17. století, rámové konstrukce.

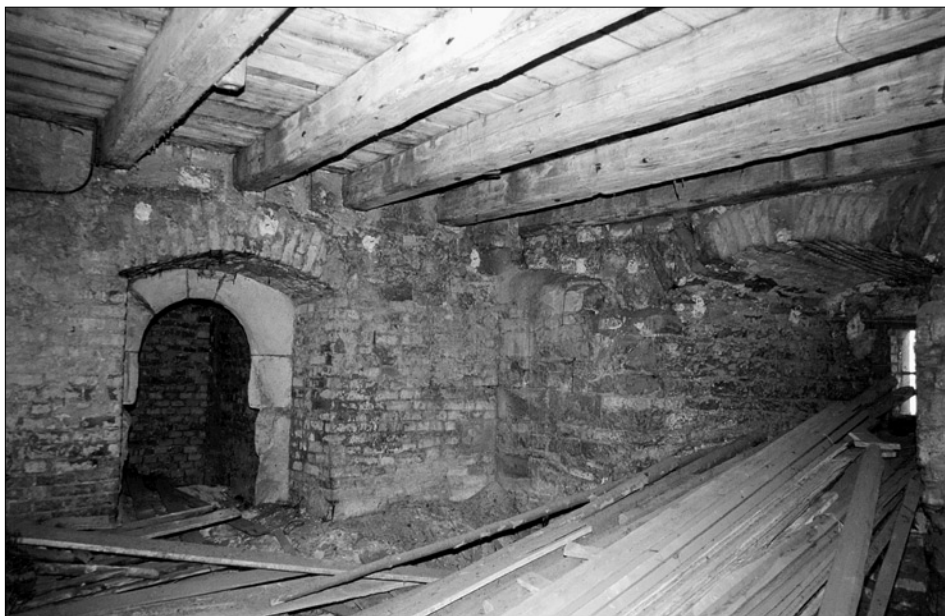
Krov sedlové střechy střední lodi a presbytáře je průběžný, hambalkové konstrukce s ležatými stolicemi (obr. 43). Pochází z doby rekonstrukce kostela po požáru v roce 1840. Prostor mezivěží je otevřený, středověké zdivo průčelí končí výrazným ústupkem v úrovni rubu kleneb střední lodi. Smíšené zdivo obou věžových nástaveb je pozdně barokní.

Nadezdívka nad mezilodními arkádami plynule bez jakéhokoli oddělení navazuje na horní část obvodového zdiva presbytáře (obr. 42). Nezdá se, že by pocházela z mladšího období, snad jen vyjma vlastní koruny zdiva, upravené pro uložení konstrukce krovu. Podkroví presbytáře není od lodi odděleno štítem. Tato situace je patrně středověkého původu, na obvodových zdech není žádná stopa po odbourání. Tomu nasvědčuje rovněž podoba střechy kostela zachycená na počátku 17. století Willenbergovou rytinou. Rub kleneb střední lodi a presbytáře odděluje pouze nižší nadezdívka nad vítězným obloukem (nepochybně jde o funkční záležitost statické povahy).

Obvodové zdi střední lodi a presbytáře stahují dřevěná táhla, na koncích opatřená železnými pásky probíhajícími zdi, na druhé straně opatřené kotvou (vložená sem po požáru v 19. století; obr. 42). V závěru presbytáře tato táhla vytvářejí věnec. Klenba síňového trojlodí je zděna z lomového

Obr. 36: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Pohled do východní části přizemí zvonice. Mohutná valená klenba z lomového zdiva byla prorážena při rekonstrukci na sklonku roku 1916. Tomu odpovídá i tvar průrazu ve východní zdi věže, zvonového tvaru (zřetelné v čelním pohledu). V přízemí věže je dodnes uskladněno velké množství lomového kamene z destruované části klenby.

Obr. 37: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. 1. patro zvonice, pohled na severní stěnu s původním vstupem přes kruchtu (literátskou tribunu ?) v jižní boční lodi. V nice vstupu je situován portál s půlkruhovým záklenkem, stejných rozměrů jako dvojice portálů v chodbě do přízemí věže. Hloubkově degradované pískovcové ostění bylo nepochybně narušeno intenzivním žářem (velmi pravděpodobně ničivým požárem v roce 1738). Vstup do patra zvonice vhodně využil existence vrcholně gotického východního okna jižní stěny lodi. Patro zvonice bylo podobně jako přízemí zaklenuto, klenba však byla opačně orientovaná (zanikla po nástavbě pozdně barokní věže v polovině 18. století, pokud se tak nestalo již v důsledku zmíněného požáru).

zdiva, podstatně vzdutější klenba presbytáře je pak ze smíšeného zdiva, v dolní části z lomového kamene, ve vrcholu doplněného cihelným materiálem.

V boční severní i jižní zdi nad arkádami střední lodi se nacházejí vstupy do podkroví bočních lodí. Podle armování dolní části hran špalety vstupu nhrubo otesanými bloky kamene je pravděpodobné, že jde o původní řešení. Krov pultové střechy jižní boční lodi je novodobý, z roku 1840, krov nad severní lodí je mladší, z doby po polovině 19. století. Východní čela ukončují zděné štíty z lomového zdiva, pocházející z doby výstavby síňového trojlodí. Na západní straně jižní boční lodi je klenba opřena o románské zdivo nad východním sdruženým oknem jižní věže západního průčelí. Podkroví je zde do vnitřku věže otevřeno příčné oválným otvorem. Pod ním se za vazným trámem krovu na původně exteriérovém líci románské věže nachází fragmenty vlysu, který buď ukončoval patro věže nebo byl zakončujícím prvkem pod korunní římsou. Vlys zcela neobvykle nemá podložku, okraje lemuje oblý prut, obíhající vlys po obvodu. Vlys původně členil všechny čtyři strany věže nad sdruženými okny, přičemž obloun obkročoval nároží věže. Profilace sestává z pečlivě otesaných bloků opuky (obr. 44). V podkroví severní boční lodi náleží zdivo již gotické stavební fázi.

STAVEBNÍ VÝVOJ A INTERPRETACE OBJEKTU

Pozdně románské období 1. poloviny 13. století

První písemná zmínka o existenci sakrální stavby na žateckém hradišti pochází již z roku 1004.⁹⁴⁾ Literatura tradičně předpokládala, že tento předrománský kostel byl situován v místech mariánského chrámu, čemuž by nasvědčoval princip *stabilitas loci*. Jak ukázaly archeologické výzkumy, urbanistický vývoj raně středověké aglomerace byl podstatně složitější. Předrománský objekt byl nalezen v místech

vrcholně středověkého minoritského kláštera, který se původně rozkládal nedaleko od stávajícího farního kostela, asi 60 m severně v místech náměstí J. Žižky. Pod klášterním kostelem sv. Petra (!) byl podle P. Čecha objeven předrománský předchůdce, jehož lokace poblíž předpokládaného hradu ve vrcholu ostrožny se zdá být logická, třebaže opevnění jádra akropole z větší části zaniklo při výstavbě měšťanského pivovaru.

Archeologický výzkum vedl k názoru, že vrcholně středověkému městu předcházela pozdně románská lokace z počátku

94) Jde o známý incident mezi polskou posádkou Boleslava Chrabrého a Čechy, který popsal kronikář Thietmar Merseburský (k podrobnostem odkazujeme na archivní rešerši M. Ebel, která je součástí elaborátu stavebně-historického průzkumu).

Obr. 38: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Detail levé (západní) části okenního ostění výše zmíněného okna, které bylo druhotně využito pro vstup do patra zvonice. V levé části snímku lomové pozdně středověké zdivo západní stěny „chodbičky“, ukončené ostěním okna, vpravo novodobá zazdívká z konce 19. století, kdy byla odstraněna kruchta v jižní boční lodi.

13. století, při níž byly domy delší osou orientovány ve směru sever-jih, souběžně s komunikací (či náměstím), směřující kolmo na románský kostel.⁹⁵⁾ Ten narušil sídlištní vrstvy z 80. let 12. století. Máme tak k dispozici časovou rovinu post quem vzniku románského kostela, jehož součástí je dodnes dochované dvouvěžové průčelí.

Z románské novostavby, jejíž celkovou podobu neznáme, se ve hmotě dochovalo západní dvouvěžové průčelí, zděné z opukových kvádrů, s několika původními architektonickými prvky na jižní věži, jimiž jsou již zmíněné sdružené okno a fragment obloučkového vlysu (obr. 46, 47). Bližší časové zařazení je na základě dochovaných detailů problematické a nejasné. Místní tradice 18. a 19. století, s odkazem na renesančního historika Simeona Partlicia de Felso (Daniel Veleslavín) a jeho historické kalendáře, kladla položení základního kamene do 21. srpna roku 1206. Jestliže sdružené okno s válcovým dřikem bez patky a hlavy, s půlkruhovým náběžníkem podírajícím půlkruhové záklenky obou oken i efektní barevné prostrádání kvádrů okenního ostění se žluté opuky a červeného pískovce má

95) P. Čech, Žatec v raném středověku (6. – počátek 13. století), in: Žatec, Dějiny českých měst, o. c. v pozn. 4, s. 108–110.

Obr. 39: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Železné plátované dveře, původně osazené v portálu vstupu do přízemí jižní zvonice, dnes na horním konci novodobého schodiště v severní věži západního průčelí, v úrovni kruchty. Vedle řemeslného provedení dveří a pozůstatku nekrytého zámku lichoběžného tvaru na rubové straně stojí za pozornost zejména z plechu vystříhané motivy slunce a měsíce na lící straně dveří (husitský motiv, patrně lze klást do souvislosti s existencí literátské tribuny v jižní boční lodi).

značně archaický ráz a bylo by možné jej datovat již do 11. století, pak tvar vlysu, pokud tak lze o tomto prvku vůbec mluvit, jednoznačně nepřipouští vznik dříve než v 1. čtvrtině 13. století.

U nás dosud nikde nedoložený tvar obloučkového vlysu bez podložky lemovaný jediným výrazným oblounem se vyskytuje severozápadně od našeho území, v sousedním Sasku a Durynsku již od počátku 13. století⁹⁶⁾ (obr. 48). V případě Žatce nelze ovšem tento motiv, který byl patrně součástí ukončujícího prvku korunní římsy obou věží, nazývat obloučkovým vlysem, neboť nárysová kompozice je zcela odlišná. Podobnost s fragmentem lettneru v Hamersleben vychází spíše ze způsobu tvarování prvku, oblounu, od plo-

96) Jde o relikt lettneru (portál vstupu) z 1. čtvrtiny 13. století, který je dnes přiložen k západní stěně jižní příčné lodi klášterního kostela sv. Pankráce augustiniánů kanovníků v Hamersleben, severně od Halberstadtu, západně od Magdeburgu (kostel pochází již z 1. poloviny 12. století). Platí zde předpoklad A. Merhautové, že oblast Poohří byla podobně jako sousední německé oblasti (zejména Sasko, ale střední Německo obecně) zasažena pozdní slohovou vlnou s výrazně modelovanými a zmnoženými články a že výměna poznatků mezi oběma oblastmi byla zcela přirozená. K tomu viz A. Merhautová, o. c. v pozn. 1, s. 61–62.

Obr. 40: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Zazděné sdružené románské okno ve východní stěně jižní věže západního průčelí v úrovni 4. patra. Fragment okna, zazděného při přístavbě síňového trojlodí. Na černobílém snímku příliš nevynikne efektní barevný kontrast, který vzniká prostřídáním bloků původně žluté opuky a červeného pískovce dvojího druhu (viz příslušná část textu a obr. 46). Zdivo nad oknem je gotické.

chy stěny odsazeného, bez zprostředkující podložky. Tato skladba vytváří účinnou plastickou modelaci, podpořenou efektem nasvětlených ploch, kontrastujících se stínem v ústupku.

Podobně výrazně plasticky tvarované pozdně románské prvky, avšak bez přímé předlohy, nacházíme u nás na skupině venkovských kostelů severozápadních Čech (Žatci blízce Údlice, Potvorov, Vroutek, Kostomlaty pod Milešovkou, Vinec). Podle poslední lokality dostala tato skupina i svůj název. Příbuzné jsou zejména prvky okenních ostění závěru kostela v Údlících, římsy presbytáře ve Vinci a členění patky tribuny ve Vroutku.

Pozoruhodná je skutečnost, že na dochovaném západním dvouvěžovém průčelí nalezneme prvky archaické i dobově progresivní, pocházející ze stejné stavební fáze.

Nepřímý písemný odkaz i podoba dochovaného architektonického fragmentu souhlasí se zjištěním archeologického výzkumu, který klade zánikový horizont na místě stávajícího kostela do sklonku 12. století. Hypoteticky proto kládeme vznik rané městské formace a zároveň výstavbu nového kostela uvedeného k roku 1206, přičemž stavba byla dokončena patrně do konce 1. čtvrtiny 13. století, můžeme-li soudit podle podoby jednoho z ukončujících prvků stavby.

Složitá, za současného stavu poznání neřešitelná je otázka půdorysné a hmotové dispozice románského kostela, který byl zcela nahrazen stávajícím vrcholně středověkým síňovým trojlodím. Přesto na základě výškové dispozice dochovaného západního dvouvěžového průčelí lze hypoteticky uvažovat nejspíše o bazilikálním řešení. Tomu nasvědčuje zejména výškové umístění sdruženého okna, situovaného do východní stěny jižní věže. Sdružené okno se původně nacházelo nad pultovou střechou jižní boční lodi. Půdorysnou a hmotovou analogii, zejména s ohledem na dochované žatecké dvouvěžové průčelí, bychom našli v dispozici trojlodní baziliky premonstrátského kláštera v Milevsku, případně v západním průčelí kláštera téhož mnišského řá-

du v Teplé. Nelze totiž zcela vyloučit ani možnost (málo pravděpodobnou), že se zde nacházela trojlodní síňová dispozice (viz Teplá). Trojlodí patrně nemělo příčnou loď, jejíž relikty by archeologický výzkum objevil.⁹⁷ Západní dvouvěžové průčelí nemělo ve spodních podlažích dalších oken a nabízí se možnost, zda snad nebylo součástí fortifikace raného městského útvaru ve formě westwerku.⁹⁸

Nelze důrazněji vyzdvihnout skutečnost, že pozdně románský kostel byl součástí lokace ještě pozdně románského městského charakteru. Žatec se tak zařazuje po bok jiných královských měst, založených již v 1. polovině 13. století.⁹⁹ Zároveň se tím otevírá otázka možné existence těchto raných městských lokací i v jiných hradištních centrech Čech, zejména v regionech v bez-

prostředním dotyku s německými oblastmi. Celá nálezová situace dále vyvolává otázky spojené s postavením tohoto kostela v rámci struktury hradské správy i církevní hierarchie. Vzhledem k městskému charakteru okolní zástavby musíme počítat s funkcí farního městského kostela.¹⁰⁰ Rozsáhlá stavební aktivita mohla být spojena rovněž s výstavbou románského zeměpanského hradu na severním konci ostrožny. Tuto hypotézu může ověřit pouze budoucí archeologický výzkum.

97) Kreslená rekonstrukce vzhledu baziliky, publikovaná v knize o Žatci, o. c. v pozn. 4, s. 109, je ovšem čistě ilustrativní. Neznáme totiž ani přesnou hmotovou podobu západního průčelí, zejména mezi oběma věžemi s předpokládanou tribunou. Jisté je, že vnitřní líc zdiva obou věží nebyl směrem vzhůru odstupňovaný a že jednotlivá patra byla oddělena dřevěnou trámovou konstrukcí, po níž se dochovaly kapsy ve zdivu při koutech. Dále víme, že v úrovni pod patrem se sdruženými okny byly věže členěny pouze jednoduchými úzkými, snad oboustranně špaletovanými okny s přímým překladem (dochováno jen u jižní věže na jižní straně).

98) Stejně jako v případě podoby trojlodí může tyto otázky a hypotézy ověřit jen případný archeologický výzkum v interiéru kostela a kolem jeho západního průčelí.

99) S ohledem na význam Žatce v rané středověké období by bylo s podivem, kdyby se situace odlišovala od jiných raně středověkých hradských center, jako Litoměřice (1219–1228), Hradec Králové (po 1225) ad.

100) Centrem hradištní velkofarnosti byl patrně až do vzniku pozdně románského chrámu Nanebevzetí P. Marie kostel, jehož zbytky odhalil archeologický výzkum na místě vrcholně středověkého minoritského kostela. K tomuto objektu se zřejmě vztahují zprávy o existenci tří arcijáhnů v letech 1182–1219 (k podrobnostem odkazujeme na archivní rešerši M. Ebela, která je součástí elaborátu stavebně-historického průzkumu). Není jisté, zda tento nejstarší kostel přešel do rukou minoritů – mohl zde existovat časový hiát mezi zánikem stavby a vznikem nového konventního kostela. Jak již bylo zmíněno, nově vystavěný pozdně románský kostel P. Marie se patrně stal hlavním farním chrámem. V souvislosti s tím je třeba zmínit i mladší písemné prameny ze 17. století, týkající se sporu mezi městem a strahovskými premonstráty o podací k žatecké farnosti. Premonstrátové totiž svůj nárok k žateckému kostelu dokládali privileciem z roku 1273, vydaným papežem Lvem X. Podle listiny žatecký kostel náležel premonstrátům. Podle hlavních písemných pramenů 14. a 15. století však náležela žatecká fara pod královský patronát.

V souvislosti s pozdně románským kostelem musíme zmínit existenci kruhového reliéfu, druhotně osazeného v jižní stěně vstupu v prostoru mezivěží západního průčelí chrámu (obr. 49). V kruhovém medailonu, zahluobeném do pískovcové desky skoro čtvercového formátu, se nachází reliéf mužské polopostavy. Znázorňuje sv. Petra, jak dokládá atribut dvojice klíčů, které světec drží v pravé ruce. Levá pak přidržuje na prsou šikmo položenou knihu. Po stránce uměleckého ztvárnění jde o nepříliš kvalitní, dá se říci druhořadou rustikální práci, přesto jedinečnou pro poznání podoby starší výzdoby nedochované románské baziliky. Fragment naznačuje, že kostel byl zdoben plastickou výzdobou, typickou pro pozdně románský okruh staveb tzv. vinecké skupiny. Reliéf byl v literatuře datován rámcově do období 1. poloviny 13. století. Tomu ostatně nasvědčuje formální podoba reliéfu, s detaily výrazné plastické modelace.¹⁰¹⁾

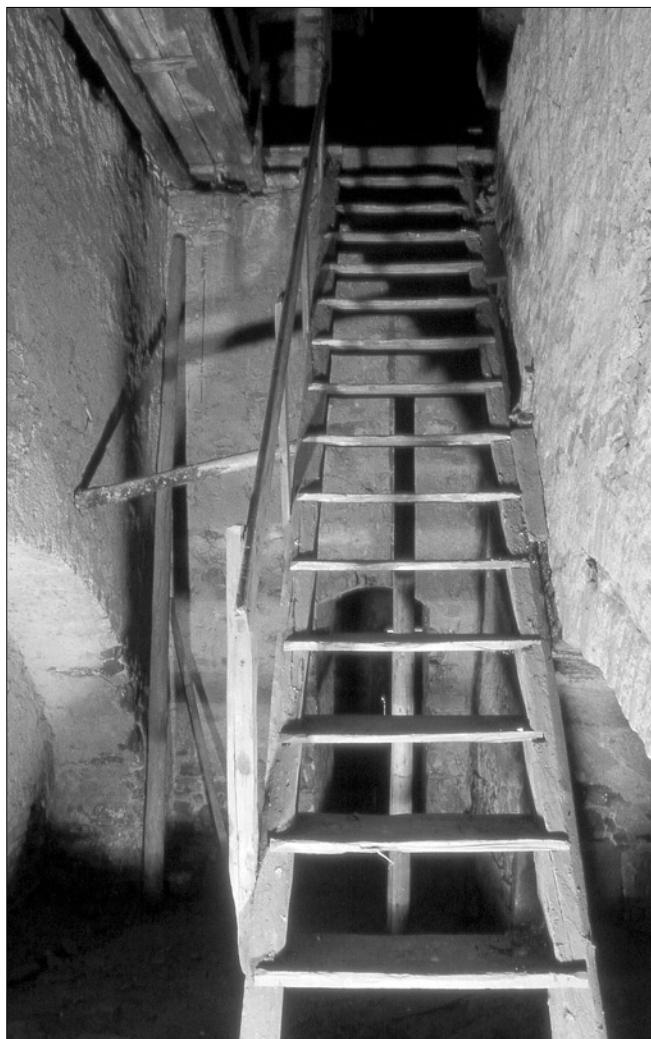
Gotické období 14. století – novostavba presbytáře a následná přístavba síňového trojlodí

Z jakého důvodu zanikl pozdně románský kostel, nevíme. K celkové přestavbě ve stávající gotické podobě došlo nejdříve ve 2. třetině 14. století, v době, kdy už dávno bylo konstituováno vrcholně středověké město, oproti předchozímu období prodloužené směrem k jihu. Stávající urbanistická situace kolem děkanského kostela (zejména jižně na Hošťálkově náměstí) je patrně výsledkem vrcholně středověké lokace města.¹⁰²⁾

Zánik pozdně románské stavby lze pravděpodobně spojit s ničivým požárem. O tom nás informují nejenom mladší písemné prameny ze 14. století, ale také narušený líč kvádříkového zdíva v obou západních věžích. Nelze ovšem vyloučit, že zdivo bylo poškozeno při některém z následujících požárů, jimiž byly město i kostel postiženy vícekrát.¹⁰³⁾

Při vrcholně středověké přestavbě kostela, kdy vzniklo síňové trojlodí se širší střední lodí, stejné šíře jako dlouhý, polygonálně uzavřený presbytář, zanikl starší pozdně románský objekt. Z něho zůstalo zachováno západní dvouvěžové průčelí. Ačkoliv nemáme k dispozici písemné prameny s přesným vročením počátku a dokončení stavby, lze celý její vývoj během 14. století sledovat z nepřímých zpráv o darech a odkazech na stavbu kostela a zakládání nových oltářů.

Z půdorysné a hmotové podoby chrámu, na základě dochovaného architektonického tvarosloví i z dochovaných písemných pramenů je zřejmé, že se gotický kostel stavěl po

Obr. 41: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Prostor mezi věžemi západního průčelí v úrovni 4. patra. Pohled jižním směrem ze vstupu do severní věže. V pozadí za dřevěným jednoramenným schodištěm je vidět průchod do jižní věže se sdruženým románským oknem. Vlevo odlehčovací pas při západní stěně střední lodi, podepřený o podlaží níže půlkruhovým pasem s okosením, oddělujícím středověkou „kruchtou“ mezi věžemi od lodi (dnes je tento prostor z větší části zaplněn strojem novodobých varhan – srov. půdorys 2. a 4. patra a zejména příčný řez západním průčelím).

větší část 14. století. Jeho počátky je nutno hledat ještě před polovinou století, neboť první dochovaná zpráva o stavební činnosti pochází z roku 1336. Tehdy král Jan Lucemburský daroval na stavbu farního kostela („pro fabrica parochialis ecclesiae“) desátek z týdenních trhů a celé clo z plavby dřeva po Ohři. Z listiny vyplývá, že stavba se v tomto období teprve připravovala, že se sbíraly nezbytné finanční prostředky.

Stavební činnost zřejmě vrcholila během 50.–80. let 14. století, což kromě podoby kostela samého a jeho architektonického tvarosloví dokládají i písemné prameny. Intenzivní stavební aktivitu po polovině století přibližují jednotlivé písemnosti. Asi z poloviny 60. let 14. století pochází testament žateckého měšťana Mikuláše Meduslina, který na stavbu kostela odkázal 2 kopy grošů. Testamenty a odkazy ilustrují rozsah a finanční náročnost tak velkého stavebního podniku, jehož investorem bylo královské město. Značná nákladnost stavby pak byla ze strany panovníka, hlavního patrona kostela v královském městě, zmírňována úlevami i finančními dary různého charakteru (viz výše). Situace je

101) K románskému reliéfu naposledy J. Homolka, Románské sochařství, in: Dějiny českého výtvarného umění I/1, Praha 1984, s. 96. Podobně jako Votoček jej považuje za pozdně románský (na rozdíl od A. Merhautové, která jeho vznik kladla již do 12. století).

102) Prvotní, pozdně románské založení města v hranicích raně středověké akropole zaniká s vysazením vrcholně středověkého města v rozmezí let 1235–1248.

103) Vratislavská formulářová sbírka zničená za války obsahovala žádost žateckého rychtáře a městské rady o příspěvek na znovupostavení vyhořelého kostela (asi 80. léta 14. století). Hypoteticky se tak mohlo stát v roce 1306, v důsledku válečných operací Albrechta Habsburského při jeho tažení na Prahu, kdy došlo k obsazení Žatce, případně o rok později, kdy bylo město dobyto Albrechtovým odpůrcem Vilémem Zajícem z Valdeka (k tomu J. Šusta, České dějiny II.1. Soumrak Přemyslovců, s. 729, 736; M. Ebel, Vznik královského města a jeho vývoj do vypuknutí husitské revoluce, in: Žatec (P. Holodňák ed.), Praha 1992, s. 27). Datem ante quem je rok 1336, k němuž se vztahuje první zmínka o stavbě nového kostela (viz dále).

Obr. 42: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Podkroví střední lodi, pohled východním směrem k štítem neoddělenému podkroví presbytáře. Trám v horní části snímku náleží pozdně klasicistnímu krovu z konce 30. let 19. století. Spodní trám nad rubem klenby střední lodi má funkci táhla, na obou koncích spojeného s železnými pásy, probíhajícími podélnými zdmi střední lodi s kotvami, které lze pozorovat v podkroví bočních lodí. Jde o novodobý průraz gotickým zdívkem, mající za úkol zajistit stabilitu tohoto zdiva po požáru v roce 1840. Podélné zdi střední lodi jsou vynešeny pilíři mezilodních arkád. V obvodových zdech se nachází dvojice skoro přesně protilehlých vstupů do podkroví bočních lodí. Umístění je původní, jak dokládá armování špalety vstupu, záklenek však náleží úpravě koruny zdiva v 1. polovině 19. století (do koruny zdiva jižní boční zdi byly druhotně vloženy fragmenty gotických architektonických článků, dosud se stopami vápenných nátěrů a finální barevné úpravy).

Obr. 43: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Pozdně klasicistní krov hambalkové konstrukce s ležatými stolicemi v polygonálním závěru presbyteria. Krov plynule probíhá nad střední lodí až k pozdně barokním věžím západního průčelí. Dendrochronologicky byl datován do roku 1837 (doklad naskladnění dřeva asi ve formě polotovaru velkého objemu, neboť požár zničil střechu kostela až v roce 1840 – jistě zde šlo o „pojišťovací podvod“).

zde obdobná jako u jiných farních chrámů královských měst, jejichž výstavba probíhala po dlouhou dobu, přičemž často docházelo ke změnám proti původnímu záměru (z průzkumů posledních let budiž příkladem za všechny Plzeň, Chrudim, Kolín, Kutná Hora). Tato skutečnost se odrazila i v utváření dispozic a morfologií architektonického tvaro-

sloví.¹⁰⁴⁾

V roce 1380 byl položen základní kámen zvonice, jak nás zpravují barokní prameny. Šlo o zápis na olovené tabulce, nalezené při opravě vstupního portálu v roce 1707.¹⁰⁵⁾ Text zní: „Anno ... 1380 ... positus est lapis angularis primus fundamento aedificiorum campamentis ecclesiae B. V. Mariae in Zac...“ Ztotožnění této zvonice se stávající jižní věží není zcela jednoznačné, neboť v textu je užit plurál. Ani starší literatura není jednotná v interpretaci tohoto textu. A. Seifert podobně jako později V. Mencl soudil, že uvedený nápis se vztahuje k úpravě západního dvouvěžového průčelí, k němuž bylo přiloženo síňové trojlodí.¹⁰⁶⁾

D. Líbal ve své starší práci z roku 1958 zastával stejný názor, ovšem vycházel ještě z předpokladu, že dvouvěžové průčelí je gotickou novostavbou. V katalogu české gotické architektury již pravděpodobně ztotožňuje nově založenou zvonici s jižní věží, ačkoliv to z textu explicitně nevyplyvá.¹⁰⁷⁾ Na základě výsledků průzkumu považujeme jižní zvonici až za pozdně gotický přístavek, s nímž původní stavba síňového trojlodí nepočítala.¹⁰⁸⁾ Dle našeho názoru byly zvony zavě-

104) Je třeba připomenout, že detailní poznání stavebního vývoje toho kterého objektu není možné bez podrobného stavebně-historického průzkumu. Základní heuristika mnoha našich středověkých stavebních památek je dosud nedostatečně zpracována, přičemž mnohé názory uměnovědné i historické literatury často neodpovídají realitě.

105) Nejspíše vstupního portálu v ose západního průčelí, neboť destička byla nalezena v základu portálu („im Grunde unterhalb einer Kirchenvorhof“, dle A. Seiferta, o. c. v pozn. 16., s. 18), kam po vyjmutí destičky s datem 1380 byly vloženy jiné písemnosti (nejde o gotický portál jižního vstupu s předstíní, neboť ten je dochován v původní středověké podobě, se zásahy provedenými až v 19. století). Portál hlavního vstupu byl opraven v souvislosti s rozsáhlejšími stavebními úpravami západního prů-

čelí, které bylo zbarokováno během 1. desetiletí 18. století patrně P. I. Bayerem (viz dále). A. Seifert se problémem nálezu tabulky i výkladu textu podrobně zabýval ve své monografii o děkanském kostele; A. Seifert, o. c. v pozn. 16, s. 16–18.

106) A. Seifert, o. c. v pozn. 16, s. 17; V. Mencl, o. c. v pozn. 85, s. 191.

107) D. Líbal, o. c. v pozn. 84, s. 10; *tjž.*, o. c. v pozn. 91, s. 596.

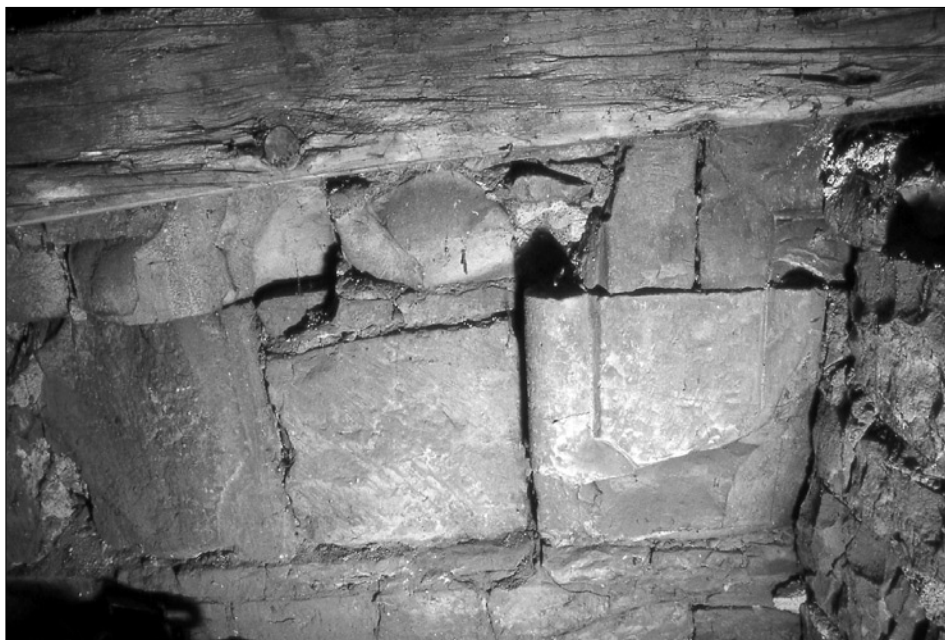
108) Východní okno jižní boční lodi bylo přístavbou dvoupodlažní zvoní-

šený na výše zmíněných „zvonicích“ západního průčelí. Ostatně, rok 1380 můžeme považovat za horní časovou hranici dostavby trojlodí, resp. počátek gotické přestavby románského dvouvěžového průčelí, kterou byla celá stavba nejspíše i zakončena. Podobu západního průčelí byla nejspíše obdobná pozdně středověké situaci, jak ji zachytila Wilkenbergova rytina z roku 1601 (dřevorez 1611). Blokově pojatému průčelí dominovalo vysoké hrotité okno umístěné ve středu, hmotu zakončovalo cimbuří, kryjící stanové báze zvonice nad oběma věžemi. Vysoký stan v západní části lodě byl postaven patrně až v pozdní gotice.¹⁰⁹⁾

Nepřímým dokladem probíhajících stavebních prací je výše zmíněný zápis žádosti rychtáře a městské rady o příspěvek na znovuvýstavbu vyhořelého kostela, pocházející patrně právě z 80. let 14. století. Gotická stavba byla dokončena zřejmě již v průběhu 80., nejpozději na počátku 90. let 14. století, což nepřímo dokládají zakládací či nadační listiny celé řady oltářů a nadací platů k nim ustanovených oltářníků.¹¹⁰⁾

Postup výstavby gotického kostela lze do jisté míry interpretovat na základě jeho půdorysné, hmotové i stavební podoby. Z některých anomálií, jakými jsou rozdílné šíře polí v presbyteriu i lodi a stranový posun vůči staršímu románskému západnímu průčelí, lze usuzovat na jednotlivé stavební etapy. Ačkoli byla stavba nepochybně zamýšlena jako jednotný projekt síňového trojlodí se širší střední lodí a navazujícího dlouhého, stejně širokého presbytáře, na východě trojboce zakončeného, postup výstavby se musel přizpůsobit existenci dosud stojícího staršího kostela.¹¹¹⁾ Jak bylo v té době běžné, stavělo se postupně, s ohledem na dosud funkční části staršího pozdně románského objektu a v neposlední řadě rovněž i materiální a finanční možnosti stavebníka, tedy vlastního města, což v případě Žatce potvrzují i písemné prameny.

Nejprve se začalo stavbou dlouhého presbytáře, který na

Obr. 44: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Detail fragmentu pozdně románského vlysu, který původně obíhal po celém obvodu věže v úrovni mezi 4. a patrně ještě nejméně 5. patrem (jehož existenci však již dnes nelze doložit; hypoteticky tak odvozujeme z hmotové kompozice průčelí – srov. příčný řez západním průčelím). Fragmenty vlysu se nacházejí v severozápadním koutu nad rubem klenby západního pole jižní boční lodi gotického trojlodí, pod a za koncovým vazným trámem krovu pultové střechy.

východě, někde v místech vítězného oblouku gotického kostela patrně navazoval na závěr (?) staršího románského objektu. Tento postup umožňoval stále a bez přerušení používat starého kostela k bohoslužbám. Později byly bohoslužby přeneseny do nově postaveného chóru.¹¹²⁾ O něco později vznikly obvodové zdi síňového trojlodí, založené vně bočních zdí románské stavby.¹¹³⁾ Posléze, nejspíše po dokončení a zaklenutí presbytáře, byla až na západní dvouvěžové průčelí stržena starší stavba a dokončováno vlastní trojlodí. V závěru výstavby, určitě však až po zaklenutí trojlodí, byly zřizovány oltáře, jak dokládají písemné prameny z 80. a 90. let 14. století. Doba výstavby od počátku 2. třetiny až někde na konec 80. let 14. století se tak protáhla přibližně na 50 let. Nejméně dvoufázovou výstavbu blíže nejasné datace potvrzuje i k severní straně presbytáře přiložená sakristie, pohlcující opěráky presbytáře i severovýchodní diagonální opěrák lodi (potvrzeno rovněž archeologickými nálezy). Je zřejmé, že při stavbě trojlodí nebylo zamýšleno okno ve východní stěně severní boční lodi.¹¹⁴⁾

Dlouhý a převýšený presbytář o třech obdélných polích, v polygonálním závěru zakončený šestidílnou klenbou má proporce dosud vycházející z poklasických principů. Poměr šířky a výšky presbytáře činí skoro přesně 1 : 2. Délka pres-

ce nejméně ve spodní části zrušeno, přičemž se zde nacházel jediný vstup z prostoru jižní boční lodi do patra zvonice, patrně z kruchty, vložené do jižní boční lodi. Dvojkřídlou kruchtu půdorysu písmene „L“ dokládají mladší písemné prameny z 18. století. Při západním dvouvěžovém průčelí se v lodi nacházela dvoupatrová kruchta, v jižní boční lodi pak jednopodlažní, s již zmíněným vstupem do patra zvonice. Vstup zanikl po zhoubném požáru v roce 1738, kdy stará zvonice i s kostelem vyhořela a při následné obnově byla nastavěna do stávající podoby a zpřístupněna exteriérovým schodištěm.

109) Při mladších barokních úpravách západního průčelí všechny starší konstrukce zanikly, přičemž část staršího středověkého zdiva byla odstraněna, takže dnes v podkroví nenajdeme žádné stopy po původním řešení.

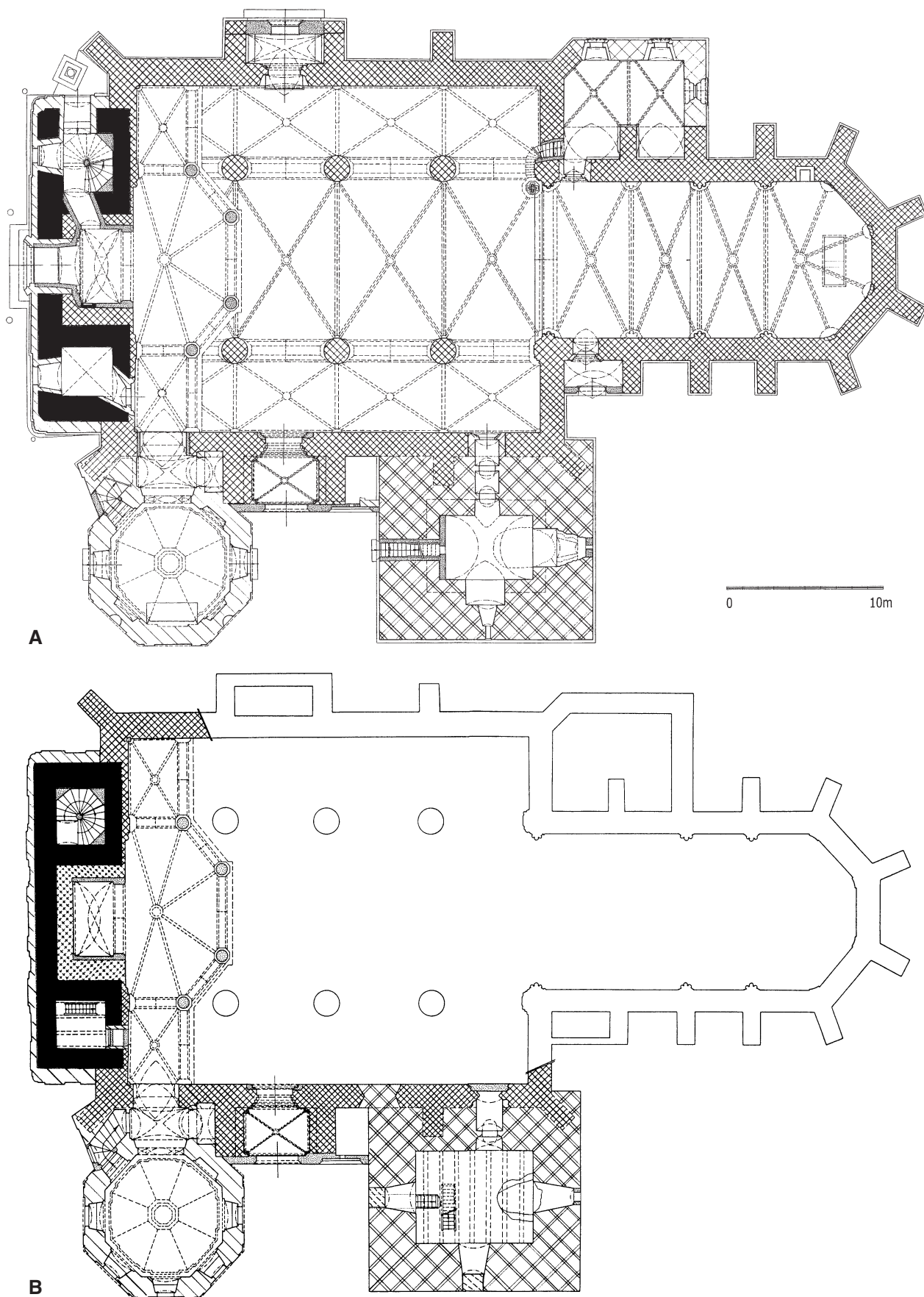
110) Je příznačné, že první testament na zřízení oltáře pochází z roku 1379. Další nadace se soustřeďují zejména do počátku 90. let (1386, 1390, 1391, 1392). Sklonek 80. let 14. století můžeme oprávněně považovat za dobu, kdy byl kostel dokončen.

111) K tomu viz V. Mencl, o. c. v pozn. 85, s. 191.

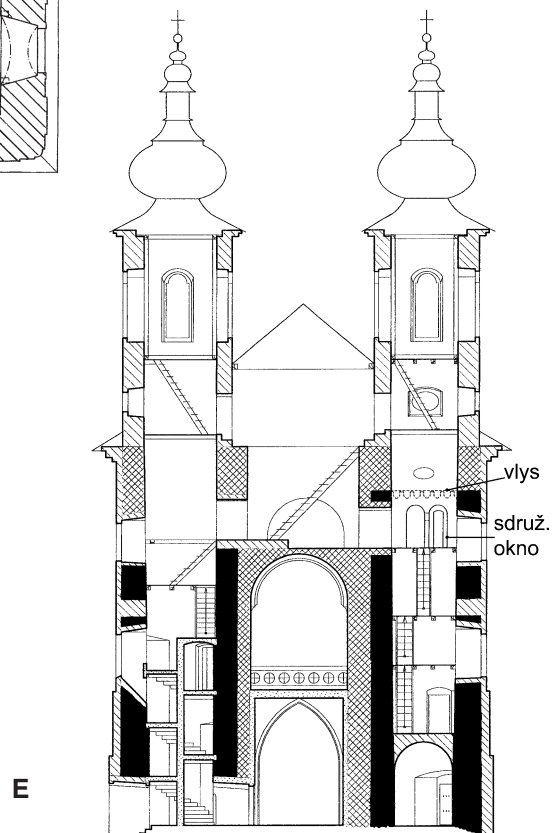
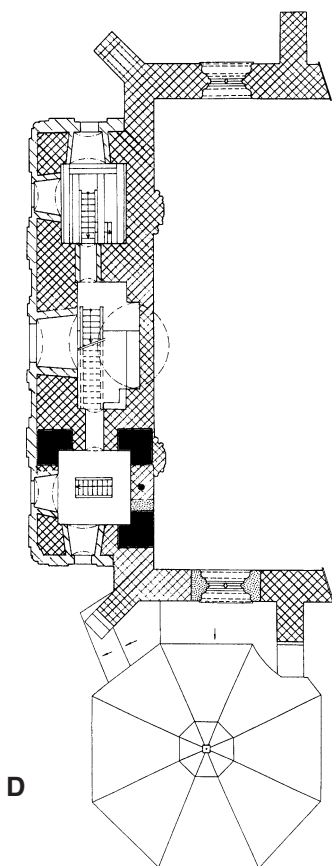
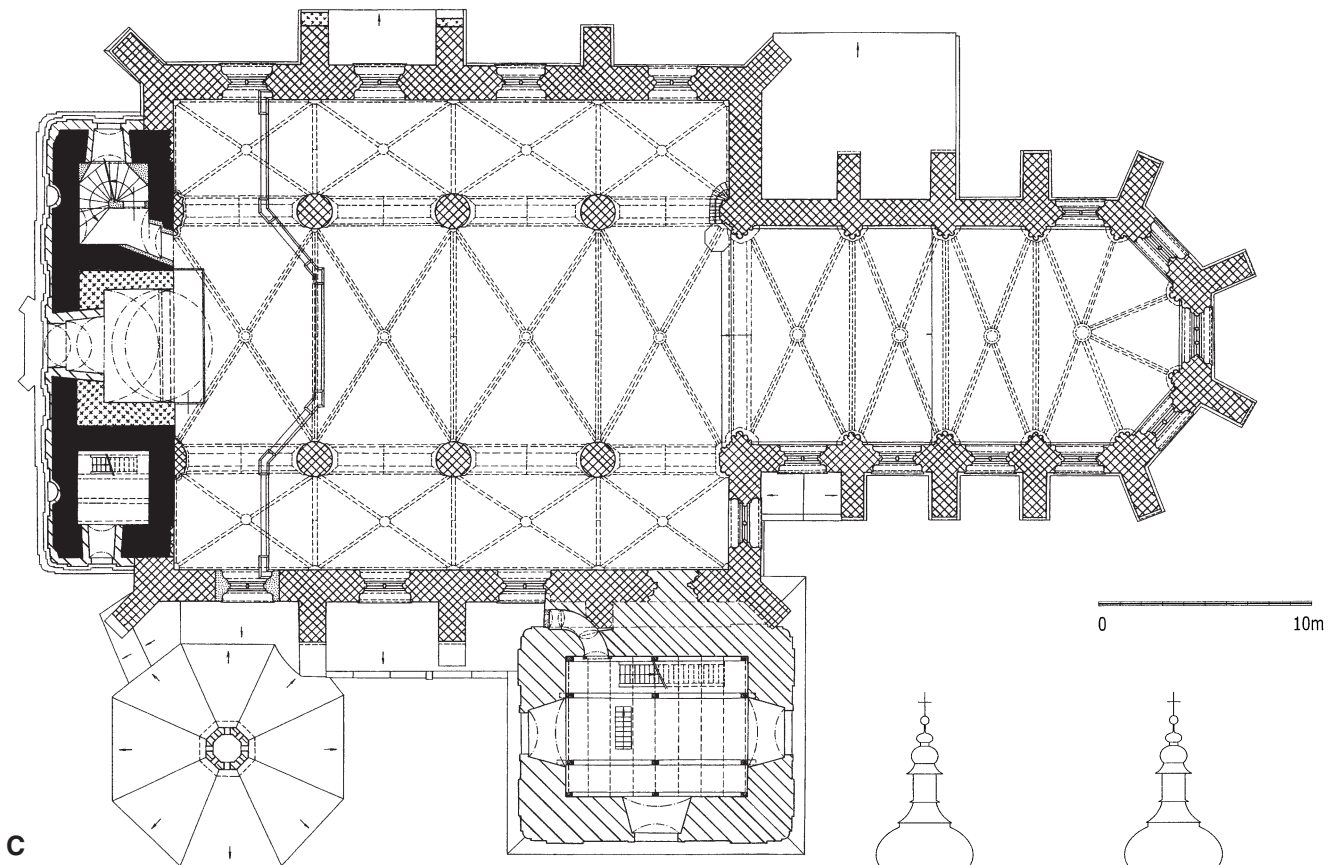
112) To by mohlo vysvětlovat existenci samostatného exteriérového vstupu v západní části jižní zdi presbytáře. Portál vstupu považujeme za současný se stavbou presbytáře. Předsíňka byla postavena nejspíše až při regotizaci kostela na sklonku 19. století.

113) Až druhotnému založení odpovídají nálezy stavebního i archeologického výzkumu. Vedle naprosto odlišné podoby založení obvodových zdí presbytáře a lodi je to zejména existence vertikálních spár, oddělujících zdivo presbytáře od obvodového zdiva trojlodí (tuto skutečnost lze pozorovat v podkroví bočních lodí).

114) V interiéru nebyly zjištěny jakékoli doklady po zazdívkce okna, jaké se vyskytují na stěně jižní boční lodi (zazdívkva východního z jižních oken). Definitivní důkaz může přinést až průzkum podkroví pultové střechy sakristie, v současnosti nepřístupné, případně restaurátorské sondy do omítek.

Obr. 45: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Grafické vyhodnocení stavebního vývoje kostela (kreslil J. Beránek na základě podkladů plánové dokumentace stavebně-historického průzkumu, srov. obr. 12). Vzhledem k limitům čitelnosti nebyly grafickým způsobem vyhodnoceny prostory objektu, třebaže situace je u některých konstrukcí složitá (k tomu odkazujeme na barevné vyhodnocení v nepublikovaném elaborátu průzkumu).

LEGENDA K VYHODNOCENÍ STAVEBNÍHO VÝVOJE

Románské zdivo - fáze I/II (?)
1. čtvrtina 13. století (hmota západního průčelí)

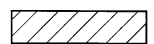
Pozdně gotické zdivo - fáze III
asi 2. čtvrtina 16. století (spodní 2 podlaží zvonice)

Vrcholné gotické zdivo - fáze I (2 etapy)
po 1336 - počátek 90. let 14. s. oletí (presbytář a trojlodí)
křížkově označené zdivo hypotetické

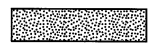
Barokní zdivo - fáze I/II/III
I - 1. desetiletí 18. století (barokizace západního průčelí)
II - 1725-28 (kaple sv. Jana Nepomuckého)
III - přestavba po požáru v roce 1738 (jižní věž, záp. průčelí)

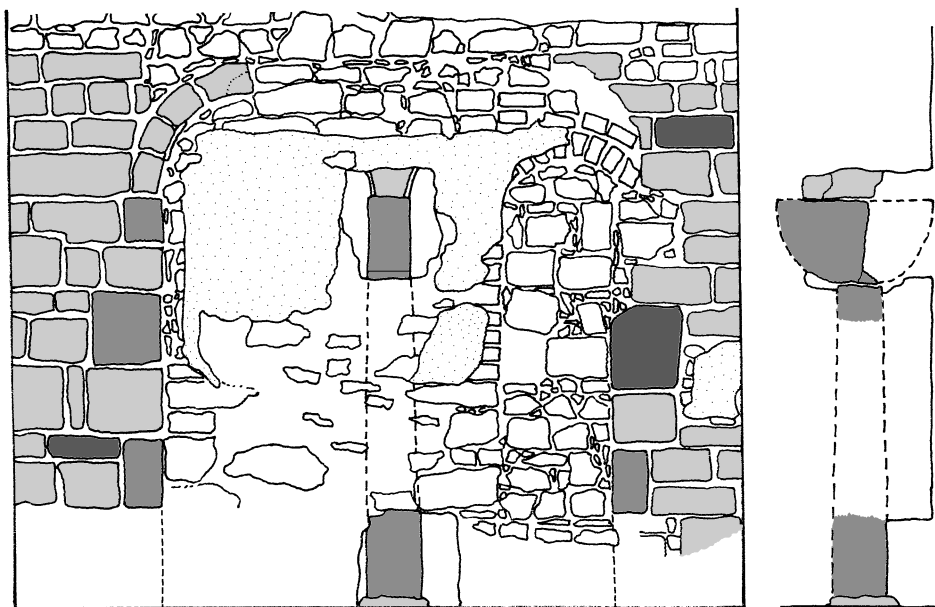

Vrcholné/pozdně gotické zdivo - fáze II
asi poslední čtvrtina 14. století, příp. 15. století (sakristie)

Klasicistní a historizující úpravy - fáze I/II
I - úpravy po požáru v roce 1840
II - 50. a 60. léta 19. století (1858/1866)
III - 1889 - 1910 (celková renovace)

Obr. 46: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Sdružené románské okno ve východní stěně 4. patra jižní věže západního průčelí; tečkovaně – dochovaná starší omítka, světle šedá – opuka, šedá – červený pískovec (románský kostel ve Vrutku), tmavě šedá – červený pískovec (tzv. pooherský typ), ostatní zdivo gotické a mladší (převzato z dokumentace P. Čecha, překresleno a upraveno).

bytáře je proti šířce rovněž dvojnásobná. Lineární vertikální členění stěn sestává z na hraně vyžlabených přílozek, které lemují čelní oblouky každého klenebního pole a jim předložených svazkových přípor tvořených trojicí hruškovců. Tyto přípory byly patrně odděleny hlavicemi, z nichž se ovšem po historizující obnově chrámu nic nezachovalo, případné fragmenty jsou zakryté novodobou sádrovou hlavicí (obr. 50). D. Líbal se domnívá, že přípory přecházely do klenby bez přerušení.¹¹⁵⁾ Dlouhý a převýšený presbytář o dvou a více obdélných polích křížové klenby s polygonálním závěrem v prostředí městských farních kostelů není v době před polovinou 14. století nijak výjimečný. Podoba městských kostelů byla nepochybně ovlivněna mendikantskou architekturou, pro něž jsou tyto dlouhé presbytáře typické. Poklasické rysy podtrhuje lineární charakter svazkových přípor i obrazce okenních kružeb, v nichž převládají sférické útvary a dvojnásobně vkládané prvky (obr. 15).¹¹⁶⁾

Síňové trojlodí je vedle bazilikálního řešení jedním ze dvou základních typů gotických dispozic velkých farních městských kostelů. Síňový typ s trojicí stejně vysokých lo-

dí, osvětlených okny v podélných stěnách, se u nás začal uplatňovat již v 1. polovině 13. století, na rozhraní pozdně románského a raně gotického období. První stavbou je klášterní kostel v Teplé, dosud s pozdně románskými prvky na západním dvouvěžovém průčelí. Rozšíření v raně gotickém období doznal zvláště na Moravě, díky působení olomouckého biskupa Bruna ze Schauenburgu (Olomouc, Kroměříž, Krnov). Ve 2. polovině 13. století a zvláště během 14. století se tento typ stal ve velkých městech již zcela běžným; najdeme jej například v Kolíně, Praze, Jihlavě, Opavě, Plzni, Znojme, Kutné Hoře a jinde.

Skoro čtvercový půdorys trojlodí vyplynul pravděpodobně ze stísněných možností okolní městské zástavby na východě a také kvůli situování staršího

románského západního dvouvěžového průčelí. Loď kostela proto nebylo možné náležitě rozvinout.

Osa síňového trojlodí je oproti staršímu románskému dvouvěžovému průčelí posunuta k severu, což bylo způsobeno založením obvodových zdí lodí vně dosud stojící románské baziliky. Rozdíl byl původně podstatně větší, silnější přízdívka k severnímu boku jižní věže jej však částečně zmenšila (viz půdorys přízemí lodí).

Prostorová celistvost, kterou se vyznačují síňové prostory zejména ze 2. poloviny 14. století, byla od počátku potlačena již půdorysným založením, kdy více než dvojnásobně širší střední loď oproti bočním lodím navazuje ve stejné šíři na dlouhý presbytář (obr. 22). Hloubkový dojem podtrhuje rovněž užití mohutných pilířů mezilodních arkád, kruhového půdorysu, které do značné míry potlačují vizuální uchopení celého prostoru trojlodí. Charakter žateckého síňového trojlodí je tak zaměřen spíše do minulosti a odpovídá ještě poklasickým tendencím zdůrazňujícím podélné rozvinutí staveb, se sledem obdélných polí křížové klenby.

Literatura zabývající se žateckým kostelem již diskutovala otázku původnosti a stáří kruhových pilířů (sloupů) lodí.¹¹⁷⁾ Válcové pilíře dosti neorganicky ukončují hmotné masivní polygonální římsy, na které nasedají pasy mezilodních arkád, z boku potom krátké válcové konzolové přípory (meziklenební pasy v bočních lodích) a kruhové konzolky diagonálních žebířů. Svazek žebířů střední lodí podpirají zřej-

ho se pouze hranami (profil hruškovce se zde nevyskytuje). Z hlediska exteriéru je okno řešeno jako výřez v ploše stěny, oddělený hlubokým výžlabkem s okosením na hraně.

117) B. Grueber, o. c. v pozn. 80, s. , J. Neuwirth, o. c. v pozn. 80, s., D. Líbal, o. c. v pozn. 91, s. 596. Autoři vycházejí z předpokladu, že sloupky byly přepracované v pozdějším období. Líbal soudí, že v lodi se původně nacházely křížové pilíře s příporami, které byly později opraveny na válcové (již myšlenka B. Gruebera). Tato hypotéza je zcela ne-reálná, již vzhledem k jejich rozměrům. Na sklonku 19. století při obnově kostela bylo zjištěno, že pilíře sestávají z hladce opracovaných kamenných bubnů. Podle našeho názoru jde o původní podobu.

115) D. Líbal, o. c. v pozn. 84, s. 10; tůž, o. c. v pozn. 91, s. 596. Stávající košové hlavice s listovou výzdobou v rozsahu celého presbytáře i výtěžné oblouky jsou výraznou odlišností z 19. století, uchycené v místech klenebních patek. Na základě průzkumu a proměření dvou košových hlav v závěru presbytáře, přístupných po dřevěné štenýřové konstrukci hlavního oltáře, se domníváme, že svazkové přípory byly v patě klenby ukončeny hlavicemi, takže úplně odsekanými při historizující obnově interiéru v 90. letech 19. století. Definitivní odpověď poskytne až případný restaurátorský průzkum.

116) Průzkumem byla potvrzena autentičnost osového východního okna presbytáře, jediného, které je dělené dvojicí prutů do tří polí. Větší šíře okna umožnila vložení komplikovaného obrazce do okenního záklenku. Ten sestává ze sférického čtyřúhelníku, do nějž jsou ještě vloženy hrotité mnišky. Obrazec je identický s řešením kompozice kružeb kapli ochozu Arrasova chóru sv. Víta, najdeme je rovněž na presbytáři v Treboni nebo v Hradci Králové, vesměs tedy na stavbách datovaných do doby kolem poloviny 14. století. Ostře kresebnému pojetí odpovídá i profilace okenních ostění a podoba prutů kružeb. Jde o sestavu výžlabků a odsazení výrazné lineárního pojetí, projevující-

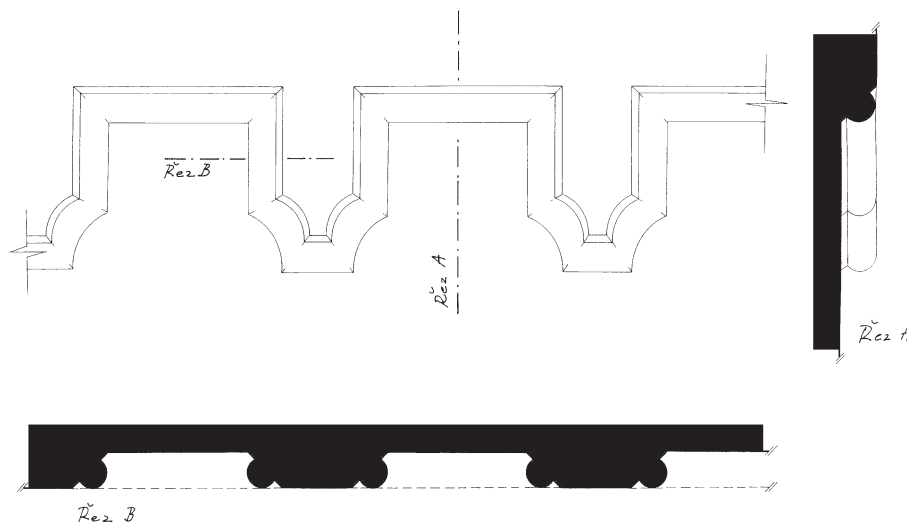
mě novodobé konzoly (pro nepřístupnost nelze ověřit).

Rozdílný způsob v utváření konzolových přípor na severní a jižní stěně lodi dokládá změnu koncepce členění. Na severní stěně jsou pod novodobými sádrovými konzolami s listovým dekem patrné souběžné vertikální spáry, nejspíše pozůstatek po odsekaných příporách, které původně sestupovaly až k parapetu vysokých hrotitých oken. Na jižní stěně lodi se naproti tomu obdobné spáry nevyskytují. Tato skutečnost je vysvětlitelná rozdílným založením obvodových zdí lodi v důsledku časové prodlevy při stavbě kostela. Severní obvodová zeď patrně předcházela jižní, přičemž členění stěny mělo být obdobné jako v presbytáři.

Při výstavbě jižní obvodové zdi došlo ke změně koncepce, k níž náleží i válcové pilíře mezilodních arkád a křížová žebrová klenba s žebry hruškového profilu, které nasedají na zkrácené konzolové přípory (jižní stěna lodi). Morfologie architektonických článků ze 14. století, které se v kostele nacházejí, se však zásadním způsobem neodlišuje. I masivní polygonální římsy válcových pilířů jsou vespod mírně prožlabené, což je v zásadě shodné řešení jako u konzol jižní předsíně lodi (které jsou rovněž polygonální, avšak výrazně geometrizující, s důrazem na lineární účinek hran). Žebra klenby presbytáře, lodi i jižní předsíně používají v té době univerzální hruškové profilace.

Prvotní půdorysná a prostorová koncepce kostela i charakter architektonických článků presbytáře a částečně i lodi jsou projevem slohové polohy vycházející ještě z principů poklasické gotiky, pro kterou je charakteristické hloubkové řešení dispozice, výšková gradace, smysl pro tektoniku architektonické kompozice, s výrazně lineárním, geometricky pojatým tvaroslovím, včetně obrazců okenních kružeb. Naproti tomu výsledná podoba síňového trojlodí s lapidárními mohutnými sloupy, absence přípor a nasazení výběhů žeborů až nad římsou vrcholu podpěr je zcela odlišným výtvarným světem, v němž je tektonika popírána ve prospěch optického a prostorového účinku, přičemž jsou akcentovány plochy obvodových zdí a mohutných válcových podpor. Nelze proto vyloučit, že v lodi byly skutečně zamýšleny podpory jiného tvaru i členění, než jsou stávající válcové pilíře. Princip optického a prostorového sjednocení již plně náleží tendencím 2. poloviny 14. století.

Základní dispozice síňového trojlodí kostela P. Marie v Žatci zůstala zachována dodnes, až na celou řadu architektonických prvků a detailů, později odstraněných nebo naopak doplněných. Zcela pozměněno bylo později pouze západní průčelí. Z vrcholné středověké mobilie a vnitřní výzdoby se ovšem nezachovalo nic. Bohatou výzdobu a četné oltáře, jimiž byl kostel vybaven, dokládají písemné prameny. Jmenovitě známe zasvěcení několika z nich: sv. Mikuláše, sv. Víta a Václava, sv. Kateřiny, sv. Štěpána, Vavřince a Urbana. Nádherný musel být

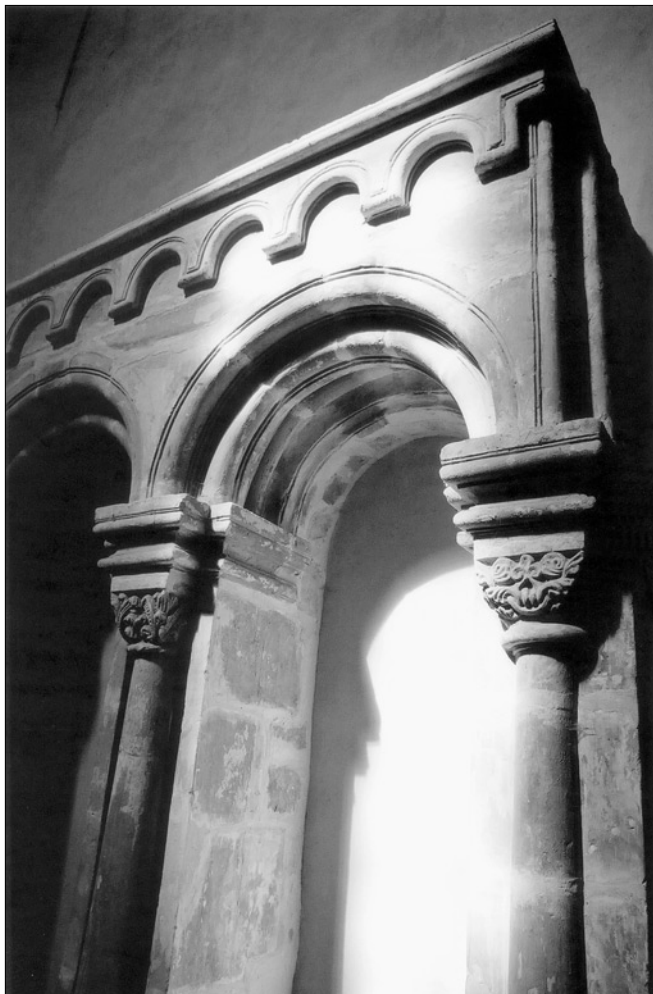
Obr. 47: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Rekonstrukce podoby vlysu na původně exteriérovém líci východní zdi věže v úrovni mezi 4. a 5. (?) patrem. Rekonstrukce vychází z exaktního měření (měřil J. Beránek, kreslila L. Chotěborská), dochované fragmenty umožňují rekonstruovat profilaci i nárysovou podobu vlysu.

rovněž hlavní oltář, patrně s mariánskou a christologickou tematikou. Nástěnné malby středověkého původu nejsou v současné době patrné. Z nezřetelných náznaků, viditelných zejména z kruchty na jižní stěně lodi, lze soudit na existenci figurálních výjevů, dnes zakrytých vápennými nátěry, nelze však vyloučit, že jde o historizující novodobou výmalbu. To však může ověřit jen budoucí restaurátorský průzkum.

O něco složitější je situace jižní a severní předsíně. Obě pocházejí patrně z doby výstavby obvodových zdí síňového trojlodí a jsou vloženy mezi druhý a třetí opěrák od západu. Opěráky jsou oproti ostatním prodloženy, což je patrné v exteriéru na střechemi předsíní a navíc jsou dvakrát odstupněné, s římsou (ostatní opěráky presbytáře a lodi nemají odstupnění, pouze s římsou ve spodní třetině jejich výšky). Zatímco severní předsíň je ve stávající podobě novodobá, pak zdivo i klenba jižní pocházejí ze 14. století. Vzhledem ke členění, kdy koutová přípora v podstatě navazuje na profilaci ostění jižního portálu, musela být šíře mezi opěráky zúžena přízdívkou. Nelze vyloučit, že severní portál byl původně otevřený, nekrytý předsíní (prozatím nelze prokázat). Jako hlavní byl nepochybně chápán vstup jižní, směřující k městu s radnicí. Nasvědčuje tomu jeho podoba, členění architektonických prvků i fragmenty výzdoby. Vnitřní archivolta mohla být opatřena tympanonem s reliéfní výzdobou, z níž se dochovala hlava Krista, druhotně osazená do novodobého štítu předsíně.

V rámci církevní hierarchie měla žatecká fara u kostela P. Marie nepochybně významné postavení. Bohatá fara, jejíž patronátní právo měl český panovník, bývala vždy obsazována prominentními osobnostmi. Jako farář zde v letech 1379–1380 působil Křišťan z Jesenice, bývalý králův kaplan, poté známý kněz Vícemil.¹¹⁸⁾ Význam kostela podtrhuje i počet duchovních, kteří při něm působili. Pozoruhodná je skutečnost, že zde vedle sebe působili zvláště český a německý kazatel. Celkový počet duchovních rozšiřovali sakristan a při jednotlivých oltářích i oltářníci.

118) K tomu viz P. Hlaváček, o. c. v pozn. 8, s. 34 a dále.

Obr. 48: Hamersleben, klášterní kostel sv. Pankráče augustiniánů kanovníků. Fragment lettneru (portál vstupu) z 1. čtvrtiny 13. století. V případě Žatce však nejde o „obloučkový“ vlys, neboť nárysová kompozice je zcela odlišná. Podobnost s fragmentem lettneru v Hamersleben vychází spíše ze způsobu tvarování prvku, oblounu, od plochy stěny odsazeného, bez zprostředkující podložky. Tato skladba vytváří účinnou plastickou modelaci, podpořenou efektem nasvětlených ploch, kontrastujících se stínem v ústupku.

Liturgické potřeby se snad odrazily v dispozici a komunikačním řešení kostela. Trojlodí je opatřeno dvojicí protilehlých vstupů s vysokými, bohatě profilovanými portály, krytými předsíněmi (v původní podobě se dochovala jen jižní). Severní portál je situován směrem k pivovaru, kde se dříve nacházel přemyslovský hrad, jižní pak směrem do náměstí, proti velké radnici. Dvojice protilehlých vstupů není u velkých městských kostelů nijak výjimečná, jako příklad zde zmiňme chrámy v Chrudimi nebo v Plzni. Samostatným vstupem se zdobeným hrotitým portálkem byl od jihu přístupný presbytář. Toto u nás neobvyklé řešení můžeme vysvětlit buď čistě utilitárně, jako provizorní boční vstup do presbytáře v době, kdy dosud stála románská bazilika a síňové trojlodí nebylo dokončeno, nebo liturgickými účely duchovních, jejichž počet byl vzhledem k městskému farnímu kostelu značný.

Pozdně gotické období

Pro celé 15. století máme k dispozici jen několik útržkovitých písemných zpráv. Soudě podle vlastní stavební podoby, nelze zvláště v 1. polovině století předpokládat žád-

nou rozsáhlou stavební aktivitu. Husitské války se kostela nepochybně dotkly především z hlediska vnitřního vybavení. V roce 1419 se Žatec stal „městem slunce“, oporou radikálního husitství. O situaci a škodách na farním mariánském kostele nemáme žádných zpráv, na základě analogických případů jiných kostelů v městech ovládaných husity je však nutné předpokládat razantní zásahy ikonoklastického charakteru, týkající se kostelního mobiliáře i výzdoby kostela. Nejspíše tehdy byly zničeny oltáře a poškozena, případně zakryta malovaná výzdoba kostela.

V roce 1433 byl do kostela opatřen zvon „Kolowrat“ o váze 9 centnýřů, dar Albrechta z Kolovrat na Bezděkově. Zvon takové hmotnosti nemohl být zavěšen do zvonice věži západního průčelí, ale do samostatné konstrukce. Zda by již touto zvonicí mohla být mohutná hranolová stavba při jižní boční lodi, nelze dnes potvrdit. Podle podoby architektonického členění je však pravděpodobné, že vznikla nejdříve na počátku 16. století, spíše však až v jeho 2. čtvrtině. Vstup do přízemí zvonice s portálem původně kryly železné plátované dveře, dnes druhotně osazené v úrovni 2. patra severní věže západního průčelí. Jejich líc byl zdoben diagonálními pásy a dekorativními nýty. V horní části dveří se nacházejí husitské symboly slunce a měsíce. Přízemí jižní zvonice bylo využíváno nejspíše jako trezor.

Z 15. století známe jen jeden odkaz k žateckému kostelu. Další zprávy o kostele nejsou k dispozici.

V roce 1514 potvrdil král Vladislav Jagellonský privilegium Řehoře X., podle kterého kostel P. Marie náleží pražským premonstrátům na Strahově. O starším působení řádu u kostela, který byl po celé 14. století městským chrámem, nic nevíme. Veškeré známé písemnosti pro 14. a počátek 15. století jednoznačně dokládají královský patronát. Ačkoliv neměla zmíněná konfirmace strahovským premonstrátům faktickou reálnou platnost po celé 16. století, zavedla příčinu pro pozdější dlouhodobé spory pobělohorského období mezi městem a premonstráty.

Přestavbu, nebo spíše dílčí stavební úpravu kostela na přelomu 15. a 16. století dnes dokládá jen hrotitý portálek do sakristie v severní zdi presbytáře. Není vyloučeno, že klenba sakristie pochází ze stejné doby. Její charakter a profilace klenebního žebra však neumožňuje bližší zařazení, navíc podobná profilace se vyskytuje již v předhusitském období. Založení presbytáře i lodi však ukazuje, že se sakristii bylo počítáno zřejmě od počátku (absence východního okna severní boční lodi, tvar a profilace východního okna sakristie ad., k tomu viz výše). Hypoteticky klademe vznik obvodového zdiva sakristie již do období 14. století, patrně někam do jeho závěru. Klenba však může být výsledkem dostavby nebo úpravy kostela z přelomu 15. a 16. století. Spolu s portálkem do sakristie patrně vznikla i přízdívka (plenta), která obíhá po obvodu vnitřního líce zdi presbytáře (ostění portálku s ním lícuje). Tato přízdívka částečně pohltila vrcholně gotické svazkové přípory, sbíhající až k podlaze presbytáře.

Větší stavební úpravy se pravděpodobně týkaly zakončujících částí objektu, jimiž byly střechy. Nejvýznamnějším pramenem ikonografické povahy, dokládající podobu kostela na počátku 16. století, je Willenbergova veduta z roku 1601. Na vedutě je kostel zobrazen s plným dvouvěžovým průčelím, s vysokým hrotitým oknem v ose. Průčelí nad bočními věžemi za ochozem s cimbuřím, lemujícím korunu

zdíva, završují štíhlé stanové střechy se čtyřbokými lucernami, zakončené vysokou špicí. Západní části vysoké sedlové střechy, společné pro presbytář i trojlodí, dominuje výrazná vertikála stanové střechy s polygonálním sanktusníkem, vytažená do úzké, vše přečnávající špice. Podobné stanové střechy, rytmizující a dramatizující svou siluetou stavební hmotu a výrazně obohacující vedutu středověkých měst, jsou tak typické pro pozdně gotické Čechy a ještě dnes je můžeme spatřit v některých městech, zejména v oblastech severozápadních Čech. K nejbližším náleží královská města Louny, Litoměřice, vyskytují se však po celém území Čech, v Praze, Kutné Hoře i jinde.

Úpravami střech se středověký vývoj kostela P. Marie uzavřel.

Barokní období 17. a 18. století

Osudy i vzhled děkanského kostela v barokním období 17. a 18. století byly těsně svázány s vývojem a proměnami města, dosud ryze středověkého charakteru, jen v jednotlivostech a vnější tvářnosti pozměněného během předcházejícího renesančního období. Zatímco pro podobu města měla stavební činnost barokního období spíše druhořadý význam, pro farní kostel naproti tomu znamenala zcela zásadní změnu vnějšího vzhledu i vnitřního vybavení. Stalo se tak zejména po ničivém požáru města v roce 1738, jehož nebyl ušetřen ani děkanský chrám.

Je pozoruhodné, že pro celé 17. století nemáme až na skutečně drobné a nepodstatné úpravy žádné doklady o nějaké přestavbě či stavebních úpravách mariánského kostela. Naopak, až do poloviny 17. století se zřejmě na kostele nepracovalo, což dokládá písemná zpráva z roku 1647, kde je zmínka o chátrání a celkově neutěšeném stavu objektu.

Příčinou byly patrně nejenom válečné události třicetileté války, za nichž město strádalo a po finanční stránce bylo zcela vyčerpáno, ale navíc i spor o patronátní právo, jenž se rozhořel mezi městem a strahovskými premonstráty. Počátek sporu lze klást do 30. let 17. století, kdy kardinál Arnošt z Harrachu v roce 1634 postoupil patronátní právo strahovskému opatu, což řád považoval za restituci starého stavu. Výsledkem byl dlouholetý spor mezi městem a řádem o podací právo, který byl definitivně vyřešen až v roce 1696.

Zatímco tak skoro po celé 17. století ustala u kostela takřka veškerá stavební činnost, pak zcela zásadním způsobem došlo k proměně a úpravě vlastního interiéru. O tom nás informují nejenom četné písemné prameny, vztahující se především ke 2. polovině 17. století, ale také vlastní truhlářská, sochařská i malířská díla, dodnes v kostele z větší části dochovaná. Vlna vybavování interiéru novým barokním mobiliářem, odrážející nový potridentský ritus reformované katolické církve, počíná přibližně v polovině 17. století. Nové prvky byly do kostela umísťovány zejména na podnět soukromých donací. V tomto směru se baroko od středověké praxe v ničem nelišilo. Vnitřní vybavení bylo pořizováno zejména nákladem zbožných a také sebeprezentace chtivých měšťanů i šlechticů.

Písemnými zprávami o stavebních aktivitách neoplývá ani období vrcholného baroka v 1. čtvrtině 18. století. Z hmotového i kompozičního řešení západního průčelí, i na základě použitého architektonického tvarosloví, zejména partie zvýšeného kamenného soklu přízemí s hlavním vstupním por-

Obr. 49: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Polopostava sv. Petra v kruhovém medailonu, druhotně osazeném do jižní zdi v přízemí vstupu západního průčelí (k ikonografii a dataci srov. pozn. 87 a 101). Pokud jde o ikonografii zobrazení, je po detailním studiu reliéfu nade vši pochybnost zřejmé, že postava drží v rukou knihu a dvojici klíčů s rozdílně tvarovaným zakončením (zubý a klička).

tálem, je však zřejmé, že pochází právě z počátku 18. století. Z náznaků dochovaných písemností vysvítá, že nějaké bližší neupřesněné práce zde během prvního desetiletí 18. století prováděl známý pražský stavitel a architekt Pavel Ignác Bayer. Z dochovaných prvků na stavbě samé i z písemných pramenů muselo k celkové barokní úpravě západního průčelí dojít po roce 1700. Kompozice a částečně rovněž v mladším období upravené architektonické tvarosloví poukazují na autorství P. I. Bayera. Barokizace průčelí byla započata zřejmě někdy kolem roku 1702, jak dokládají in situ dochované dvoukřídle dveře v boční stěně severní věže, s datem v akantem zdobené výplni. Středověká hmota západního průčelí byla zakryta plentou s novým členěním. Nad průčelím však dle všeho zůstaly zachovány středověké konstrukce věží i tvar střechy. Patrně s úpravou průčelí je spojen nálezy olovené tabulky v roce 1707, dokládající založení zvonic v roce 1380.

Podobu kostela bez osmiboké kaple sv. Jana Nepomuckého (což je pochopitelné s ohledem na zobrazený „historický“ výjev ze života světce, kdy kaple samozřejmě nestála), ale již s barokně upraveným západním průčelím, zachycuje malba v lunetě na severní stěně chodby v přízemí žateckého děkanství po jižní straně presbytáře kostela P. Ma-

Obr. 50: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Sádrová polygonální košová hlavice v patě klenby závěru presbyteria (severní výběh žebra u osového okna závěru). Hlavice je uchycena drátky a skobami. Podrobným proměřením výběhů žebra a přípoje bylo zjištěno, že musely být odděleny nějakým prvkem, patrně hlavici. Sondáž do vnitřku sádrové hlavice nebyla možná.

rie (obr. 7). Malba z legendy o životě sv. Jana Nepomuckého pochází z ruky známého malíře nástěnných maleb, premonstráta Siarda Noseckého. Literaturou je datována do roku 1726. Živě malovaná veduta s žánrovými prvky zobrazuje kostel s barokním průčelím tak, jak ho můžeme vidět i dnes. Průčelí je však zakončeno pouze nízkým trojúhelným štítem s dvojicí dekorativních váz po stranách, bez obou věží, které pocházejí až z pozdně barokního období. Horní část střechy se již nachází mimo výseč lunety, která je navíc ve vrcholu poškozená. Původní hlavní vstup, otevřená gotická jižní boční předsíň je částečně zakryta západním opěrákem lodi, tedy tím, kde se nachází výše zmíněný autograf sv. Jana Nepomuckého.

Udivující je skutečnost, že jižní zvonice je zde prezentována již jako plně zděná (!) stavba, ačkoliv analýza dřevěných prvků z interiéru stavby jednoznačně dokládá vznik horních podlaží zvonice až v pozdně barokním období po polovině 18. století. Byť ve schematizované podobě, rozeznáme zde celkem bez potíží spodní etáž s kamenným obkladem, náležejícím ještě gotickému období. Horní jsou již barokního původu. Na západní stěně se nachází Ukřízovaný mezi P. Marií a sv. Janem Evangelistou.

Jak již bylo zmíněno, podle literatury pochází malba z roku 1726. Tomu však odporuje zobrazení jižní zvonice ve stávající podobě, kterou získala až po požáru v roce 1738 (ve skutečnosti se stavba věže protáhla do sklonku 60. let). Z písemných pramenů však víme, že středověká zvonice shořela až při výše zmíněném požáru. Vzhledem ke skutečnosti, že děkanství vedle kostela údajně rovněž vyhořelo, se domníváme, že cyklus sv. Jana Nepomuckého v lunetách chodby fary byl namalován až po roce 1738. Malba se tak sama o sobě stává svěbytným historickým pramenem, jenž nahrazuje výpovědní hodnotu chybějících písemností z počátku 18. století a potvrzuje tak zároveň

poznatky ze stavebního i uměleckohistorického rozboru kostela P. Marie (viz výše zmíněné průčelí kostela z počátku 18. století). A obráceně, stavebněhistorický průzkum prokázal, že uvedená malba nemohla vzniknout před rokem 1738.

Přes zmíněné barokní úpravy průčelí zůstala zachována převážně středověká podoba farního chrámu. Nad západním průčelím se dosud vypínala trojice pozdně středověkých stánových střech a k boku kostela přiléhala jižní zvonice s bedněným zvonovým patrem, jak dokládají mladší písemné zprávy pocházející z doby po požáru v roce 1738 (viz dále). Z nich vyplývá, že při rekonstrukci průčelí se počítá pouze se dvěma (!) věžemi, vystavenými „po novém způsobu“.

Ostatně o přežívajícím starším členění, pravděpodobně vědomě respektovaném a považo-

vaném za punc starobylosti, výmluvně svědčí zpráva o opravě sanktusníku (věžičky) nad presbytářem, která se v roce 1735 nacházela v havarijním stavu. Na dotaz stavebního úřadu, v jakém „stylu“ má být provedena věžička nová, bylo radou města sděleno, že sanktusník má být postaven „v bývalé podobě“.

Výrazným dokladem stavební činnosti vrcholně barokního období je pozoruhodná kaple sv. Jana Nepomuckého z roku 1725, přímo nespojená se středověkým stavebním organismem kostela Panny Marie, situovaná při jihozápadním nároží jižní boční lodi. Ke kapli se dochovalo velké množství písemných i obrazových pramenů. Stavba sama je pojata zcela v místních konzervativních intencích. Pozoruhodná je především z kulturně-historického hlediska. Její časný vznik, ještě před Janovým svatořečením, řadí Žatec mezi přední místa svatojánské úcty. Rovněž asymetrické umístění kaple není náhodné, neboť se váže na existenci nápisu („*Joannes Hassil Nepomucenus*“), jenž se nachází na boční stěně západního opěrného pilíře jižní gotické lodi. Tehdy zde byl vchod na kůr v lodi kostela. Nápis do omítky měl vyřýt Jan Nepomucký v době, když v Žatci studoval na místní latinské škole.

Autorem projektu kaple byl Josef Anton Jäntschi, stavbu prováděl zedník Johann Josef Rom (obr. 9). Základní kámen byl položen v roce 1725, kaple byla vysvěcena v roce 1728.

Zásadním způsobem ovlivnil další podobu děkanského kostela P. Marie katastrofální požár, jenž v roce 1738 zachvátil velkou část města a zhořelý zasáhl rovněž kostel s přilehlým děkanstvím. Rozsah škod dokládají dobové písemné prameny. Na vlastním kostele byla zničena střecha s břidlicovou krytinou, gotické (!) věže, dřevěná nástavba zvonice (srov. s malbou v lunetě na chodbě fary). Klenba a vnitřek kostela naštěstí odolaly, včetně staršího raně barokního

ho mobiliáře. Zcela shořela dřevěná nástavba zvonice a zničeny byly všechny zde zavěšené zvony. Z předchozího výčtu škod, ale především z následujícího rozhodnutí, že při opravě průčelí budou opraveny pouze dvě (!) věže, poměrně jasně vyplývá existence starších střešních konstrukcí nad západním průčelím, pravděpodobně oněch, které na své rytině z počátku 17. století zobrazil Jan Willenberg.

Rozsáhlé přestavby kostela se ujal místní stavitel J. P. Loschy, když v první etapě poskytoval dobrozdání ohledně stavu starších dochovaných konstrukcí litoměřický stavitel O. Broggio. Značně problematická se jevila situace západního průčelí, jehož věže již nebyly schopné nést těžké zvony. Proto bylo rozhodnuto postavit pro zvony „novou věž“.

Nejvhodnějším řešením se nakonec jevil nadezdit tzv. „Šimonovu“ věž, nebo-li jižní zvonici, jejíž dvě spodní podlaží pocházejí ze středověku. K ohledání základů a z důvodu vyhotovení odborného posudku byl z Prahy povolán věhlasný architekt a stavitel Kilián Ignác Dientzenhofer, působící v regionu zejména v okolí Kadaně. Ten dospěl ke shodnému názoru.

Až v roce 1753 počíná stavba jižní zvonice, jejíž plány byly hotovy již v roce 1740, zatímco rekonstrukce západního průčelí skončila v poměrně krátké době (závěrečné práce vrcholily zřejmě v roce 1743). Loschyho nové řešení, které však v zásadě vycházelo ze staršího kompozičního rozvrhu P. I. Bayera z počátku 18. století, podstatně pozměnilo nejen podobu kostela, ale významně ovlivnilo i celkovou vedutu města. Suverénní řešení s převýšeným soklem parteru, krytým kamenným obkladem a horní etáží členěnou vysokým pilastrovým řádem, již zcela popřelo starší románskou a gotickou stavbu, přičemž jí vtisklo výrazně pozdně barokní ráz. Novým podmínkám bylo přizpůsobeno zejména architektonické tvarosloví vysokého pilastrového řádu nad soklovou částí přízemí, zásadním způsobem došlo ke změně hmotové dispozice nástavbou dvojice věží nad západní průčelí, zakončených typickými cibulovými střechami s lucernou. Podobné členění, avšak již s výraznějšími rokokoovými prvky, získala po déletrvající rekonstrukci i jižní zvonice.

Z hlediska kompozice a užitého tvarosloví je zajímavé sledovat vztahy ke staršímu kostelu v Novém Sedle a zejména k Loschymu připisované stavbě mladšího kostela v nedalekých Libočanech. Stejný charakter měla ostatně i jižní zvonice, která byla stavěna na starším gotickém základu až v závěru barokní adaptace a která má již zřetelně rokokoové rysy.¹¹⁹⁾

Obr. 51: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Detail kružby vložené do hrotitého záklenku osového okna závěru presbyteria. Dle zjištění jsou prvky kružby i okenního ostění původní, nevyměněné (srov. obr. 15).

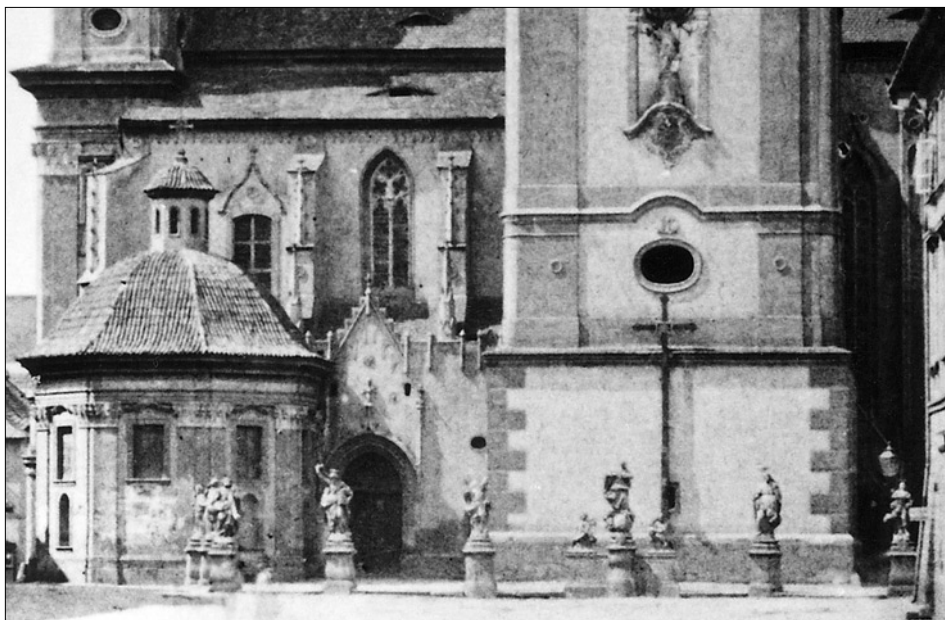
Na konci 18. století, ačkoliv byly chrám i město postiženy dalším pustošivým požárem v roce 1767, získaly v podstatě současnou podobu, již dominuje trojice věží s cibulovými střechami. Střecha kostela zcela shořela, včetně střechy věže na straně k městu, jak dodávají písemné zprávy. Zvonice byla i v důsledku tohoto požáru dostavěna až v roce 1773, přičemž do makovice byl uložen pamětní zápis.

Pohromám však nebylo konec, další požár prošel městem a zasáhl i kostel v roce 1788. Tehdy vyhořela jedna věž i se zvony, kostel sám však zůstal nedotčen. K obnově věže došlo dokonce až v závěru 18. století, v roce 1795. Jak už to u ohně bývalo, všechny požáry ničivé postihovaly nejenom dřevěné konstrukce krovů a střech, ale také skoro vždy s jistotou zničily původní zvony. To je i případ žateckého kostela, kde po celé 18. století neustále čteme o doplňování a výměně zvonů.

Novodobý vývoj v 19. a 20. století

Novodobé dějiny kostela P. Marie jsou kromě zásadních stavebních úprav, které se dotkly jeho vnějšku i vnitřku, spjaty s výměnou vnitřního vybavení, mobiliáře. Tyto změny započaly dalším zhoubným požárem v roce 1840, který vzniknul na předměstí, ale v důsledku silného větru se jiskry dostaly až na jižní věž západního průčelí. Požár se rychle rozšířil na zvonici a posléze přeskočil na vlastní střechu kostela. Výsledkem bylo, že shořely všechny střechy, přičemž padající trosky severní věže prorazily klenbu severní boční lodi. Klenba byla znovu vyžděna za použití dubových žeber (nález učiněn na sklonku 19. století při celkové obnově kostela). Stavba při následujících opravách dostala nové, stávající krovky. Rozsah vnějších oprav neznáme, zdá se však, že vnější fasády lodi a presbytáře byly prvně regotizovány až v roce 1857 (srov. obr. 10, 11, 52). Teprve nyní byly do shodné podoby jako střecha zvonice uzpůsobeny i obě vě-

119) Za cenné poznatky a připomínky k barokní podobě kostela děkuji me P. Mackovi.

Obr. 52: Žatec, kostel Nanebevzetí P. Marie. Zvětšený detail jižní vstupní předsíně s historizujícím (?) členěním fasády z doby kolem roku 1870 (NPÚ – ústřední pracoviště, sbírka fotodokumentace, Žatec, inv. č. 20.872).

že západního průčelí (doloženo dendrochronologickou analýzou).

Dokladem o ukládání zpráv ze starších přestaveb a úprav byl nález schránky, která se nacházela v dutině v záklenku jižního vstupního portálu. Zetlelé listiny byly uloženy do dřevěné bedničky s datem 1708. Do schránky proto byly přiloženy nové dokumenty o poslední opravě a ta vrácena zpět.

Komplexní oprava a „renovace“ v dobovém historizujícím duchu proběhla na konci 19. století. Práce začaly v roce 1889 a do konce 19. století nebyly dokončeny. Citelně se dotkly nejenom stavební podstaty objektu, ale také vnitřní vybavy, mobiliáře. O rozsahu a průběhu renovace jsme velmi podrobně informováni z písemných pramenů i dobové literatury. Po této renovaci získal chrám svou konečnou podobu. Při úpravách byl do značné míry setřen středověký charakter kostela.

V interiéru kostela bylo upraveno zejména architektonické členění, hlavice, konzoly, žebra, ostění oken a portálů. Modelace byla doplněna, případně zcela pozměněna takovým způsobem, že je dnes velmi těžké rozhodnout, které prvky napodobují původní středověké a které jsou pojaty zcela nově, v historizujícím duchu. Záměrem renovace chrámu bylo uvést jeho interiér do „gotické středověké podoby“, chápané ovšem z pohledu konce 19. století. V chrámu tak lze spatřit pestrý tvarový rejstřík množství přízedních konzol, polygonálních hlavic několika typů, které jsou ovšem provedeny ze sádky. Některé starší prvky byly doplněny, jiné pak zcela odstraněny. Protože se začalo presbytářem a lodí, a práce se i díky nedostatku finančních prostředků protáhly na řadu let, zůstaly některé, zejména boční prostory této renovace ušetřeny. Především jde o jižní předsíň hlavního vstupu, severní portál, portálek jižního vstupu do presbytáře a interiéry všech věží. Úpravy se vyhnuly rovněž interiéru sakristie.

Ruku v ruce se stavebními úpravami a doplňky probíhala i výměna staršího barokního mobiliáře a výmalba kostela. Vše začalo demontováním většiny vybavení presbytáře

ře již v roce 1889. V roce 1897 se pokračovalo v lodi, rovněž odstojením 4 bočních oltářů a kazatelny. Nakonec se do presbytáře vrátily jen boční křídla hlavního oltáře a boční oltář sv. Josefa. Dále sem byly umístěny nové patronátní lavice, nové lavice pro přijímání, nové mřížky a na rozhraní s lodí byla instalována nová kazatelna s řečništěm z pískovce, dřevěnou stříškou a kovovým zábradlím. V lodi barokní oltáře byly nahrazeny neogotickými s částečným využitím původních prvků a na pilíře bylo opět osazeno 5 soch. Vedle neogotických oltářů bylo umístěno raně barokní mannsfeldské Ukřižování.

Že však z hlediska rozvíjející se památkové péče a měnícího se přístupu k historickému vy-

bavení, chápanému již jako nedílná součást uměleckého celku, nebyla probíhající renovace všem po chuti, dokazuje stížnost konzervátora Ludwiga Engela z roku 1909. Ten si stěžuje na to, že původní oltáře byly odstojeny a uloženy na půdě, že stav podle něj velmi hodnotného vybavení kaple sv. Jana Nepomuckého je v žalostném stavu, že nová kazatelna je nejen nevkusná, ale i na špatném místě, že nové malby nevhodně kontrastují se starými oltáři.

K renovaci kaple sv. Jana však bylo přikročeno až v roce 1936, a ani tento zásah se neobešel bez chyb (přemalba nástěnné malby v kupoli). V té době byly také v kostele rozmístěny sochy nalezené na půdě.

Chrám tedy postihl osud mnoha jiných kostelů u nás, kdy získal tehdy moderní kostelní mobiliář v neogotickém slohu, jenž byl nedílnou součástí zcela nového barevného řešení celého interiéru. Je však třeba ocenit, že na rozdíl od jiných podobných úprav zde nebylo původní vybavení odstraněno úplně a navíc bylo po demontáži uskladněno, takže alespoň část bylo možné do kostela opět vrátit.

Renovaci na přelomu 19. a 20. století se podoba i proměny kostela Nanebevzetí P. Marie uzavřely. Další zásahy a opravy během 20. století se týkaly jen více či méně pravidelné údržby.

ZÁVĚR

Uvedené poznatky lze shrnout do několika zásadních zjištění. Hmotu západního průčelí kostela až do úrovně korunní římsy tvoří románské kvádríkové zdivo. Na blokově pojaté průčelí typu westwerku navazovaly boční lodě patrně bazilikálního trojlodí, jehož délku lze dosud nastínit jen čistě hypoteticky, na základě nepravidelností v půdorysném rozvrhu gotické stavby. Bazilika sahala asi na rozhraní současného trojlodí a presbytáře. Věže byly alespoň v úrovni stávajícího 5. podlaží na všech čtyřech stranách prolomeny sdruženými okny, z nichž se dochovalo východní v jižní věži, zakryté gotickým síňovým trojlodím. Na původně exteriérovém lici se nachází vlýs, který lze datovat do 1. čtvrti

ny 13. století, zatímco členění okna je značně archaické. Za současného stavu poznání však nic nenavádí tomu, že jde o dvě odlišné stavební fáze. Pozdně románskému vzniku kostela v 1. polovině 13. století odpovídají i nepřímé historické doklady a především výsledky archeologického výzkumu při jeho severní straně. Vzhledem k významu raně středověkého Žatce však nelze vyloučit ani možnost, že se na místě pozdně románské stavby nacházel starší předchůdce.

Vrcholně gotická stavba vznikla na místě staršího kostela, přičemž v první fázi byl postaven dlouhý, trojboce zakončený presbytář, přisazený asi k závěru románské baziliky. Stalo se tak někdy kolem poloviny 14. století, čemuž odpovídá půdorysná i hmotová dispozice, včetně architektonického tvarosloví. Počátek stavby ještě před polovinou století dokládají i písemné prameny. Ve druhé fázi bylo stavěno síňové trojlodí, přičemž obvodové zdi byly založeny vně dosud stojící románské stavby. Tomu nasvědčuje zejména asymetrické umístění západního průčelí oproti podélné ose gotického kostela. V průběhu stavby, která se protáhla až do sklonku 80. let 14. století, došlo ke změně původního záměru, přičemž do lodi byly vloženy mohutné válcové pilíře mezilodních arkád. Trojlodí se od presbytáře skutečně odlišuje, přičemž ke starší fázi náleží obvodové zdi s vysokými hrotitými okny, provedenými ještě v duchu

poklasického linearizujícího citění. Teprve následně byla přistavěna sakristie k severní zdi presbytáře s opěráky, ačkoliv řada zjištění podporuje domněnku, že se s ní počítalo od počátku výstavby. Jižní zvonice je naproti tomu až výsledkem pozdně středověké stavební fáze, patrně ne dříve než z počátku 16. století. Zvonice byla dvoupodlažní, s přízemím přístupným pouze z interiéru lodi. Místnost zřejmě sloužila jako trezor. Zvonové patro bylo bedněné s dřevěnou konstrukcí.

Středověkou podobu si kostel uchoval až do počátku 18. století, kdy došlo k barokizaci západního průčelí. Autorem přestavby byl nejspíše P. I. Bayer. Trojice gotických věží nad západním průčelím zanikla až při požáru v roce 1738, kdy zároveň vyhořela také zvonice. Následná přestavba chrámu, která se protáhla hluboko do 18. století, určila jeho stávající převážně barokní podobu. Ještě předtím však byla v letech 1725–28 přisazena k jihozápadnímu nároží lodi osmiboká kaple sv. Jana Nepomuckého.

Další stavební úpravy až do roku 1840 nezměnily na vzhledu kostelu nic podstatného. V tomto roce město spolu s kostelem vyhořelo. Shořely všechny střechy, vyjma bāně jižní zvonice. Na sklonku 19. století byl chrám upraven v historizujícím novogotickém duchu, čímž se jeho stavební vývoj uzavřel.

(J. BERÁNEK)

DIE DECHANALKIRCHE DER HIMMELFAHRT MARIÄ IN ŽATEC

Die Dechanalkirche der Himmelfahrt Mariä in Žatec (Saaz, Bez. Lou-ny) zählt hinsichtlich ihres Alters, der Kulturgeschichte und nicht in der letzten Reihe auch seitens ihrer Architektur unter die bedeutendsten Pfarrkirchen der königlichen Städte Böhmens. Im Unterschied zu manchen unter ihnen stand sie immer am Rande der Fachinteressen, da nur die regionalen Forscher deutscher Abstammung sich mit ihrer Geschichte befassten. Auch der dem V. Mencl gelangene bedeutende Fund der wesentlichen Relikte der romanischen Bauetappe anfangs der 60. Jahre des 20. Jahrhunderts führte nicht zur entsprechenden kunsthistorischen Wertung und Einordnung in den Entwicklungskontext der mittelalterlichen Baukunst in Böhmen. Möglicherweise hat dabei auch die Tatsache eine Rolle gespielt, dass der äußere Ausdruck der Kirche mit der Barockgliederung und der dominierenden Westseite mit drei Türmen bestimmt ist, im Inneren eine rasante historisierende Erneuerung wischte ihren mittelalterlichen Charakter ab. Trotzdem erhielt sich in diesem durch Brände mehrmals beschädigten und mit danach folgenden Umbauten geänderten Bau eine Menge mittelalterlicher Konstruktionen, Glieder und Details. Die vorliegende Studie bildet ein Ergebnis der archäologischen und bauhistorischen Erforschung der Kirche aus letzten Jahren.

Die königliche Stadt Žatec (Saaz, auch Satzi) liegt in Nordwestböhmen, etwa 70 km von Prag entfernt, im frühen Mittelalter eines der bedeutendsten Zentren der premyslidischen Verwaltung. Die Anfänge von Žatec lassen sich laut archäologischer Forschungsergebnisse schon ins 1. Drittel des 10. Jahrhunderts legen. Es handelte sich um eine befestigte Burgstätte auf einer Sporn über dem Fluss Eger an der Stelle, wo sich die hochmittelalterliche Stadt befindet. Der erste Lokationsversuch geschah schon zu Beginn des 13. Jahrhunderts. Damals entstand die planmäßig angelegte Bebauung an der Stelle der Burgwallakropole, die an der Südseite ein Graben an der Stelle des Rathauses abgetrennt hatte. Mit diesem Bauunternehmen lässt sich offenbar auch der Ausbau der spätromanischen Kirche, wohl schon in der Funktion der Stadtpfarkirche verbinden. Diese erste Stadt wurde im Rahmen der frühmittelalterlichen Akropolebefestigung angelegt, bislang mit dem Holzlehmwall mit

der trockengelegten Steinplattenblende. Da diese Stadtgründung nicht die notwendige Entwicklung der Bebauung ermöglicht hatte, gründete man etwas später, wohl zwischen den Jahren 1235–1248, eine neue Stadt. Nach ihrer Entstehung erhielt sich als einziger Beweis der frühen Stadtformation bereits die Marienkirche; dadurch wird ihre ungewöhnliche Lage außerhalb des Zentrums der mittelalterlichen Stadt erklärt, darüber hinaus auch mit der quer zur Geländeform orientierten Längsachse. Die vorhandene Marienkirche lässt sich aber kaum mit jener identifizieren, die von Thietmar v. Merseburg 1004 im Zusammenhang mit dem bekannten Inzident zwischen der polnischen Besatzung und den böhmischen Kämpfern erwähnt wurde. Die befand sich etwas nördlicher, an der Stelle der hochmittelalterlichen Minoritenkirche. Mit Rücksicht zu einer Menge romanischer Kirchen, situierter nicht nur im Rahmen des Burgwalls, sondern auch außerhalb dessen, lässt es sich nicht ausschließen, die spätromanische Basilika möge einen älteren Vorgängerbau gehabt haben.

Die Entstehung des spätromanischen Baus kannte schon die lokale Tradition im 18. und 19. Jh. Sie legte mit Hinweis auf den Renaissance-Historiker Simeon Partlicius (Bohuslav Veleslavín) und seinen historischen Kalender die Grundsteinlegung zum Datum 21. August 1204. Die Masse der Westfassade der Kirche bis in die Höhe des Kranzgesimses bildet das romanische Quadermauerwerk. An die blockartig konzipierte Westseite vom Westwerktyp schlossen die Seitenschiffe des wahrscheinlich basilikalischen Langhauses, dessen Länge sich nur hypothetisch, aufgrund der Unregelmäßigkeiten im Grundriss des gotischen Baus abschätzen lässt. Die Basilika reichte vielleicht über die Länge des jetzigen Langhauses. Die Türme waren zumindest in der Höhe des bestehenden 5. Geschosses mit gekuppelten Fenstern durchgebrochen, von denen sich das Östliche in südlichen Turm, zwar vom gotischen Hallenhaus der Kirche überblendet, erhielt. Auf der ursprünglichen Außenwand befindet sich ein Fries, der sich in das 1. Viertel d. 13. Jh. datieren lässt, während der Charakter des eigentlichen Fensters sehr archaisch erscheint. Unter dem gegenwärtigen Zustand der Erkenntnis bezeugt aber nichts dazu, es hätte sich um zwei unterschiedliche Bauphasen gehan-

delt. Der spätromanischen Entstehung der Kirche im 1. Drittel des 13. Jahrhunderts entsprechen auch die indirekten historischen Belege und vor allem Ergebnisse der archäologischen Grabung an ihrer Nordseite.

Der hochgotische Bau entstand an Stelle der älteren Kirche, wobei man in der ersten Bauphase das lange, dreiseitig abgeschlossene Presbyterium vielleicht an den Schluss der spätromanischen Basilika ansetzte. Es mag um die Mitte des 14. Jahrhunderts geschehen sein, dem auch die Grundriss- und Massenanlage entspricht, samt dem architektonischen Formenapparat. Der Baubeginn schon vor der Mitte des 14. Jahrhunderts wird auch mit schriftlichen Quellen bezeugt. Im Jahre 1336 widmete der König Johann von Luxemburg für die Kirchenbaukosten den Zehent von Wochenmärkten und das ganze Eger-Holzschwemmzoll. Erst in der zweiten Phase baute man die dreischiffige Halle, deren Umfassungsmauern außerhalb der noch stehenden romanischen Kirche emporgehoben wurden. Das bezeugt vor allem die im Verhältnis zur Längsachse asymmetrische Westseite der gotischen Kirche. Der Bau mit dem langen, dreiseitig abgeschlossenen Presbyterium und fast quadratischer dreischiffiger Halle mit dem gleich wie das Presbyterium breiten Mittelschiff war aber zweifellos als einheitliches Projekt beabsichtigt; der Bauvorgang musste der Existenz der bisher stehenden älteren Kirche angepasst werden.

Während der Bauarbeiten, die sich bis in den Ausgang der 80. Jahre des 14. Jahrhunderts verzögert haben, wurde die ursprüngliche Absicht geändert, wobei in den Hallenraum gewaltige runde Scheidebogenpfeiler eingeschoben wurden. Das Langhaus unterscheidet sich wirklich vom Presbyterium, wobei der älteren Phase die Umfassungsmauern mit hohen, noch im Geiste des nachklassischen linearisierenden Empfindens ausgeführten spitzigen Fenstern angehören. Erst danach baute man an die Nordmauer des Presbyteriums mit Strebpfeilern eine Sakristei zu, obwohl die Feststellungen eine Vermutung bestätigen, die Sakristei sei seit Anfang ein Teil der Bauabsicht gewesen. Der südliche Glockenturm ist hingegen erst ein Ergebnis der spätmittelalterlichen Bauphase, wohl nicht früher als vom Anfang des 16. Jahrhunderts. Er besaß zwei Geschosse, mit dem nur vom Innenraum der Kirche zugänglichen Erdgeschoss. Der Raum diente vermutlich als Tresor. Das Glockengeschoss besaß die vorgeschlagene Holzkonstruktion. Die gotische Gestalt der Kirche erscheint auf der Vedute der Stadt von Johann Willenberg vom Anfang des 17. Jahrhunderts.

Die Kirche behielt sich ihren mittelalterlichen Charakter bis zur Barockisierung der Westfassade am Anfang des 18. Jahrhunderts. Autor des Umbaus war am ehesten der Prager Baumeister Paul Ignaz Bayer. Drei gotische Türme über der Westfassade verschwanden beim Brand 1738; damals brannte auch der Glockenturm aus. Der nachfolgende, sich weit ins 18. Jahrhundert verzögernde Umbau bestimmte die jetzige barocke Gestalt der Kirche. Noch davor aber in Jahren 1725–1728 ergänzte man die Kirche mit der an die Südwestecke angeschlossenen achteckigen St. Johann Nepomuk-Kapelle. Dieser kleine Zentralbau ist besonders aus der kulturhistorischen Hinsicht wert, denn seine Entstehung hatte ein Ergebnis der lange dauernden Nepomuk-Verehrung dargestellt, noch bevor er heiliggesprochen war, da der Heilige laut Tradition an der Saazer lateinischen Schule studiert hatte.

Die weiteren baulichen Eingriffe bis 1840 bedeuteten keine wesentliche Änderung des Aussehens der Kirche. In jenem Jahre brannte die Stadt aus. Alle Kirchendächer fielen zur Brandopfer, wobei die einstürzenden Trümmer des nördlichen Turmes das Gewölbe im nördlichen Schiff durchschlugen. Das Gewölbe wurde mit Eichenholzrippen erneuert (das wurde bei der Gesamtrestruktion am Ausgang des 19. Jahrhunderts festgestellt). Bei nachfolgenden Instandsetzungsarbeiten erhielt die Kirche neues (jetziges) Dachwerk. Die komplexe Reparatur und „Renovierung“ im historisierenden Zeitgeist verlief am Ende des 19. Jahrhunderts. Die Arbeiten begannen 1889, bis Ende des 19. Jahrhunderts waren sie nicht fertig. Sie griffen erheblich nicht nur in die Bausubstanz ein, sondern auch in die Innenausstattung, ins Kirchenmobiliar. Danach erhielt die Kirche die gegenwärtige Gestalt; bei den Eingriffen erlitt ziemlich der mittelalterliche Charakter der Kirche.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Stadtvedute von J. Willenberg, Holzschnitt, 1611, Ausschnitt (Regionalmuseum Žatec).
Abb. 2: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Kaiserlicher Abdruck der Karte des Stabiltkatasters, 1843, Ausschnitt (SÚA [Staatliches Zentralarchiv], reambulierte Karten, Žatecko [Saazer Region] 284).

Abb. 3: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Ansicht der Westfassade vom Pfaffenort zu (Falls nicht andere Autoren angeführt sind, alle Fotos J. Beránek 2003).

Abb. 4: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Gesamtansicht von Süden.

Abb. 5: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Feststellungen der vorläufigen archäologischen Forschung aus dem J. 1999: 1 – Grundmauerwerk vom Zubau an der Presbyteriums Nordseite, der alle an dieser Stelle befindlichen Gräber beschädigte; 2 – Grundmauerwerk der auf dem Holzschnitt von J. Willenberg (1611) abgebildeten nördlichen Seitenkapelle, die ebenfalls die an ihrer Stelle befindlichen Gräber beschädigte; 3 – Grundmauerwerk von der Friedhofsmauer mit Sockeln für die Skulpturen; 4 – Siedlungsschicht mit einem Denar vom Herzog Friedrich (regierte 1173, 1179–1182, 1183–1189); 5 – die einzigen während der Forschung festgestellten, erweisbar frühmittelalterlichen Gräber. Unter ihnen auch Reste nach einem Kindbegräbnis mit vier Schläfenringen aus dünnem Draht mit Durchmesser zu 42–45 mm, datierten in die Mitte des 12. Jahrhunderts. Das stratigraphische Verhältnis des Turmfundaments zu den Gräbern verschwand beim Bau des barocken Ummantelungsgrundes. Mehrere Interpretationsvarianten kommen in Frage – a) weitere frühmittelalterliche ursprünglich die Basilika umgebende Gräber wurden von hochmittelalterlichen Begräbnissen zerstört und die Basilika gehört derselben Entstehungszeit an; b) das Fundament der westlichen Zweiturmfassade wurde in das ältere Gräberfeld gelegt; c) die Basilika steht an der Stelle einer älteren Kirche.

Abb. 6: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Plan der Kirche samt Kapelle und Dechantei von Josef Anton Jäntsch (Gentsch), 1724. Auf dem Plan die verehrte Stätte mit einer Aufschrift zu Johannes von Nepomuk beim westlichen Strebpfeiler des Südschiffes neben dem Kapelleneingang. Der barocke Plan der Kirche ist teilweise schematisiert, nimmt aber die Gestalt der Barockzubauten, Trassierung der Kommunikationen und Lokalisierung einzelner Altäre auf (SÚA, APA I, recepta, Sign. D12, 8. Jänner 1725, Karton 1147).

Abb. 7: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Freskogemälde in einer Kappe im Erdgeschoss der Saazer Dechantei. Szene vom Zyklus aus dem Leben Johann v. Nepomuk von Franz Christian Ezechiel (Siardus) Nosseck, angeblich 1726, gemäß Indizien erst aus der Zeit nach dem Brand 1738 (Foto M. Ebel).

Abb. 8: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. St. Johann von Nepomuk-Altar vor dem Bau der Kapelle. Stich von G. G. Trenoiß und Anton Birckar (Birkhard) mit Datum 17. Mai 1719 (SÚA, APA I, recepta, 7. Jänner 1728, Karton 1178).

Abb. 9: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Entwurf für die Kapelle des hl. Johannes von Nepomuk von Josef Anton Jäntsch (Gentsch) und Augustin Peter Neuräutter (Neirautter), 1724 (SÚA, APA I, recepta, 7. Jänner 1728, Karton 1178).

Abb. 10: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Gesamtansicht der Kirche von Süden, um 1870. Die Fotografie von C. L. Koch nimmt die Kirchengestalt vor Regotisierung des letzten Jahrzehnts des 19. Jahrhunderts auf. Bemerkenswert ist die Gliederung der Strebpfeiler und der südlichen Außenwand vom Langhaus mit Bogenfries unter dem Kranzgesims, mit schmalen Fialen an der Stirnseite der Strebpfeiler. An der Vorhalle kommen der nicht minder merkwürdige äußere Eingangsbogenlauf mit einer Kreuzblume und der Staffelfriegel vor. Wahrscheinlich handelt es sich um einen frühhistorisierenden, von Schriftquellen belegten Vorhallenumbau aus dem J. 1857. Ausgeschlossen soll aber nicht auch die Möglichkeit sein, es seien Reste der spätgotischen Bauglieder, die B. Grueber in seinem Werk aus dem J. 1874 kurz erwähnte (s. Anm. und den vergrößerten Ausschnitt der Aufnahme – Abb. 52. NPÚ [Nationales Denkmalpflegeinstitut], Zentrale Prag, fotografische Sammlung, Inv.-Nr. 20.872).

Abb. 11: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Ansicht der Kirche von Süden, A. Liebscher. Der Autor hat die Gestalt der Kirche am Ende des 19. Jahrhunderts, aber noch vor dem Abschluss der Regotisierung sowohl des Inneren als auch des Äußeren der Kirche wiedergegeben. Die südliche Eingangsvorhalle sieht schon historisierend aus, aber unterschiedlich gegenüber der Fotografie von C. L. Koch (vgl. Abb. 10). Das niedrigere westliche Fenster des Kirchenschiffs ist bisher mit einem Segmentbogen abgeschlossen und das Parterre des südlichen Glockenturmes besitzt noch die barocke Gliederung. Das westliche Fenster wurde im Zusammenhang mit dem Einbau der gemauerten Orgelempore an die Westwand des Kirchenschiffs umgestaltet, die Barockblende von unteren 2 Glockenturmgeschossen wurde bis auf die spätmittelalterliche Quaderverkleidung entfernt (Regionalmuseum Žatec).

Abb. 12: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Aufnahme der Kirche – gegenwärtiger Zustand. Zur Kirche wurde keine ältere Aufnahme gefunden. Mit Rücksicht zum Umfang der ausgearbeiteten Plandokumentation werden nur jene Aufnahmen publiziert, die unentbehrlich für die Grundkenntnis der Baugestalt und -entwicklung und der erhaltenen bedeutenden architektonischen Glieder sind – Grundrisse in der Höhe vom Erdgeschoss, des 1., 2. und 4. Stockwerks der Westtürme und der Querschnitt der zweitür-

migen Westfassade (aufgenommen und gezeichnet von J. Beránek u. L. Chotěborská).

Abb. 13: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Skizze der Kirche mit eingezeichneten hypothetischen Bauphasen von Václav Mencl, 1961 (Dechantei Žatec, Memorabilien – Buch der königl. Kreisstadt Saaz III, 1857, ohne Fol.).

Abb. 14: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Lokalisierung und Profile mittelalterlicher Architekturglieder – Süd- und Nordportal vom Schiff, Birnstabrippe vom Schiffsgewölbe, Eingangsportal im Erdgeschoss des südlichen Glockenturmes, kleineres Portal an der Presbyteriumssüdseite, Eingangsportal zur Sakristei, Gewölberippe aus der Sakristei, Gesims vom Sakristeiengewölbe. Aufgenommen und gezeichnet wurde eine ganze Menge weiterer Glieder, die im Forschungselaborat zu finden sind (aufgenommen von J. Beránek, gezeichnet von L. Chotěborská).

Abb. 15: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Schematische Skizze des Maßwerks der Spitzbogenfenster vom Schiff und Presbyterium. Um der Unzugänglichkeit der Mehrheit von Gewänden und Bogen wegen konnte man die Authentizität vom östlichen axialen Fenster (10) bestätigen und seine Detailaufnahme ausarbeiten.

Aus den ikonographischen Quellen weiß man, dass historisierende Neubildungen das westliche Südfenster (1) und jenes benachbarte (2) sind. Seine ursprüngliche Form (2') zu rekonstruieren hat die Fotografie von C. L. Koch (vgl. Abb. 52) ermöglicht. Wahrscheinlich sind die Gewände und Maßwerk der Mehrzahl von Presbyteriumsfenstern (5-12) ursprünglich, sowie das östliche Fenster (4) vom Südschiff (gezeichnet von L. Chotěborská).

Abb. 16: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Nordseite des mit hohen, nicht abgestuften Strebebpfälern gegliederten Presbyteriumsabschlusses. Die Strebebpfiler und das Presbyteriumsmauerwerk sind von einem niedrigen Sockel herumgelaufen. Das profilierte ausgekragte Kranzgesims mit flachen Pilastern über den Strebebpfilerdächern ist spätbarock oder klassizistisch, nach dem Brande 1840. Übrige Glieder sind historisierend, im Stuck modelliert. Schmale hohe Presbyteriumsfenster haben wohl ursprüngliche Gewände samt Maßwerk. Das Gewände ist mit einer ausdrucksvollen Kehle, Abfasungen und mehrmaliger Absetzung profiliert, die den ausgeprägten linearen, scharf zeichnerischen Charakter der Fenster bestimmen.

Abb. 17: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Schräger Blick von Osten zur Nordseite des Presbyteriums mit der anliegenden Sakristei. Die an die Strebebpfiler des Presbyteriums und an jenen diagonalen an der Nordostecke des nördlichen Seitenschiffs angelehnte Sakristei überdeckte den niedrigen abgefasten, das Presbyterium samt die Strebebpfiler umlaufenden Sockel. Das Stirnwandfenster ist ursprünglich, nur mit einer historisierenden äußeren Stuckdekoration. Der ursprüngliche Spitzbogen der inneren Lichtöffnung wurde mittels einer Einmauerung rechteckig (vielleicht in der Barockperiode) geändert.

Abb. 18: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Ansicht der Kirche von Norden. An Stellen mit abgefallenen Putzschichten ist die Steinguaderarmatur der Strebebpfiler am Schiff deutlich (Foto V. Hujlík 1961 – NPU, Zentrale Prag, fotografische Sammlung, Žatec, Inv.-Nr. 92.073).

Abb. 19: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Achteckige, zur südlichen Umfassungsmauer des Langhauses in der Stelle des westlichen Jochs des südlichen Seitenschiffs anliegende Barockkapelle des hl. Johannes v. Nepomuk, 1725-1728. Die Kapelle ist vom Kircheninneren zugänglich, gegenüber dem Eingang befindet sich an der Südwand der Hauptaltar. An äußeren gegenüberliegenden Kapellenseiten befinden sich zwei Seiteneingänge.

Abb. 20: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Südliche, von außen regotisierte Vorhalle zwischen zwei Strebebpfälern an der Südseite der Kirche. Eingang durch ein neugotisches, mit einem Dreieckgiebel gipfelndes Portal. Der Raum rechts auch mit einem Giebel gegenwärtig zugemauert, in der Barockperiode nach 1738 befand sich darin eine gemauerte Treppe in die Obergeschosse des neu aufgesetzten Glockenturmes (spätgotisch gewölbtes Erdgeschoss nur aus dem südlichen Seitenschiff zugänglich). Die genannte Treppe wurde bei Umgestaltungen gegen Ende des 19. Jahrhunderts niedrigergerissen, da man einen Eingang zur schmalen einarmigen Treppe in der Mauerstärke der Glockenturmsüdmauer durchbrach (Eingang ganz rechts auf der Fotografie).

Abb. 21: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Detail vom sekundär in den Giebel der südlichen Vorhalle eingemauerten Christuskopf (?). Hypothetisch läßt es sich vom skulpturalen Tympanondekor des südlichen Eingangsportals überlegen. Das Fragment blieb außer Aufmerksamkeit der kunsthypographischen Literatur.

Abb. 22: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Mittelschiff. Durchblick von der Orgelepore ins Presbyterium. Das Mittelschiff ist gleich breit wie das Presbyterium. Das Gewölbe im Langhaus stützen die aufgewaltigen Rundpfiler mit hohem Sockel ruhenden Scheidebogen. Der Fußboden im Schiff und Presbyterium neuzeitlich, Bänke barock.

Abb. 23: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Blick in das Presbyterium. Von Süden beleuchten es 4 hohe spitze Fenster, im dreiseitigen Abschluss drei Fenster, von Norden das eine. Die Wände des Presbyteriums gliedern Bündeldienste aus drei Birnstäben mit der Anlegeplatte mit Kehlleiste, die bis

zum Fußboden reichenden Dienste enden mit niedrigen abgesetzten Sockeln gleicher Profilierung. Die Dienste sind mit einer starken Putzschicht überzogen, die im erheblichen Maße ihr ursprüngliches Profil deformiert (die Birnstäbe sind gegenwärtig ziemlich platt geworden). Über dem Fußboden ist diese Schicht nicht kompakt und das ursprüngliche Material der Dienste freigelegt, vielleicht Pläner oder feinkörniger Sandstein (petrographisch wurde der Stein bislang nicht analysiert).

Abb. 24: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Fünfteiliges Presbyteriumsabschlußgewölbe. Die Bündeldienste sind am Gewölbefuß mit neuzeitlichen polygonalen Gipskapitellen überdeckt. Die Anlegeplatte der Dienste umläuft die Schildbogen in einzelnen Jochen. Das Presbyterium von drei ungleich langen Jochen ist mit Kreuzrippengewölbe gewölbt. Der Rippendurchschnitt nach den neuzeitlichen Stucküberschichten ist beinahe oval, eigenes Rippenprofil ist schlanker Birnstab (bestätigt mittels Sondierung in den Stellen mit beschädigter Putzschicht über dem Kämpferpunkt im Presbyteriumsabschluss).

Abb. 25: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Blick in die mit zwei Jochen Kreuzrippengewölbe gewölbte Sakristei aus der Portalnische in der Presbyteriumsnordmauer. Das Keilprofil der Rippe ist mit einer Kehle gegliedert. Infolge des Zufügens der Sakristei zum nordöstlichen Eckstrebebpfiler des Langhauses läuft die Rippe im westlichen Joch nahezu rechtwinklig in die Mauer (den Strebebpfiler) ein.

Abb. 26: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Ostwand der Sakristei mit dem einzigen erhaltenen gotischen Fenster. Rechts Strebebpfiler der Presbyteriumsnordmauer, in den das Gesims unter drei nicht zusammenhängenden Rippen eingefasst ist. Zwei rippenlose spitze Tonnengewölbe sind zwischen den Strebebpfälern des Presbyteriums und der Ostwand des Nordschiffes gespannt.

Abb. 27: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Südportal des Presbyteriums. Der ursprüngliche direkte Eingang von außen ins Presbyterium befindet sich im westlichen Joch. Im Giebel ein Fragment nach dem kleinen Kopf (Christuskopf?). Den äußeren Bogenlauf unterstützen kleine pyramidenförmige Konsolen. Tür zweiflügelig, Rahmenkonstruktion, mit Rankenwerk geschmückt (gegen 1700). Erhalten sind ursprüngliche Türbänder und Schloss.

Abb. 28: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Blick in das Gewölbe des Südteils vom Triumphbogen mit anschließendem südlichem Scheidebogen. Im Hintergrund zugemauertes östliches Fenster von der Südseite des Schiffes (zugemauert infolge des Glockenturmzubaues).

Abb. 29: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Mittelschiff. Durchsicht westwärts vom Triumphbogen. In der Bildmitte neuzeitliche, an die romanische Zweiturmfassade angeschlossene Orgelepore. Das Mittelschiff besitzt genau doppelte Breite der Seitenschiffe, was zusammen mit der Größe runder Stützen im gewissen Maße die Raumesgeschlossenheit der Hallendisposition bedrückt und beim Blick in die Gegenrichtung die Längsachse der Kirche akzentuiert (vgl. Abb. 22).

Abb. 30: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Abschlußdetail vom Halbpfeiler des südlichen Scheidebogens an der Westwand in der Höhe der neuzeitlichen Orgelepore (südlicher romanischer Turm der Westfassade). Die Profilierung ist authentisch, nur dünn mit Stuck überzogen.

Abb. 31: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Detail vom massiven dreiseitigen Gesims mit einer seichten konischen Kehle unter den Scheidebogenläufen (links). Als eine offene Frage bleibt das Alter der Konsolen unter dem Gesims (wegen Unzugänglichkeit konnte nicht festgestellt werden). Die Autoren sind der Meinung es handle sich nicht um ihre ursprüngliche Form, ebenfalls wie im Fall der Wandkonsolen. Die ähnlichen Profile befinden sich an Skulpturensockeln an den Wänden des Kirchenschiffs. Rechts – Konsole unter dem Auslauf der Birnstabrippen vom Gewölbe des Mittelschiffs.

Abb. 32: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Die dem Seitenschiff zugewendete Seite des Scheidebogenpfilers (vgl. Abb. 31). Diagonalrippen im Seitenschiff stützen sich auf den runden Konsolendiensten erheblich höher als die Gesimse an den Pfeilern. Grund dafür war wohl nicht nur in der Längsorientierung der Gewölbejoche in Seitenschiffen, also die strukturelle Hinsicht, sondern auch die Bemühung die Geometrie der Gewölbekappen räumlich und optisch zu einigen, die im Gegensatz zum Presbyterium der Expressivität der steil emporlaufenden Abschnitte der Gewölbefläche entbehren, was man deutlich im Dachraum merkt.

Abb. 33: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Detail vom nordwestlichen Eckdienst in der Höhe der Orgelepore, entstandenen durch Hinablaufen der Birnstabrippe. In der Untersicht besitzt das Gewölbe der Seitenschiffe den Charakter einer an den glatten, mit schmalen hohen Fenstern durchbrochenen Mauern schwebenden Konstruktion. Die Konsole mit dem Pflanzenmotiv ist eine nur leicht unter den Dienst angeschlossene Neuschöpfung aus Gips (der ursprüngliche Abschluss konnte nicht aufgrund des Risikos vom Abreißen des Gipskörpers festgestellt werden).

Abb. 34: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Südliche Vorhalle mit einem Joch Kreuzrippengewölbe mit dem Schlussstein am Gewölbescheitel. Birnstabrippen mit kleinen Sockeln gleichen Profils, am Gewölbefuß mit polygonalen Kapitellen gegliedert. Die ganze Nordseite mit einem breiten spitzi-

gen Portal mit reich mittels Birnstäben, Halbbirnstäben, Rundstäben und Kehlen gegliedertem Gewände. Innere Bogenläufe wurden bei neuzeitlichen Umgestaltungen abgemeißelt. Das Gewände gliederte durchlaufendes Gsimms im Kämpferpunkt des Bogenlaufs (bei neuzeitlichen Eingangsumgestaltung abgemeißelt). Nicht auszuschließen ist auch das Vorhandensein eines bildhauerisch behandelten Tympanons, von dem der Kopf Christi (vgl. Abb. 21) erhalten blieb. Die Vorhalle war im Mittelalter offen, die südliche Stirnmauer stammt wohl aus dem 19. Jh. (vgl. Abb. 7).

Abb. 35: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Spätgotisches Portal im östlichen Teil der Südmauer, Zugang in das Erdgeschoss vom südlichen Glockenturm. Ursprünglich befand sich hier eine mit Eisenplatten beschlagene, gegenwärtig im Nordturm an der Westseite (vgl. Abb. 39) befindliche Tür. Die jetzige Tür frühbarock, 2. H. des 17. Jahrhunderts, Rahmenkonstruktion. Abb. 36: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Östliche Partie des Erdgeschosses vom Glockenturm. Das starke Tonnengewölbe aus Bruchsteinmauerwerk wurde bei der Requisition der Glocken gegen Ende 1916 durchbrochen, dem entspricht auch der glockenförmige (in der Stirnansicht deutliche) Durchbruch der Ostmauer des Turmes. Im Erdgeschoss ist bis heute eine Menge vom Bruchstein aus dem durchgebrochenen Gewölbe gelagert. Abb. 37: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Glockenturm, 1. Stockwerk, Nordwand mit dem ursprünglichen Eingang über die Empore (Literaten-Empore?) im Südschiff. In der Eingangsnische Halbkreisportal mit gleichen Maßen wie jene zwei im kleinen Gang in das Turmerdgeschoss. In die Tiefe degradiertes Sandsteingewände wurde zweifellos von intensiver Hitze beschädigt (sehr wahrscheinlich bei dem Brande im J. 1738). Der Eingang in das Obergeschoss des Glockenturms bediente sich des Vorhandenseins des hochgotischen östlichen Fensters der Südwand vom Kirchenschiff. Das Obergeschoss im Glockenturm war analogisch dem Erdgeschoss gewölbt, aber mit dem umgekehrten Gewölbe (es verschwand nach dem Zubau des spätbarocken Turms in der Mitte des 18. Jahrhunderts, sollte es nicht schon infolge des genannten Brandes geschehen).

Abb. 38: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Detail des linken (westlichen) Teils des genannten, sekundär für den Eingang in das Obergeschoss des Glockenturmes ausgenutzten Fensters. Links das mit dem Fenstergewände abgeschlossene spätmittelalterliche Bruchsteinmauerwerk der Westwand vom „Gang“, rechts neuzeitliche Zumauerung vom Ende des 19. Jahrhunderts, wenn auch die Empore im Südschiff verschwand.

Abb. 39: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Mit Eisenplatten beschlagene Tür, ursprünglich vom Eingangsportal im Erdgeschoss des Glockenturmes, gegenwärtig am oberen Ende der neuzeitlichen Treppe im nördlichen Turm an der Westseite der Kirche in der Höhe der Empore. Neben der handwerklichen Ausführung der Tür und dem Rest nach einem unbedeckten trapezförmigen Schloss an der Türrückseite sind vor allem die aus Blech ausgeschnittenen Sonnen- und Mondmotive (hussitische Motive, die sich wohl in Zusammenhang mit der Existenz der Literatenempore im südlichen Seitenschiff legen lassen).

Abb. 40: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Das zugemauerte romanische Zwillingfenster in der Ostmauer des südlichen Turmes an der Westseite der Kirche in der Höhe des 4. Stockwerkes. Fragment eines beim Zubau der Halle zugemauerten Fensters. Auf dem Schwarzweißfoto ist nicht der effektvolle Farbenkontrast vom gelben Pläner und roten Sandstein zweier Art zu deutlich. Das Mauerwerk oberhalb des Fensters gehört der gotischen Phase an.

Abb. 41: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Raum zwischen den westlichen Türmen in der Höhe des 4. Stockwerkes, Ansicht südwärts vom Eingang des nördlichen Turms. Im Hintergrund hinter der einarmigen Holzterrasse Durchgang zum Südturm mit einem romanischen Zwillingfenster sichtbar. Links ein Verstärkungsband bei der Mittelschiffswand, den ein Geschoss niedriger ein abgefaster, das Schiff von der mittelalterlichen „Empore“ zwischen den Türmen trennende Gurtband stützt (in der Gegenwart ist der Raum mit dem neuzeitlichen Orgelwerk aus der Mehrheit ausgefüllt – vgl. Grundrisse des 2. u. 4. Stockwerkes und besonders den Querschnitt durch die Westfassade).

Abb. 42: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Dachraum über dem Mittelschiff, Blick ostwärts zum Dachraum über dem Presbyterium (ohne trennende Giebelmauer). Balken oben – Teil des klassizistischen Dachwerkes aus den späten 30. Jahren des 19. Jahrhunderts. Der untere Balken oberhalb der Mittelschiffsgewölberückseite wirkt dabei als ein, an beiden Enden mit Eisenbändern verbundener Zugbalken. Die Eisenbänder verlaufen durch die Mittelschiffslängsmauern mit Ankern, die man in Dachräumen über den Seitenschiffen sieht. Die Mittelschiffslängsmauern sind von Scheidebogenpfählen getragen. Es handelt sich um einen neuzeitlichen Durchbruch durch das mittelalterliche Mauerwerk mit der Aufgabe seine Stabilität nach dem Brande 1840 zu gewährleisten. In den Umfassungsmauern befindet sich

ein Paar nahezu genau gegenseitig gelegener Eingänge in den Dachraum über den Seitenschiffen. Ihre Situierung ist ursprünglich, bewiesen durch die Laibungsarmatur des Eingangs, der Sturzbogen gehört erst den Umgestaltungen der Mauerkrone in der 1. H. des 19. Jahrhunderts (in die Mauerkrone wurden Fragmente gotischer Bauglieder mit Kalk- und Farbtünchenspuren sekundär eingemauert).

Abb. 43: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Polygonaler Presbyteriumsabschluss, spätklassizistischer Dachstuhl von der Kehlbalckenkonstruktion mit liegenden Stühlen im Abschluss. Das Dachwerk verläuft weiter ohne Trennung über dem Mittelschiff bis zu den Barocktürmen der Westfassade. Dendrochronologisch datiert 1837 (Beweis der Lagerung einer Menge Bauholz als Halbprodukt, denn der Brand zerstörte die Kirchendächer erst im J. 1840 – bestimmt handelte es sich nicht um einen „Versicherungsbetrug“).

Abb. 44: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Detail eines Fragments vom spätromanischen Fries, der ursprünglich den ganzen Umfang des Turmes in der Höhe zwischen dem 4. und mindestens 5. Stockwerk (dessen Existenz sich aber heute nicht mehr beweisen läßt; hypothetisch wird sie von der Massenkomposition der Fassade abgeleitet – vgl. den Querschnitt durch die Westfassade und ebenfalls Abb. 46). Die Friesteile befinden sich in der Nordwestecke über der Rückseite des Gewölbes im Westjoch des südlichen Seitenschiffs vom gotischen Langhaus unterhalb des letzten Binderbalkens des Pultdaches und hinter ihm.

Abb. 45: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Grafische Auswertung der Bauentwicklung der Kirche (gezeichnet von J. Beránek auf Grund der Unterlagen der Plandokumentation vom Elaborat der bauhistorischen Erforschung der Kirche). Mit Rücksicht zu Lesbarkeitsgrenzen wurden die Räume nicht graphisch ausgewertet, obwohl die Lage bei bestimmten Konstruktionen kompliziert ist (dazu wird auf die Farbenbezeichnung im nicht veröffentlichten Elaborat aufmerksam gemacht).

Abb. 46: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Romanisches Zwillingfenster in der Ostwand des 4. Stockwerkes am südlichen Turm der Westfassade (übernommen aus der Dokumentation von P. Čech, überzeichnet und korrigiert).

Abb. 47: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Rekonstruktion des Frieses ursprünglich vom äußeren Mauerhaupt des Ostturmes in der Höhe zwischen dem 4. und 5(?) Stockwerk. Die Rekonstruktion kommt aus der exakten Messung heraus, erhaltene Fragmente ermöglichen die Profilierung sowie den Aufriss des Frieses zu rekonstruieren (gemessen von J. Beránek, gezeichnet von L. Chotěborská).

Abb. 48: Fragment vom Lettner (Eingangportal) aus d. 1. V. d. 13. Jahrhunderts in Hammersleben (Klosterkirche der Augustinerchorherren d. hl. Pankratius). Im Fall von Žatec geht es nicht um „Bogenfries“, denn die Aufrisskomposition ganz unterschiedlich ist. Die Ähnlichkeit mit dem Lettnerfragment in Hammersleben kommt eher aus der Art der Fomengestaltung des Ganzen, des von der Wand ohne vermittelnde Unterlage abgesetzten Rundstabs heraus. Diese Komposition schafft eine wirksame, vom Effekt der angeleuchteten, mit dem Schatten im Absatz kontrastierenden Flächen unterstützte plastische Modellierung.

Abb. 49: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Halbfigur des hl. Petrus im runden Medaillon, sekundär in die Südmauer im Erdgeschoss des Westfassadeneingangs eingefasst. Was die Ikonographie der Motive im Medaillon betrifft, nach dem Detailstudium des Reliefs ist es zweifellos offenbar, die Gestalt halte in den Händen ein Buch und Paar Schlüssel mit unterschiedlich modellierten Enden (Zähne und Haken). Die Gestalt wird mit hl. Petrus identifiziert.

Abb. 50: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Polygonales Korbkapitell aus Gips im Kämpferpunkt des Presbyteriumsabschlussgewölbes (nördlicher Auslauf beim axialen Fenster). Das Kapitell ist mittels Draht und Haken angeheftet. Bei gründlicher Messung der Rippenausläufe und des Dienstes wurde ermittelt, dass sie mittels einigen Glieds, wahrscheinlich Kapitells, getrennt sein mussten. Sondierung in das Innere des Gipskapitells war nicht möglich.

Abb. 51: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Detail von dem in den Spitzbogen des Axialfensters im Presbyteriumsabschluss eingefassten Maßwerk. Laut Ermittlung sind die Teile des Gewändes sowie des Maßwerks ursprünglich, nicht ausgewechselt.

Abb. 52: Žatec, Kirche der Himmelfahrt Mariä. Vergrößertes Detail von der südlichen Eingangsvorhalle mit der historisierenden (?) Fassadengliederung aus der Zeit gegen 1870 (NPÚ, Zentralstelle, Sammlung der fotografischen Dokumentation, Žatec, Inv.-Nr. 20.872).

(Übersetzung J. Noll)